

Informationes

**Biuletyn
Papieskiego Instytutu
Studiów Kościelnych**

Rzym — Warszawa 1984

3

INFORMATIONES

**Biuletyn
Papieskiego Instytutu
Studiów Kościelnych**

Redaguje zespół

Papieski Instytut Studiów Kościelnych:
00186 Roma - Piazza B. Cairoli, 117

Punkt Informacyjny: 02-532 Warszawa
ul. Rakowiecka 61

Cum permissu Superiorum

Tipolitografia „Abilgraf” - Roma - Tel. (06) 430.840

SPIS TREŚCI

<i>Artykuły i materiały</i>	str.
T. ZDZIECH: Archiwum historyczne Kongregacji Rozkrzewiania Wiary.....	5
W. SZELIŃSKA: Registra Supplicationum w Archiwum Watykańskim (XIV-XV w.).....	51
 <i>Omówienia i informacje</i>	
Niemiecki Instytut Historyczny w Rzymie. (T. Sz.).....	92
E. GATZ: Römische Quartalschrift für Christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte.....	101
 <i>Recenzje i sprawozdania</i>	
Przegląd wydawnictw (H.F., K.K.)	
Publikacje w stulecie otwarcia dla badań Archiwum Watykańskiego.....	103
Wydawnictwa bibliograficzne.....	104
Publikacje źródeł dotyczących Polski.....	107
G. WISNIOWSKI: Kwerenda w Archiwum Kongregacji Rozkrzewiania Wiary.....	110
Z. WARDEŚKA: Polonica w Archivio di Stato di Trieste.....	116
T.M. TRAJDOS: Komunikat z pobytu naukowego w Rzymie.....	120
Z działalności Instytutu w latach 1980-1982. (H.F.).....	123
Riassunto.....	132

SOMMARIO

<i>Articoli e materiali</i>		pag.
T. ZDZIECH: L'Archivio storico della S. Congregazione „de Propaganda Fide”.....		5
W. SZELIŃSKA: Registra Supplicationum del XIV-XV sec. nell'Archivio Segreto Vaticano.....		51
 <i>Commenti e presentazioni</i>		
Istituto Storico Germanico in Roma.....		92
E. GATZ: Römische Quartalschrift für Christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte.....		101
 <i>Recensioni e relazioni</i>		
Publicazioni per il centenario dell'apertura dell'Archivio Segreto Vaticano alle ricerche.....		103
Publicazioni bibliografiche.....		104
Edizioni delle fonti sulla Polonia.....		107
G. WIŚNIEWSKI: Le ricerche nell'Archivio della S. Congregazione „de Propaganda Fide”.....		110
Z. WARDESKA: „Polonica” nell'Archivio di Stato di Trieste.....		116
T.M. TRAJDOS: Comunicato sulle ricerche a Roma.....		120
Relazione sull'attività del Pontificio Istituto di Studi Ecclesiastici in Roma per anni 1980-1982.....		123
Riassunto.....		132

TERESA ZDZIECH

ARCHIWUM HISTORYCZNE KONGREGACJI ROZKRZEWIANIA WIARY

1 - Sacra Congregatio de Propaganda Fide - powstanie, zadania, organizacja, reformy. 2 - Archiwum historyczne - omówienie ogólne. 3 - Ważniejsze serie archiwalne zawierające polonica oraz główne edycje ich materiałów.*

1. Sacra Congregatio de Propaganda Fide - powstanie, zadania, organizacja, reformy.

Kongregacja Rozkrzewiania Wiary utworzona została stosunkowo późno, dopiero po 34 latach od wielkiej reformy kurii rzymskiej, dokonanej przez papieża Sykstusa V, który bullą *Immensa aeterni Dei* ustanowił lub zatwierdził 15 kongregacji, nadając im

* Skróty częściej cytowanych publikacji:

Acta CPF Ucr. (Welykyj A.) = *Acta S. C. de Propaganda Fide Ecclesiam catholicam Ucrainae et Bielarussiae spectantia*. Collegit et adnotationibus illustravit P. Athanasius G. Welykyj OSBM. T. 1-5 Romae 1953-1955.

Audientiae SSmi Ucr. (Welykyj A.) = *Audientiae Sanctissimi de rebus Ucrainae et Bielarussiae (1650-1850)*. Collegit, adnotavit, paravit editionemque curavit P. Athanasius G. Welykyj OSBM. T. 1-2 Romae 1963-1965.

Breviarium missionum = *Breviarium missionum*. Wybór dokumentów Kościoła dotyczących dzieła misyjnego. Oprac. Bernard Wodecki SVD, Franciszek Wodecki SVD i Feliks Zapłata SVD. Cz. 1-2 Warszawa ATK 1979.

Congr. Part. Ucr. (Welykyj A.) = *Congregationes particulares Ecclesiam catholicam Ucrainae et Bielarussiae spectantes*. Collegit... P. Athanasius G. Welykyj OSBM. T. 1-2 Romae 1956-1957.

Euntes Docete = *Euntes Docete*. Commentaria Urbaniana. Pontificia Universitas Urbaniana. Roma 20:1967, 21:1968.

Hoberg H.: *Der Fonds Missioni* = Hoberg Hermann: *Der Fonds Missioni des Vatikanischen Archivs*. *Euntes Docete* 21:1968 s. 97-107.

Kowalsky N.: *Inventario* = Kowalsky Nicola OMI: *Inventario dell'Archivio storico della S. Congregazione „de Propaganda Fide”*. Schöneck/Beckenried 1961 s. 1-40; *odbitka z Neue Zeitschrift für Missionswissenschaft* 17:1961 s. 9-23, 109-117, 191-200.

Litterae CPF Ucr. (Welykyj A.) = *Litterae S. C. de Propaganda Fide Ecclesiam catholicam Ucrainae et Bielarussiae spectantes*. Collegit... P. Athanasius G. Welykyj OSBM. T. 1-7 Romae 1954-1957.

charakter permanentnych organów, uczestniczących w papieskim zarządzie Kościołem¹.

Kongregację Propagandy Wiary utworzył papież Grzegorz XV w dniu święta Objawienia Pańskiego - 6 stycznia 1622 r.² Już 14 stycznia odbyło się pierwsze jej posiedzenie, na którym powierzono trzem kardynałom opracowanie tekstu uroczystego dokumentu erekcyjnego³. Bulla erekcyjna Grzegorza XV *Inscrutabili divinae providentiae arcano* ma datę z 22 czerwca 1622 r.⁴

Litterae Epporum Ucr. (Welykyj A.) = *Litterae episcoporum historiam Ucrainae illustrantes. 1600-1900.* Collegit... P. Athanasius G. Welykyj OSBM. T. 1-5 Romae 1972-1981.

Litterae Nunt. Ucr. (Welykyj A.) = *Litterae nuntiorum apostolicorum historiam Ucrainae illustrantes.* Collegit... P. Athanasius G. Welykyj OSBM. T. 1-14 Romae 1959-1977.

Metzler G.: *Indici* = Metzler Giuseppe OMI: *Indici dell'Archivio storico della S. C. „de Propaganda Fide”.* Euntes Docete 21:1968 s. 109-130.

Pásztor L.: *La Curia Romana* = Pásztor Lajos: *La Curia Romana. Problemi e ricerche per la sua storia nell'età moderna e contemporanea.* Pontificia Università Gregoriana. Facoltà di Storia della Chiesa. Roma 1969.

SCPF mem. rer. = *Sacrae Congregationis de Propaganda Fide memoria rerum. 350 anni a servizio delle missioni. 1622-1972.* Cura et studio J. Metzler edita. 1/1 (1622-1700) Rom-Freiburg-Wien [1971], t. 1/2 (1622-1700) tamże [1972], t. 2 (1700-1815) tamże [1973], t. 3/1 (1815-1972) tamże [1975], t. 3/2 (1815-1972) tamże [1976].

Skowronek R.: *Kongregacja* = Skowronek R.: *Kongregacja Ewangelizowania Narodów w rozwoju historyczno-prawnym.* Prawo Kanoniczne 16:1973 n. 3-4 s. 191-207.

Suppl. Eccl. Ucr. (Welykyj A.) = *Supplicationes Ecclesiae unitae Ucrainae et Bielarusjæ.* Collegit... P. Athanasius G. Welykyj OSBM. t. 1-3 Romae 1960-1965.

Sztafrowski E.: *Kuria Rzymska* = Szafrrowski E.: *Kuria Rzymska. Studium historyczno-kanoniczne.* Warszawa ATK 1981.

¹ Bulla Sykstusa V z dnia 22 stycznia 1588 r., wyd. *Bullarum, diplomatum et privilegiorum sanctorum Romanorum Pontificum Taurinensis editio.* T. 8 Augustae Taurinorum 1863 s. 985-999.

² Zob. protokół z pierwszego posiedzenia, o którym niżej, oraz Metzler J.: *Foundations of the Congregation „de Propaganda Fide” by Gregory XV* w pracy zbiorowej *SCPF mem. rer.* 1/1 s. 79-111.

³ Protokół z pierwszego posiedzenia rozpoczyna główną serię archiwum Kongregacji - *Acta S. Congregationis*, zob. wol. 3 f. 1-2, wyd. *Acta S. C. de Propaganda Fide Ecclesiam catholicam Ucrainae et Bielarusjæ spectantia.* T. 1 1622-1667. Romae 1953 s. 5-6. - Polskie tłumaczenie fragmentu protokołu zob. Skowronek R.: *Kongregacja* s. 193, Szafrrowski E.: *Kuria Rzymska* s. 151.

⁴ Wydania bulli erekcyjnej: *Bullarium pontificium Sacrae Congregationis de Propaganda Fide.* T. 1 Romae 1839 s. 26-30; *Bullarum, diplomatum et privilegiorum sanctorum Romanorum Pontificum Taurinensis editio.* T. 12 Augustae Tauri-

Kongregacja erygowana została jako najwyższy organ centralny dla spraw rozszerzania rzymskiej, katolickiej wiary. Miała realizować ten cel poprzez podwójne zadanie: z jednej strony przez dążenie do zjednoczenia z Rzymem kościołów protestanckich i prawosławnych, z drugiej - przez popieranie i organizację misji wśród pogan⁵. Zarówno bowiem rozłąmy w Europie po reformie protestanckiej oraz ich silne reperkusje także w krajach misyjnych, jak i nasilające się wpływy kolonializmu Hiszpanii i Portugalii, państw sprawujących królewski patronat misyjny na zależnych od siebie terytoriach, a także postępujący proces sekularyzacji życia, ukazywały nagłą potrzebę scentralizowania wysiłków Kościoła w ewangelizowaniu świata⁶.

Próby stworzenia centralnego organu misyjnego podejmowane były już wcześniej. Papież św. Pius V (1566-1572) utworzył w 1568 r. dwie kongregacje kardynałów: dla spraw misji w Indiach i dla spraw Kościoła w Niemczech i innych krajach sprostestantyzowanych⁷. Kongregacje te nie zdołały przybrać charakteru stałego, tak samo, jak i podobne, tworzone przez następnych papieży. Grzegorz XIII (1572-1585) powołał bowiem w końcu 1572 roku nową kongregację dla sprawy protestantyzmu („Congregatio Germanica”)⁸ oraz komisję kardynalską „de rebus Graecorum”, która po zawieszeniu działalności za pontyfikatu Sykstusa V (1585-1590) powołana została jako kongregacja dla spraw Italo-

norum 1867 s. 690-693; *Iuris pontificii de propaganda fide pars I, complectens bul- las, brevia, acta S. S. a Congregationis institutione ad praesens*. Cura R. de Marti- nis. Vol. 1 Romae 1888 n. 1 s. 1-3; *Collectanea S. Congregationis de Propaganda Fide seu decreta, instructiones, rescripta pro apostolicis missionibus; ex tabulario eiusdem S. Congregationis deprompta*. Romae 1893 n. 3 s. 3-4, a w wydaniu z 1907 roku t. 1 n. 3 s. 2-4; w *SCPF mem. rer.* 3/2 s. 662-664. - Tłum. polskie w *Breviarium missionum*. Cz. 1 s. 32-37.

⁵ O podstawowych zadaniach nowo utworzonej Kongregacji zob. Metzler J.: *Foundation* w *SCPF mem. rer.* 1/1 s. 79-111.

⁶ Szerokie tło stosunków politycznych, ekonomicznych i religijnych przedsta- wia Pietro Chiocchetta w artykule *Il mondo politico e religioso all'inizio del sec. XVII* w *SCPF mem. rer.* 1/1 s. 3-15; J. Metzler ukazuje wcześniejszą działalność misyjną Kościoła - na przestrzeni już ponad półtora tysiąca lat - w artykule *La situazione della Chiesa missionaria*, tamże s. 15-37.

⁷ Zob. Metzler J.: *Wegbereiter und Vorläuter der Kongregation. Vorschläge und erste Gründungsversuche einer römischen Missionszentrale* w *SCPF mem. rer.* 1/1 s. 44-53. - Szaftrowski E.: *Kuria Rzymska* s. 150.

⁸ Metzler J.: *Wegbereiter* s. 56-58, 60. - Pastor L.: *Storia dei papi dalla fine del Medio Evo*. T. 9 Roma 1925 s. 875.

Greków przez Klemensa VIII (1592-1605)⁹. Papież Klemens utworzył nadto w 1599 r. organ misyjny o charakterze już uniwersalnym, kongregację określaną też m.inn. jako „Congregatio de fide propaganda”, trwająca przez parę lat¹⁰.

Natomiast za pontyfikatu Pawła V (1605-1621) zmieniły się formy realizowania tej idei. Główną troskę o prace misyjne przejęły zakony karmelitów i kapucynów¹¹.

Kongregacja dla spraw Rozkrzewiania Wiary erygowana przez Grzegorza XV (1621-1623) w roku 1622 trwa i działa do dzisiaj, chociaż pod zmodyfikowaną przez Pawła VI nazwą: Kongregacja dla spraw Ewangelizacji Ludów.

Bulla erekcyjna Grzegorza XV szeroko omawia potrzebę ewangelizacji ówczesnego świata akcentując przede wszystkim konieczność powrotu do prawdziwej wiary ludów i państw oderwanych od Kościoła przez herezje oraz obowiązek Piotra i jego następców przyprowadzenia do Chrystusa narodów ze wszystkich stron świata. Chociaż wprost nie wyrażone w bulli, wchodziły też w zakres szczególnej troski nowej kongregacji „sprawy wschodnie”.

Bulla *Inscrutabili divinae providentiae* mówi o pełni władzy udzielonej Kongregacji co do wszystkich spraw dotyczących misji krzewienia wiary na całym świecie, wyrażając to słowami bezwarunkowymi: „tam praemissa, quam omnia et singula alia desuper necessaria... faciendi, gerendi, tractandi, agendi et exequendi plenam, liberam et amplam facultatem et potestatem... concedimus et impartimus”¹². Z innego jednak fragmentu, określającego formę pracy kardynałów, wynika, że papież zarezerwował sobie decyzję w sprawach trudniejszych: „graviora... ad Nos referant,

⁹ Metzler J.: *Wegbereiter* s. 58-59, 61-62. - Chiochetta P.: *La S. Congregazione e gli Italo-Greci in Italia* w *SCPF mem. rer.* 1/2 s. 6-7, autor określa, że kongregacja „de rebus graecorum” trwała od 1573 do 1600 r. - Por. też Szafrowski E.: *Kuria Rzymska* s. 150, 152; *Cardinal Giulio Antonio Santoro and the Christian East. Santoro's Audiences and Consistorial Acts.* Ed. J. Krajcar SI Roma 1966 *Orientalia Christiana Analecta* 177.

¹⁰ Metzler J.: *Wegbereiter* s. 64-68; Skowronek R.: *Kongregacja* s. 192; Szafrowski E.: *Kuria Rzymska* s. 152-153.

¹¹ Metzler J.: *Wegbereiter* s. 69-77.

¹² *Bullarium pontificium S. Congregationis de Propaganda Fide* t. 1 s. 28; Skowronek R.: *Kongregacja* s. 194 przypis 8.

alia vero per seipsos decidant”¹³. Istniały też inne ograniczenia tej pełni władzy Kongregacji. W odniesieniu do papieża wynikały one z samej natury najwyższego autorytetu władzy papieskiej. I w praktyce rzeczywiście wyrażali papieże w różny sposób tę swoją najwyższą władzę¹⁴. Pewne dalsze restrykcje wyływały z tytułu uprawnień organów już działających, zwłaszcza Kongregacji Św. Oficjum, kompetentnej w rzeczach wiary, której rozstrzygnięcia rzeczywiście zamieszczała Kongregacja Propagandy Wiary w swych dekretach, i do której odsyłała sprawy bardzo często¹⁵. Ogólnie jednak przyjmuje się, że nowo utworzona Kongregacja miała pełną jurysdykcję co do wszystkich spraw kościelnych na terenach misyjnych, a także związanych tylko z centralnym zarządem misjami; na terytoriach misyjnych zastępowała wszystkie inne kongregacje i organy centralne, z wyjątkiem Penitencjarii, której kompetencje dotyczą *forum internum*, sprawując tam władzę prawodawczą, administracyjną i sądowniczą¹⁶. Według Reutera wyjaśnienia, w jaki sposób sama Kongregacja rozumiała swe uprawnienia, i w jakim zakresie rzeczywiście swoją władzę sprawowała, nie tyle należy szukać w sformułowaniach konstytucyjnych, ile w samym sposobie załatwiania spraw i rozstrzygania wątpliwości¹⁷. W praktyce z wielu względów precyzowanie kompetencji Kongregacji Propagandy Wiary odbywało się bardzo powoli¹⁸. Niełatwa była również sprawa udzielania uprawnień podległym Kongregacji misjonarzom. Należało uprzednio

¹³ *Bullarium pontificium* s. 28; por. też Szafronowski E.: *Kuria Rzymska* s. 151 przypis 13.

¹⁴ Interpretację uprawnień Kongregacji Rozkrzewiania Wiary daje A. Reuter w artykule *De iuribus et officiis Sacrae Congregationis, de Propaganda Fide' noviter constitutae seu de indole eiusdem propria*, w *SCPF mem. rer.* 1/1 s. 112-145, por. zwłaszcza s. 118, 128-129.

¹⁵ *Tamże* s. 137-138. Przykłady odsyłania spraw do św. Oficjum zob. np. w *Acta CPF Ucr.* (Welykij A.) t. 4 s. 7, 8, 10 i *passim*, a także w innych tomach tej publikacji. Zob. też np. *Litterae CPF Ucr.* (Welykij A.) t. 1 s. 231, 259, 260, 272, 279 etc. - W serii archiwalnej *Miscellanea Varie* wolumen 2 zbiera pisma z rozstrzygnięciami Kongregacji św. Oficjum, zob. Kowalsky N.: *Inventario* s. 33; podobnie w *Fondo di Vienna* vol. 56-61 zebrane są rezolucje różnych kongregacji, głównie św. Oficjum; zob. też niżej uwagi do serii *Facoltà straordinarie*, s. 43.

¹⁶ Reuter A.: *De iuribus* s. 132; Pásztor L.: *La Curia Romana* s. 81; Skowronek R.: *Kongregacja* s. 194; Szafronowski E.: *Kuria Rzymska* s. 152.

¹⁷ Reuter A.: *De iuribus* s. 138.

¹⁸ *Tamże* s. 127; por. też Skowronek R.: *Kongregacja* s. 195, 197.

przebadać dotychczasowe przywileje i uprawnienia zakonów, bardzo aktywnych na misjach, a też nieraz uzgodnić je z uprawnieniami władz miejscowych. Reformę w tym zakresie przeprowadziła komisja ustanowiona przez Urbana VIII. W wyniku jej prac powstały reguły ogólne oraz tzw. „formulae facultatum”, które miały być instrumentem działania Kongregacji¹⁹.

Samo pojęcie misji było wówczas (jak zresztą i obecnie) wieloznaczne. Określano nim także wszelką specjalną działalność duszpasterską wśród katolików²⁰.

Bulla erekcyjna Grzegorza XV *Inscrutabili divinae providentiae* wymienia jako członków nowej Kongregacji 13 kardynałów, 2 prałatów kurialnych, karmelitę oraz sekretarza²¹. Imiona ich wskazane są również w protokole pierwszego posiedzenia Kongregacji z 14 stycznia 1922 r.²² Na trzeciej kongregacji generalnej dnia 8 marca 1922 r. każdemu z kardynałów powierzono jedną z prowincji, na które podzielone zostały wszystkie kraje świata, także Europa. Z drugiej strony prowincje te powierzono odpowiednim nuncjuszom apostołskim²³. I tak np. nuncjuszowi w Polsce przypadły: „Polonia universa, Russia, Podolia, Lituania, Livonia, Prussia, Pomerania, Svetia, Gothia, Finlandia, Biarmia, Ducatus de Smolensco, Moscovia”²⁴. W Kongregacji natomiast pieczę

¹⁹ Reuter A.: *De iuribus* s. 139-144; Pielorz J.: *La S. Congregazione e la Chiesa Latina in Polonia nel secolo XVIII*, w *SCPF mem. rer.* 2 s. 775 przypis 2.

²⁰ Zob. Metzler J.: *Foundation of the Congregation 'de Propaganda Fide' by Gregory XV in SCPF mem. rer.* 1/1 s. 111; por. także refleksje F. Zapłaty we *Wstępie do pracy zbiorowej Kościół na drodze spotkania z trzecim światem*. Red. B. Gielata SVD i F. Zapłaty SVD. Warszawa ATK 1971 s. 10-15.

²¹ *Bullarium pontificium S. Congregationis de Propaganda Fide* t. 1 s. 29.

²² Zob. przypis 3. W części wstępnej protokołu odnośnie do osób spoza grona kardynałów czytamy: „Prelati duo et Secretarius fuerunt R.mi Vives et Agucchius, quibus postea fuit additus R. P. Dominicus a Scala, Ordinis Discalceatorum”. *Acta CPF Ucr.* (Welykyj A.) 1 s. 5.

²³ ACPF *Acta* wol. 3 f. 3-6; wyd. *Acta CPF Ucr.* (Welykyj A.) 1 s. 7-9, *SCPF mem. rer.* 3/2 s. 659-661. J. Metzler w artykule *Die Kongregation in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts*, w *SCPF mem. rer.* 1/1 s. 274-276, wylicza późniejsze podziały terytorialne, a mianowicie według projektu z 1655 r. (na 10 prowincji) oraz podziały z 1672 i 1698 r. Por. także *Acta CPF Ucr.* (Welykyj A.) 1 s. 265-266 - protokół z kongregacji generalnej z 14 czerwca 1657 r.

²⁴ ACPF *Acta* wol. 3 f. 4; wyd. *Acta CPF Ucr.* (Welykyj A.) 1 s. 7. - Omówienie sytuacji Kościoła na tych terytoriach zob. Olšr J.: *La Congregazione ed i paesi assegnati al nunzio di Polonia (Polonia, Svezia, Russia)*, w *SCPF mem. rer.* 1/2

nad tą prowincją miał sprawować Octavius Bandinus kardynał biskup prenestyński²⁵.

W bulli erekcyjnej określa papież ogólną formę pracy kardynałów, a mianowicie, że gromadząc się raz na miesiąc w obecności papieża, a dwa razy w miesiącu sami, mają rozpatrywać wszystkie sprawy dotyczące krzewienia wiary i podejmować odpowiednie decyzje; trudniejsze sprawy z tych posiedzeń bez udziału papieża winni jednak potem przedkładać papieżowi²⁶. Praktyka wskazuje, że kardynałowie nie gromadzili się tak często. W pierwszych 18 miesiącach odbyły się 33 kongregacje generalne, i tylko w 6 uczestniczył papież²⁷. W późniejszym okresie częstotliwość kongregacji generalnych zmniejszyła się jeszcze. Papież uczestniczył w niektórych, ale tylko do roku 1666²⁸. Później sprawy wymagające decyzji czy potwierdzenia papieża referowane były przez kardynała prefekta, bądź też innego kardynała, a najczęściej przez sekretarza, na specjalnych audiencjach papieskich²⁹.

Część spraw wpływających do Kongregacji Rozkrzewiania Wiary wymagała bardziej szczegółowego rozpatrzenia. Papież powoływał więc z grona kardynałów też Kongregacji specjalne komisje, zwane *congregationes particulares*, i powierzał im dane sprawy. Taka praktyka utrzymała się do 1864 r.³⁰ Niektóre z kongregacji partykularnych uzyskały charakter bardziej trwały, jak np. „Congregazione dei Cardinali sulla correzione dei libri ecclesiastici delle Chiese Orientali”³¹ czy też „Congregatio Particularis

s. 201-225. Inne opracowania związane z tymi terytoriami zob. niżej przypis 69.

²⁵ O dalszych przydziałach prowincji poszczególnym kardynałom zob. np. *Acta CPF Ucr.* (Welykyj A.) 1 s. 215-216, 259-260, 265-266 etc.

²⁶ *Bullarium pontificium S. Congregationis de Propaganda Fide* t. 1 s. 28.

²⁷ Zob. cytowany wyżej artykuł J. Metzlera *Die Kongregation* w *SCPF mem. rer.* 1/1 s. 285-286.

²⁸ Por. niżej omówienie serii *Udienze* (s. 39).

²⁹ Tamże; zob. też Metzler J.: *Die Kongregation* w *SCPF mem. rer.* 1/1 s. 287-288.

³⁰ Zob. niżej s. 31 oraz Metzler J.: *tamże* s. 286-287.

³¹ Por. niżej ogólny wykaz serii archiwalnych (s. 19) oraz artykuły Raguez O.: *La Congrégation pour la Correction des Livres de l'Eglise Orientale (1719-1862)* w *SCPF mem. rer.* 2 s. 514-534; Jacqueline Bernard: *L'organisation interne du dicastère missionnaire après 350 ans* w *SCPF mem. rer.* 3/2 s. 386.

de rebus Sinarum et Indiarum Orientalium" z lat 1665-1856³².

Na kongregacje generalne czy partykularne wnoszono sprawy ważniejsze, wymagające też gruntowniejszego rozważenia. Natomiast znaczną część spraw załatwiano podczas cotygodniowych zebrań kardynała prefekta Kongregacji, sekretarza i minutantów, czyli podczas tzw. „Congressi”, określanych też nieraz jako „Colloquia”, „Audientiae Eminentissimi”, „Colloquia sive Audientiae”. Początkowo miały one miejsce raz lub dwa razy na miesiąc, później - raz na tydzień³³.

Zarówno cele, kompetencje, jak i organizacja wewnętrzna Kongregacji Propagandy Wiary pozostawały zasadniczo niezmiennie prawie przez trzy wieki. Należy jednak tutaj zaznaczyć, że w XIX w. część spraw z terytoriów podległych Kongregacji przejmowała utworzona w 1814 r. Kongregacja do Spraw Nadzwyczajnych Kościoła³⁴. Tej Kongregacji, we współpracy z Sekretariatem Stanu, powierzane też były sprawy administracji kościelnej na wschodnich rubieżach dawnej Rzeczypospolitej, jako że po rozbiorach Polski cała sytuacja na tych terytoriach była szczególnie trudna i wyjątkowa³⁵. Innym momentem ważnym było wyłączenie z kompetencji Kongregacji Propagandy Wiary spraw obrządku wschodniego, które przejęła utworzona przez Piusa IX w 1862 r. Kongregacja „pro Negotiis Ritus Orientalis”, złączona jednak z Kongregacją Rozkrzewiania Wiary, do roku 1917, poprzez osobę prefekta³⁶.

³² Zob. niżej wykaz serii archiwalnych (s. 17) oraz Jacqueline B.: *L'organisation* s. 386.

³³ Metzler J.: *Die Kongregation* w *SCPF mem rer.* 1/1 s. 288; zob. też niżej omówienie zespołu archiwalnego „Scritture riferite nei Congressi” (s. 17,34).

³⁴ Nowej Kongregacji powierzano sprawy Ameryki hiszpańskiej, do roku 1848 także te odnoszące się bezpośrednio do misji. Pod koniec XIX w. podlegały jej również afrykańskie i azjatyckie terytoria patronatu portugalskiego; zob. opracowanie L. Pásztoro *La Curia Romana* s. 32-33, 81, 82.

³⁵ O archiwaliach Kongregacji do Spraw Nadzwyczajnych zob. niżej przypis 75. Por. też *Litterae CPF Ucr.* (Welykyj A.) 7 s. 281 przypis 240, s. 282, 288, 294 etc.

³⁶ Papież Benedykt XV w miejsce Kongregacji dla spraw Obrządku Wschodniego erygował w 1917 r. nową Kongregację „pro Ecclesia Orientali”, a Paweł VI zmienił jej nazwę na „S. Congregatio pro Ecclesiis Orientalibus”. - Zob. N. Del Re: *La Curia Romana. Lineamenti storico-giuridici.* Roma 1970 s. 102-112. - Skowronek R.: *Kongregacja* s. 195-197. - Por. też niżej przypis 62.

Podczas ogólnej reformy kurii rzymskiej przeprowadzonej przez św. Piusa X w 1908 r. także kompetencje Kongregacji Propagandy Wiary uległy zmianom. O tejsze Kongregacji mówi 6 rozdział części I konstytucji *Sapienti consilio* z 29 czerwca 1908 r.³⁷ Przede wszystkim część terytoriów podległych Kongregacji przeszła pod prawo ogólne. Odtąd jest stałą praktyką, że prowincje, w których Kościół już został ugruntowany, wyłączane są spod władzy Kongregacji³⁸. Konstytucja określiła następnie, że podlegać jej mają natomiast wszystkie wikariaty, prefektury i misje, także te, które już od pewnego czasu zależne były od Kongregacji do Spraw Nadzwyczajnych Kościoła. Z Kompetencji Kongregacji Rozkrzewiania Wiary wyłączone zostały także pewne sprawy, a mianowicie „quaecumque aut fidei attingunt, aut matrimonium aut sacrorum rituum disciplinam”³⁹. Rozstrzygnięcie problemów dotyczących wiary przekazane zostało Kongregacji Św. Oficjum, kwestii małżeńskich - Kongregacji Dyscypliny Sakramentów, a Kongregacja Rytów przejęła ogólne sprawy dotyczące obrzędów. W bardziej zwięzłej formie przedstawił te kompetencje *Kodeks Prawa Kanonicznego* (kan. 252)⁴⁰. Zostały one zasadniczo zachowane także w następnej, i ostatniej jak dotąd, ogólnej konstytucji reformującej kurie rzymską, a mianowicie w *Regimini Ecclesiae universae* Pawła VI z dnia 15 sierpnia 1967 r.⁴¹ Znalazły w niej

³⁷ Acta Apostolicae Sedis 1:1909 s. 12-13. - Omówienie kolejnych sformułowań tego rozdziału zob. Sztafrowski E.: *Kuria Rzymska* s. 153-154; por. też Pásztor L.: *La Curia Romana* s. 83-85.

³⁸ O terytorialnej kompetencji Kongregacji Rozkrzewiania Wiary zob. Seumois A.: *Le problème de la reorganisation territoriale de la S. C. „de Propaganda Fide”*. Euntes Docete 20:1967 s. 263-283, tłumaczenie polskie Marii Vrabetz: *Problem terytorialnej reorganizacji Kongregacji Rozkrzewiania Wiary* w pracy zbiorowej pod red. B. Gielaty SVD i F. Zapłaty SVD *Kościół na drodze spotkania z trzecim światem*. Warszawa ATK 1971 s. 25-48. - Czynniki wyznaczające ugruntowanie się kościoła lokalnego analizuje W. Wesoły: *Pomiar zakorzenienia Kościoła na przykładzie jedenastu krajów misyjnych Czarnej Afryki*. *Studia Theologica Varsoviensia* 19:1981 n. 2 s. 53-61.

³⁹ *Sapienti consilio* cz. 1 rozdz. 6 n. 4; AAS 1:1909 s. 12.

⁴⁰ Przepisy kodeksu analizują Skowronek R.: *Kongregacja* s. 197-200 oraz Sztafrowski E.: *Kuria Rzymska* s. 154-155.

⁴¹ Kongregacji Rozkrzewiania Wiary dotyczy rozdział 9 części trzeciej, obejmujący numery 81-91; AAS 59:1967 s. 915-918; *Breviarium missionum* cz. 2 s. 70-72. Zwięzłą interpretację sformułowań konstytucji daje Ireneusz Pękalski w dyser-

jednak wyraz problemy misyjne nowe, żywo dyskutowane podczas Soboru Watykańskiego II. Między innymi novum jest powiększenie liczby członków Kongregacji o przewodniczących trzech sekretariatów (dla jednoświń chrześcijan, dla sprawy niechrześcijan, dla sprawy niewierzących) oraz kooptacja członków spośród biskupów i reprezentantów dzieł misyjnych z całego świata⁴². Konstytucja odwołuje się do norm listu apostolskiego *Ecclesiae Sanctae* z dnia 6 sierpnia 1966 r.⁴³, który precyzuje odnośne postanowienia dekretu soborowego *Ad gentes divinitus* z dnia 7 grudnia 1965 r.⁴⁴ Duch odnowy soborowej znajduje też wyraz w konstytucyjnej zmianie nazwy Kongregacji: „Quae hucusque nuncupata est Sacra Congregatio de Propaganda Fide, in posterum appellabitur Sacra Congregatio pro Gentium Evangelizatione seu de Propaganda Fide”⁴⁵. Szczegółową analizę dokumentów posoborowej reformy przeprowadzają R. Skowronek i E. Sztafrowski⁴⁶.

O teraźniejszej formie prac Kongregacji pisze R. Skowronek w dalszym ciągu cytowanego artykułu oraz B. Jacqueline w ostatnim tomie poświęconym 350-leciu jej działalności⁴⁷. Aktualne sprawozdania z prac Kongregacji zamieszczają m.inn. roczniki *L'Attività della Santa Sede*⁴⁸. Wykazy członków, konsultorów, urzędów, komisji, rad i dzieł Kongregacji podają urzędowe roczniki *Annuario Pontificio*.

tacji *Evoluzione delle competenze delle Congregazioni della Curia Romana*. Pontificia Universitas Gregoriana - Facultas Iuris Canonici. Roma 1982 s. 78-81.

⁴² *Regimini Ecclesiae* n. 83; AAS 59:1967 s. 916.

⁴³ *Tamże*; — por. rozdz. 3 n.15 listu; AAS 58:1966 s. 785; *Breviarium missionum* cz. 1 s.425.

⁴⁴ Zob. n.29 dekretu; AAS 58:1966 s. 980-981; *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekrety, deklaracje*. Poznań 1968 s. 466; *Breviarium missionum* cz. 1 s. 408-410.

⁴⁵ *Regimini Ecclesiae* n. 81; AAS 59:1967 s. 915.

⁴⁶ Skowronek R.: *Kongregacja Ewangelizowania Narodów w rozwoju historyczno-prawnym*. *Prawo Kanoniczne* 16:1973 n. 3-4 s. 200-203; Sztafrowski E.: *Kuria Rzymska* s. 155-164.

⁴⁷ *Kongregacja* s. 203-207; *L'organisation interne du dicastère missionnaire après 350 ans* w *SCPF mem. rer.* 3/2 s. 387-399.

⁴⁸ Ojciec św. Jan Paweł II w dniu 30 XI 1978 r. odnowił pięcioletni mandat dla wszystkich czynnych członków Kongregacji, zob. *L'attività della Santa Sede nel 1978. (Pubblicazione non ufficiale)*. [Città del Vaticano 1979] s. 556.

2. Archiwum historyczne Kongregacji „de Propaganda Fide” (ACPF) - omówienie ogólne.

Określenie „archivio storico”, uwidocznione także w nazwie instytucji archiwum (funkcjonującej przy siedzibie Kongregacji), dotyczy materiałów gromadzonych od roku 1622, a więc od początków działalności Kongregacji, do roku 1892. Później bowiem wprowadzony został inny system porządkowania materiałów, a mianowicie protokolacyjny⁴⁹. Stąd wiele serii tej części archiwum kończy się dokładnie na 1892 r.⁵⁰

Część historyczna udostępniana jest do konsultacji zasadniczo w całości. Od niedawna udostępnia się też materiały, do 1902 roku włącznie, z części nowszej⁵¹.

Archiwum historyczne opisał Nicola Kowalsky OMI, były długoletni archiwista Kongregacji. Jego inwentarz, *Inventario dell'Archivio storico della S. Congregazione „de Propaganda Fide”*, opublikowany w 1961 r., pozostaje do dziś podstawowym źródłem informacji w tym zakresie⁵². Obecnie na bieżąco wprowadzane są pewne uściślenia, głównie w odniesieniu do liczby jednostek i datacji, przygotowuje się też jego nową edycję, poprawioną. Wed-

⁴⁹ Zob. artykuł J. Metzlera *Die Kongregation in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts* w *SCPF mem. rer.* 1/1 s. 298. - Zarejestrowaną w księdze protokołu dokumentację rozmieszczano odpowiednio w 162 ustalonych rubrykach.

⁵⁰ Tylko seria *Acta* kontynuowana jest według dawnego systemu, ale jedna kopia relacji (Ponenze) wchodzi do odpowiednich rubryk systemu nowego, zob. Metzler G.: *Indici dell'Archivio storico della S. C. „de Propaganda Fide”*. Euntes Docete 21:1968 s. 120.

⁵¹ Do lat sześćdziesiątych tego stulecia udostępniano archiwalia według zasady stu lat wstecz od daty bieżącej. Następnie ustalono cezurę roku 1877 (koniec pontyfikatu Piusa IX, zm. 7.2.1878), a obecnie przesunięto datę udostępniania archiwum na rok 1903 (koniec pontyfikatu Leona XIII, zm. 20.7.1903), jednakże praktycznie można korzystać z materiałów do roku 1902.

⁵² Kowalsky N.: *Inventario dell'Archivio storico della S. Congregazione „de Propaganda Fide”*. Schöneck/Beckenried 1961 s. 1-40. Odbitka z *Neue Zeitschrift für Missionswissenschaft* 17:1961 s. 9-23, 109-117, 191-200; por. także jego informację *Archivio della Congregazione de Propaganda Fide* w dziele opracowanym przez L. Pásztorą: *Guida delle fonti per la storia dell'America Latina negli archivi della Santa Sede e negli archivi ecclesiastici d'Italia*. Città del Vaticano 1970 s. 329-338. Z wcześniejszych opisów archiwum Kongregacji należy wymienić Pieper A.: *Das Propaganda-Archiv*. Römische Quartalschrift Rom 1887 s. 80-99, 259-265; Kollmann I.: *Prodromus (Acta S. C. de Propaganda Fide res gestas Bohemicas illustrantia)*. Prag 1939 s. XXXV-DCLIV; Šmurlo E. F.: *Archiw Propagandy (Rossija i Italia t. 4)* Leningrad 1927.

tug wypowiedzi J. Metzlera, obecnego archiwisty Kongregacji, *Inventario* nie daje pełnego wykazu wszystkich materiałów archiwum historycznego, niektóre bowiem partie nie są udostępniane dla konsultacji ze względu na mniejsze znaczenie ogólne, lub też z tej racji, że nie zostały jeszcze uporządkowane⁵³. Oprócz zestawienia serii archiwalnych mamy w *Inventario* szereg cennych informacji o ich wewnętrznej strukturze, o charakterze dokumentów, powiązaniu różnych materiałów oraz funkcjonowaniu organów, które je wytwarzały w kolejnych okresach działalności Kongregacji. Nie jest to zresztą inwentarz w sensie ścisłym, ale raczej ogólny przewodnik po materiałach. Tak np. spisy dotyczące serii *Scritture originali riferite nelle Congregazioni Generali* oraz *Congregazioni Particolari* są właściwie indeksami alfabetycznymi nazw terytoriów, z których pochodzą, czy których dotyczą materiały odpowiednich woluminów. Przy serii *Collegi Vari* podany jest tylko alfabetyczny spis nazw kolegiów. Obecnie w archiwum udostępnia się dodatkowe spisy materiałów; dla serii *Acta* i *Lettere* pełnią one faktycznie funkcję inwentarzy, chociaż bardzo ogólnych⁵⁴. Spis serii zespołu „*Scritture riferite nei Congressi*” jest zasadniczo powtórzeniem opisu z *Inventario*, ale z wprowadzonymi uściśleniami i modyfikacjami. Dodatkową listę dla *Collegi Vari*, stanowiącą alfabetyczny indeks miejscowości, w których były kolegia, wzbogacającą numery i daty ramowe woluminów.

Przy kwerendach określonych dokumentów pomocne mogą być indeksy i inwentarze udostępniane w czytelni archiwum. Sporządzane były niemal od początków istnienia archiwum, jednakże głównie ze względu na doraźne potrzeby samej Kongregacji, dlatego ich aktualna użyteczność jest zróżnicowana. Jedne pozwalają wprost dojść do poszukiwanych dokumentów, chociażby poprzez dawniejsze sygnatury czy dawniejszą foliację, inne mogą służyć na pewnych tylko etapach. Indeksy te omawia Giuseppe Metzler OMI w cytowanym już artykule *Indici dell'Archivio Storico della S.C. „de Propaganda Fide”*, nadając im doraźną numerację od 1 do 28⁵⁵. Przeważnie dotyczą one serii *Acta*, *Congregazioni Particolari*, *Udienze* i *Lettere*.

⁵³ Metzler G.: *Indici* s. 109 nota 3.

⁵⁴ Podane są lata i kolejne numery woluminów; por. przypisy 78, 166.

⁵⁵ Euntes Docete 21:1968 s. 109-130. - Sporą grupę indeksów do akt Kongrega-

Dla całościowego obrazu części historycznej archiwum Kongregacji oraz łatwiejszego korzystania zarówno z samych materiałów, jak i różnych pomocy, podane zostały niżej, za *Inventario*, tytuły poszczególnych serii archiwalnych - w układzie, w jakim opisał je Kowalsky, z uwzględnieniem jednak modyfikacji wprowadzanych aktualnie. Zachowano jego sposób podawania bądź liczby ogólnej, bądź numerów woluminów (z aktualnymi jednak uściśleniami) oraz oznaczenie podziału archiwum na trzy części⁵⁶.

Wykaz serii historycznej części
Archiwum Kongregacji „de Propaganda Fide” (ACPF)

Część I

Acta 328 woluminów; z lat 1622-1960

Scritture originali riferite nelle Congregazioni Generali (SOCC)
1044 wol.; 1622-1892

Congregazioni Particolari 161 wol. + 2 *Miscellanea*; 1669-1864

*Acta Congregationis Particularis super rebus Sinarum et Indiarum
Orientalium* 24 wol. + 1; 1665-1856

*Scritture originali della Congregazione Particolare dell'Indie e
Cina* 81 wol.; 1667-1856

Część II

Zespół „*Scritture riferite nei Congressi*” (SC) składa się z kilkudziesięciu serii wyodrębnionych głównie w oparciu o kryterium geograficzne, ale też i przedmiotowe, liczących po kilka, kilkanaście czy kilkadziesiąt woluminów, z odrębną numeracją każda. Do wielu dołączone są jeszcze osobno numerowane *Miscellanea*. Znaczna część tych serii sięga roku 1622, większość kończy się na 1892 r. *Inventario* alfabetycznie wylicza te wyodrębnione według zasady geograficznej. Spraw polskich bezpośrednio lub pośrednio dotyczą np. serie:

cji Rozkrzewiania Wiary wymienia H. Hoberg w inwentarzu serii *Missioni* z Archiwum Watykańskiego, por. niżej przypis 88.

⁵⁶ W kartotece topograficznej Instytutu wprowadzono dla tych części oznaczenia literowe a, b, c.

SC. Moldavia 13 wol.; 1629-1892

SC. Moscovia, Polonia, Ruteni 24 wol. +6 *Misc.*; 1624-1892

SC. Moscovia, Bessarabia, Crimea 1 wol.; 1679-1856

SC. Moscovia, Polonia, Ruteni 1 wol. bez daty

Spośród serii wyodrębnionych na zasadzie przedmiotowej pozostają obecnie nadal w tym zespole⁵⁷:

SC. Cardinali, Segretari, Protonotari, Consultori 3 wol. +2 *Misc.*; 1669-1892

SC. Ministri 11 wol. +1 *Misc.*; 1623-1892

SC. Missioni 28 wol. +22 *Misc.*; 1646-1892

SC. Esami di Missioni 4 wol.; 1724-1896

SC. Missioni, Opera Apostolica 1 wol.; 1859-1892

SC. Missioni, Giuramenti dei Missionari 3 wol.; -

SC. Stato Temporale 47 wol. +6 *Misc.*; 1622-1892

SC. Stamperia 8 wol. +6 *Misc.*; 1622-1892

SC. Istruzione 7 wol.; 1623-1808

Ostatnio wyłączono z zespołu „Scritture riferite nei Congressi” niżej wymienione serie dotyczące kolegiów i hospicjów:

Collegio Urbano 22 wol. +10 *Misc.*; 1622-1892

Collegi Vari 66 wol. +13 *Misc.*; 1622-1892

Visite e Collegi 1 - 44 wol. + 1; 1622-1836

Ospizio degli Armeni in S. Biagio 1 wol.; 1832-1892

Ospizio S. Stefano de' Mori degli Abessini 1 wol.; 1700-1843

Ospizio dei Maroniti a Roma 2 wol. +1 *Misc.*

Ospizio dei Ruteni (SS. Sergio e Bacco - S. Maria del Pascolo)
3 wol.; 1639-1892

Udienze di Nostro Signore 254 wol.; 1666-1900

Deputazioni e Facoltà ordinarie 8 wol.; 1699-1856⁵⁸

Facoltà straordinarie 9 wol.; 1760-1850

Registro delle Udienze 23 wol.; 1764-1832

Minute di Udienze 6 wol.; 1764-1803

⁵⁷ Według aktualnych, wzmiankowanych wyżej, spisów serii.

⁵⁸ Zob. przypis 143.

Udienze [Minute] 10 wol.; 1810-1848
Brevi e Bolle 13 wol.; 1775-1952
Istruzioni diverse 1-2 wol.; 1623-1648
Istruzioni 1-3 wol.⁵⁹
Istruzioni wol. B, C⁶⁰
Decreti 9 wol.; 1622-1641, 1719-1819
Lettere 1-388 wol.; 1622-1892

Część III

Atti della Commissione per la revisione delle Regole 18 wol. +2
Indici; 1887-1908
Sinodi Diocesani 19 wol. (n. 1-142) +2 *Misc.*; pocz. XIX w. - pocz.
 XX w.
Informazioni 17 wol. (o wysokich numerach); 1696-c.1730
Fondo di Vienna 1-74 wol. (materiały mają częściowo to samo
 pochodzenie, co w niektórych wyżej wymienionych seriach):
 wol. 1-20 poł. XVII w. (Scritt. orig. rif. n. Congr. Gen.)
 wol. 21-24 poł. XVII w. (Scritt. rif. n. Congr. Part.)
 wol. 25-38 XVIII w. (Scritt. rif. n. Congressi)
 wol. 39-50 1626-1797 (Decreti della SCPF)
 wol. 51-55 1622-1742 (Collectio Decr. de s. Missionibus)
 wol. 56-61 1668-1807 (Dubia et resol. diversarum Congr.)
 wol. 62-70 1701-1809 (Registri dei brevi)
 wol. 71-74 XVIII/XIX w. (Varia)
Miscellaneae Varie 59 wol.
Miscellaneae Generali 3-35 wol. (+ wol. 16b)
Miscellaneae Diverse 1-33 wol.
*Congregazione dei Cardinali sulla correzione dei libri ecclesiastici
 delle Chiese Orientali* 11 wol. +1 *Misc.*; 1724-1840
Fondo Spiga 86 wol.; 1686-1728
Fondo Consalvi 1-37 wol.

⁵⁹ W odróżnieniu od instrukcji wyżej wymienionych, 1 wolumen tej grupy pochodzi z połowy XIX w., 2 z wieku XVIII, a trzeci z XVIII i XIX w.

⁶⁰ Oznaczenia woluminów wskazują, że istniał jeszcze przynajmniej wol. A. Ogólną uwagę o instrukcjach zamieszczanych w innych seriach zob. *Inventario* s. 26.

Wyżej wymienione serie archiwum historycznego, zwłaszcza w dwóch pierwszych częściach, dają pewien ramowy obraz działalności Kongregacji Rozszerzania Wiary. Z jednej strony utworzyły to archiwum dokumenty oryginalne przysyłane z różnych stron świata i następnie w odpowiedniej, urzędowej formie rozpatrywane czy to na kongregacjach generalnych i partykularnych, czy też na kongresach, lub przedstawiane Ojcu św. na audyencjach; z drugiej strony tworzyły je serie takie, jak *Lettere, Istruzioni*, w pewnym sensie też *Decreti*, które powstawały jako dokumentacja decyzji Kongregacji podjętych na tych posiedzeniach i komunikowanych osobom zainteresowanym.

Przegląd alfabetycznych spisów w omawianym tu *Inventario* wyznacza też poniekąd metodę poszukiwań określonych materiałów. Ponieważ Kongregacja miała jurysdykcję terytorialną, kryterium geograficzne pełniło szczególną funkcję w porządkowaniu materiałów, dzięki czemu dotarcie do znacznej części dokumentów jest stosunkowo proste, chociaż podziały geograficzne z wielu względów nie mogły być precyzyjne. Tak więc np. polonica w dużej mierze zostały już wyodrębnione poprzez tytuły samych woluminów. Ich liczba wzrasta przy poszukiwaniach w materiałach gromadzonych pod nazwami innych terytoriów (Germania, Moscovia, Moldavia, Romania, Valachia etc.). W innych jednakże partiach archiwum polonica ukryte są pod ogólnymi tytułami serii mających układ chronologiczny: *Acta, Lettere, Udienze, Decreti, Istruzioni*, czy też grup woluminów gromadzących „cause”, „memoriali”, „decreti”, „dubia et resolutiones” itp. W tych wypadkach najprostsze, chociaż pracochłonne, jest systematyczne przeglądanie za dany okres tomu po tomie i folium po folium, konieczne zwłaszcza przy opracowywaniu i edycjach materiałów z szerszego zakresu spraw. Takie systematyczne prace w archiwum Kongregacji Rozkrzewiania Wiary były już i są podejmowane. W zakresie tematyki: Kościół unicki na Ukrainie i Białorusi, podjęli je ojcowie bazylianie i publikują odnośną dokumentację w serii wydawniczej „*Analecta OSBM series 2, sectio 3: Documenta Romana Ecclesiae Catholicae in terris Ucrainae et Bielarusje*”⁶¹. W latach pięćdziesiątych rozpoczęli oni edycje

⁶¹ Analizę tak sformułowanego tematu przeprowadził H. E. Wyczawski w omówieniu *Rzymskie wydawnictwo źródeł do dziejów Cerkiwi Unickiej w Polsce*. *Studia Theologica Varsaviensia* 19:1981 n. 2 s. 317-318. Następnie charakteryzuje

dokumentów z kolejnych głównych serii archiwum Kongregacji, od początków jej działania do roku 1862⁶². Równocześnie zainicjowali publikację wyboru dokumentów określonego typu (listy nuncjuszy, biskupów, metropolitów) z różnych archiwów i bibliotek rzymskich, w tym także z archiwum Kongregacji Propagandy Wiary, z serii gromadzących pisma oryginalne⁶³.

Autor dotychczasowe publikacje źródeł i szczegółowych opracowań, s. 318-321. Zob. też Fokciński H.: *Stan i perspektywy informacji źródłoznawczej o polonikach archiwalnych we Włoszech*. Kwartalnik Historyczny 82:1975 n. 4 s. 814.

⁶² W tym roku utworzona została „S. Congregatio pro Negotiis Ritus Orientalis”, sprawy unitów przesyła więc do nowej kongregacji, tworzącej też odrębne archiwum; niektóre polonica z tego archiwum wydał Mojoli G.: *Attività liturgica della S. Congregazione „de Propaganda Fide” per gli Affari di Rito Orientale nel periodo 1862-1892*. Vicenza 1977. - Dokumentację do niżej wymienionych edycji bazylikańskich zebrał i opracował A. G. Welykyj OSBM:

Acta S. C. de Propaganda Fide Ecclesiam catholicam Ucrainae et Bielarussiae spectantia. T. 1 (1622-1667) Romae 1953, t. 2 (1667-1710) Romae 1954, t. 3 (1710-1740) Romae 1954, t. 4 (1740-1769) Romae 1955, t. 5 (1769-1862) Romae 1955.

Litterae S. C. de Propaganda Fide Ecclesiam catholicam Ucrainae et Bielarussiae spectantes. T. 1 (1622-1670) Romae 1954, t. 2 (1670-1710) Romae 1955, t. 3 (1710-1730) Romae 1956, t. 4 (1730-1758) Romae 1957, t. 5 (1758-1777) Romae 1957, t. 6 (1778-1790) Romae 1957, t. 7 (1790-1862) Romae 1957.

Congregationes particulares Ecclesiam catholicam Ucrainae et Bielarussiae spectantes. T. 1 (1622-1728) Romae 1956, t. 2 (1729-1862) Romae 1957.

Audientiae Sanctissimi de rebus Ucrainae et Bielarussiae (1650-1850). T. 1 (1658-1779) Romae 1963, t. 2 (1780-1862) Romae 1965.

W każdej z powyższych pozycji publikowane są dokumenty jednej serii archiwalnej; sporadycznie jednak pojawiają się także w nich odnośne dokumenty przechowywane w innych seriach archiwum Kongregacji. Natomiast z założenia wyborem dokumentów z kilku serii tegoż archiwum jest publikacja:

Supplicationes Ecclesiae Unitae Ucrainae et Bielarussiae. T. 1 (1600-1699) Romae 1960, t. 2 (1700-1740) Romae 1962, t. 3 (1741-1769) Romae 1965.

⁶³ *Litterae nuntiorum apostolicorum historiam Ucrainae illustrantes (1550-1850)*. T. 1 (1550-1593) Romae 1959, t. 2 (1594-1608) Romae 1959, t. 3 (1609-1620) Romae 1959, t. 4 (1621-1628) Romae 1960, t. 5 (1629-1638) Romae 1961, t. 6 (1639-1648) Romae 1962, t. 7 (1649-1651) Romae 1962, t. 8 (1652-1656) Romae 1963, t. 9 (1657-1659) Romae 1963, t. 10 (1659-1663) Romae 1965, t. 11 (1664-1669) Romae 1967, t. 12 (1670-1674) Romae 1968, t. 13 (1675-1683) Romae 1969, t. 14 (1684-1693) Romae 1977.

Litterae episcoporum historiam Ucrainae illustrantes (1600-1900). T. 1 (1600-1640) Romae 1972, t. 2 (1641-1664) Romae 1973, t. 3 (1665-1690) Romae 1974, t. 4 (1691-1710) Romae 1976, t. 5 (1711-1740) Romae 1981.

Litterae basilianorum in terris Ucrainae et Bielarussiae. T. 1 (1601-1730) Romae 1979, t. 2 (1731-1760) Romae 1979.

W serii „Epistolae metropolitum” wyszło dotąd 9 tomów (Romae 1956-1980) listów kolejnych metropolitów kijowskich (1613-1838).

Zbiorem różnorodnych dokumentów z archiwów rzymskich, ale przede wszystkim (poza t. 1, 9-10, 13 i 14) z poszczególnych serii archiwum Kongregacji Propagandy Wiary, są *Monumenta Ucrainae historica*, wychodzące w Rzymie w „Editiones Universitatis Catholicae Ucrainorum S. Clementis Papae”⁶⁴. Edycja obejmuje okres 1075-1839, w tomach 1-8. Następne tomy *Monumentów*, a mianowicie 9-10, 11 i 12 stanowią suplementy do powyższych, obejmując lata 1075-1701. Niektóre tomy edycji mają prawie wyłącznie materiały z jednej lub dwu serii archiwum Kongregacji, np. t. 2 i 5 - głównie z serii *Scritture originali riferite nelle Congregazioni Generali (SOCG)*; t. 3 - z serii *Fondo di Vienna*; t. 4, 7 i 8 - z serii *Moscovia, Polonia, Ruteni* zespołu „*Scritture riferite nei Congressi*”; t. 6 - z tej ostatniej oraz z *SOCG*; t. 12 zamieszcza dokumenty głównie z serii *Acta* i *Lettere*. W mniejszej mierze, ale także w nich publikowane są dokumenty z innych serii.

Natomiast analogiczne założenia, jak bazylianie miał Hermann Tüchle, wydając w 1962 r. tom protokołów Kongregacji Rozkrzewiania Wiary, dotyczących spraw niemieckich, z pierwszych kilkunastu woluminów serii *Acta*⁶⁵.

Z innych, wcześniejszych edycji dokumentów archiwum Kongregacji Rozkrzewiania Wiary, a dotyczących sąsiednich czy związanych z polską przeszłością terytoriów, można wymienić *Acta S. C. de Propaganda Fide res gestas Bohemicas illustrantia* wydane przez I. Kollmanna, wraz z obszernym omówieniem archiwum Kongregacji oraz wykazem odnośnych edycji (*Prodromus*)⁶⁶, *Acta*

⁶⁴ *Monumenta Ucrainae historica*. Collegit metropolita Andreas Šeptyckij, edidit [od tomu 7] metropolita card. Josephus Slipij. T. 1 (1075-1623) Romae 1964, t. 2 (1624-1648) Romae 1965, t. 3 (1650-1670) Romae 1966, t. 4 (1671-1701) Romae 1967, t. 5 (1702-1728) Romae 1968, t. 6 (1729-1773) Romae 1968, t. 7 (1774-1807) Romae 1969, t. 8 (1808-1839) Romae 1970, t. 9-10 (1075-1632, *Supplementum*) Romae 1971, t. 11 (1633-1659, *Supplementum*) Romae 1974, t. 12 (1660-1701, *Supplementum*) Romae 1975; t. 13: *De processibus canonicis Ecclesiae catholicae Ucrainorum in Transcarpathia, 1771-1853*. Collegit A. Baran Romae 1973; t. 14: *Questio Patriarchatus Ecclesiae Ucrainorum saeculo XIX*. Collegit A. Baran Romae 1977.

⁶⁵ *Acta S. C. de Propaganda Fide Germaniam spectantia. (Die Protokolle der Propagandakongregation zu deutschen Angelegenheiten.) 1622-1649*. [Paderborn] 1962. - Sporo jest też tutaj dokumentów związanych z Polską, zob. niżej s. 28.

⁶⁶ *Acta S. C. de Propaganda Fide res gestas Bohemicas illustrantia*. T. 1/1 (1622-1623) Praeae 1923, t. 1/2 (*Index*) Praeae 1950, t. 2 (1623-1624) Praeae 1954, *Prodromus* Praeae 1939. Publikacja Kollmanna, inaczej niż Tüchla, zawiera dokumenty z różnych serii archiwum Kongregacji.

*Bulgariae ecclesiastica*⁶⁷ czy obszerne „Appendici” artykułów zamieszczonych w *Diplomatarium Italicum*⁶⁸.

Aktualny obraz układu materiałów archiwalnych, rozczłonkowania chronologicznego poszczególnych serii, typu dokumentacji i innych realiów dają w sposób najpełniejszy edycje bazylińskie, oczywiście te, które za podstawę źródłową biorą pojedyncze serie archiwalne. Wprawdzie są to wycinki tematyczne, jednakże bardzo obszerne i należące do punktów istotnych działalności Kongregacji.

Materiały archiwum Kongregacji Rozkrzewiania Wiary służyły też za podstawę licznych szczegółowych opracowań, czy tych publikowanych przez ojców bazylianów, czy dawniejszych publikacji E. Šmurlo, czy tych zebranych w *Sacrae Congregationis de Propaganda Fide memoria rerum* - dziele wydany z okazji 350-lecia istnienia i działalności Kongregacji. Tematyka związana z historią Polski jest w tym obszernym (liczącym w sumie ponad 4500 stron) dziele jubileuszowym również reprezentowana⁶⁹.

⁶⁷ *Acta Bulgariae ecclesiastica ab a. 1565 usque ad a. 1799*. - Wyd. E. Fermen-dzin. Zagrabiae 1887. Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium t. 18. Opublikowana tutaj dokumentacja pochodzi także z innych archiwów.

⁶⁸ *Diplomatarium Italicum. Documenti raccolti negli archivi italiani*. - Wyd. Scoala Română din Roma. T. 1 Roma [1925], t. 2 Roma [1930], t. 3 Roma-Bucuresti [1934], t. 4 Roma-Bucuresti [1939]; na materiałach archiwum Kongregacji opierają się m. inn. Călinescu Gh.: *Alcuni missionari cattolici italiani nella Moldavia nei secoli XVII e XVIII* w t. 1 s. 1-222 oraz tenże: *Altre notizie sui missionari cattolici nei paesi Romeni* w t. 2 s. 305-514; Pall Fr.: *Le controversie tra i Minori conventuali e i gesuiti nelle missioni di Moldavia (Romania)* w t. 4 s. 136-357; Winulescu Gh.: *Pietro Diodato e la sua relazione sulla Moldavia (1641)* w t. 4 s. 75-135. - Călinescu publikuje w sumie około 250 dokumentów, głównie z serii *Moldavia* oraz *Bulgaria e Valachia* zespołu „Scritture riferite nei Congressi”, a także z serii *Scritture originali riferite nelle Congregazioni Generali*. Pall wydaje dokumenty z różnych serii, i nie tylko z archiwum Kongregacji. Relacja z 1641 r. wydana przez Winulescu pochodzi z serii *Visite e Collegi*.

⁶⁹ Można by tutaj wymienić kolejne artykuły: Eszer A.: *Missionen in Randzonen der Weltgeschichte: Krim, Kaukasien und Georgien* w *SCPF mem. rer.* 1/1 (1622-1700) s. 650-679; w *SCPF mem. rer.* 1/2 J. Olšr: *La Congregazione ed i paesi assegnati al nunzio di Polonia (Polonia, Svezia, Russia)* s. 201-225, A. Baran: *Propaganda's concern for the Church in Ukraine and Bielorrussia* s. 226-238, P. Tocanel: *Laboriosa organizzazione delle Missioni in Bulgaria, Moldavia, Valachia e Transilvania* s. 239-273; w *SCPF mem. rer.* 2 z lat 1700-1815 natomiast G. Petrowicz: *La S. Congregazione e gli Armeni* s. 404-412, A. Eszer: *Missionen im Halbrund der Länder zwischen Schwarzem Meer, Kaspisee und Persischem Golf: Krim, Kaukasien, Georgien und Persien* s. 421-462, P. Tocanel: *Assestamento delle Missioni in Bulgaria, Valachia, Transilvania e Moldavia* s. 722-742, J. Pielorz: *La S.*

Ogólny zarys problematyki polskiej w relacji do działalności Kongregacji Rozkrzewiania Wiary przedstawia F. Stopniak w artykule *Polonica w Archiwum Kongregacji Ewangelizacji Ludów*, omawiając prace J. Olśra i J. Pielorza zamieszczone w powyższym dziele, archiwalia rzymskie dotyczące Kościoła w Polsce oraz sytuację kościelną na wschodnich rubieżach Rzeczypospolitej w okresie jej rozbiorów⁷⁰.

Przy kwerendach prowadzonych w archiwum Kongregacji Rozkrzewiania Wiary może być ważny fakt, że inne archiwa rzymskie przechowują materiały stanowiące uzupełnienie archiwaliów Kongregacji. W pierwszym rzędzie są to odpowiednie działy archiwów nuncjatur zdeponowanych w Watykanie; dla spraw polskich z drugiej połowy XVIII w. będzie to *Archiwum Nuncjatury Warszawskiej*⁷¹, a po rozbiorach - *Archiwum Nuncjatury Wiedeńskiej*⁷². Innego typu zależność zachodzi między materiałami archiwum Kongregacji i archiwum Sekretariatu Stanu - w serii *Polonia* (zwanej też *Nunziatura di Polonia*)⁷³ oraz między

Congregazione e la Chiesa Latina in Polonia nel secolo XVIII s. 773-790, P. Jatulis: *Orizzonti della fede operosa in Lituania* s. 791-800, J. Metzler: *Katholiken des lateinischen Ritus im Reich der Zaren* s. 801-812, A. Baran: *Propagand's concern for the Church in Ukraine and Bielorrussia* s. 813-826; w *SCPF mem. rer. 3/2* (1815-1972) G. Petrowicz: *Gli Armeni nell'impero ottomano e in Polonia* s. 58-65, 70, A. Baran: *The tragedy of the Metropolitanate of Kiev and the renewal of the Church in Western Ukraine* s. 71-82.

⁷⁰ *Collectanea Theologica* 50:1980 fasc. 1 s. 156-164.

⁷¹ Por. ASV. *ANVars.* wol. 68-71 - listy Kongregacji Propagandy Wiary z lat 1760-1793; materiały innych partii archiwum nuncjatury gromadzone były jako podstawa do relacjonowanych i załatwianych w Kongregacji spraw, zob. np. wol. 7-12 A (Collegi Pontifici), wol. 29-34 (dissidenti, schismatici), wol. 89-92 (metropolita di Russia - F. Wołodkowicz), wol. 104-106 (missioni), a w dalszych woluminach odnośną dokumentację dotyczącą zakonów i biskupstw. - Inwentarz *ANVars.* sporządził V. Meysztowicz: *De Archivo Nuntiaturae Varsaviensis, quod nunc in Archivo Secreto Vaticano servatur*. Vaticani 1944 s. 45-89.

⁷² Zob. np. korespondencję nuncjuszy z Kongregacją Propagandy Wiary w ASV. *ANVien.* wol. 398, 470, 477, 498 itd. oraz dokumenty wydane w *Acta, quae ad vitam S. Clementis Hofbauer referuntur in Monumenta Hofbaueriana* fasc. 14 Romae 1951 s. 6-79, 113-140 (z *ANVien.* wol. 214, 216, 246, 247, 251, 252 itd.)

⁷³ Dla okresu rozbiorów Polski zob. zwłaszcza ASV. *NPol.* wol. 339-354 oraz wol. 307-309, *Additamenta* wol. 12, 13, 19 etc., por. inwentarz P. Savio: *De actis Nuntiaturae Poloniae, quae partem Archivi Secretariatus Status constituunt*. Vaticani 1947 s. 59-66, 55, 74, 75 i passim. - Na materiałach tej serii oparł swą publikację dokumentów M. J. Rouët de Journel: *Nonciatures de Russie d'après les documents authentiques*. T. 1: *Nonciature d'Archetti 1783-1784*. Città del Vaticano 1952, t. 2: *Nonciature de Litta 1797-1799* Città del Vaticano 1943, t. 3: *Nonciature*

niektórymi partiami manuskryptów Biblioteki Watykańskiej, zwłaszcza w *Barberiniani Latini* i *Borgiani*⁷⁴. Materiały dotyczące spraw polskich XIX w. z ogólnego zakresu kompetencji Kongregacji Rozkrzewiania Wiary znajdują się głównie w archiwum Kongregacji do Spraw Nadzwyczajnych Kościoła⁷⁵. W ASV przechowywany jest też zbiór *Missioni*, w którym część materiałów pochodzi bezpośrednio z archiwum Kongregacji Rozkrzewiania Wiary⁷⁶.

3. Ważniejsze serie archiwalne zawierające polonica oraz główne edycje ich materiałów.

ACTA

Acta Sacrae Congregationis są pierwszą i podstawową serią archiwum Kongregacji Rozkrzewiania Wiary, stanowią ją bowiem protokoły z posiedzeń generalnych, podczas których kardynałowie rozpatrywali i decydowali o najważniejszych sprawach wnoszonych do Kongregacji z całego świata. Tylko ta seria kontynuowana była po reformie archiwum dokonanym w 1892 r. w pierwotnym układzie chronologicznym⁷⁷. Od roku 1622 do 1960 po-

d'Arezzo 1802-1806 cz. 1 *1802-1804 Romae* 1922, t. 4: *Nonciature d'Arezzo 1802-1806* cz. 2 *1804-1806 Romae* 1927, t. 5: *Intérim de Benvenuti 1799-1803 Città del Vaticano* 1957; *Studi e Testi* 166-169, 194.

⁷⁴ Ogólne omówienie tych serii zob. *Informationes*. Biuletyn Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych. N. 2 Rzym-Warszawa 1980 s. 19-20. Taki fakt, że Antonio Barberini junior był prefektem generalnym Kongregacji Rozkrzewiania Wiary w latach 1632-1671, Antonio senior wiceprefektem w latach 1632-1646, a Carlo Barberini prefektem generalnym w latach 1698-1704, niewątpliwie znalazł też wyraz w dokumentacji serii *Barberiniani Latini*.

⁷⁵ Z materiałów Kongregacji do Spraw Nadzwyczajnych Kościoła obficie czerpała zmarła niedawno dr Zofia Olszamowska-Skowrońska, publikując głównie źródła z XIX w., por. *Bibliografia dell'Archivio Vaticano* t. 3-4 Città del Vaticano 1965-1966, cytacje pod hasłem *Congr. Aff. Eccl. Straord.* - Dokumentacja do *Questio Patriarchatus Ecclesiae Ucrainorum saeculo XIX*. Collegit A. Baran Romae 1977 (*Monumenta Ucrainae historica* t. 14) znajduje się również głównie w tym archiwum. - Por też wyżej przypis 35.

⁷⁶ Hoberg H.: *Der Fonds Missioni des Vatikanischen Archivs*. *Euntes Docete* 21: 1968 s. 97-107.

⁷⁷ Zob. przypis 50.

wstało 328 woluminów akt⁷⁸. Numeracja serii rozpoczyna się od wol. 3, ponieważ porządkując archiwum żywiono, nie spełnioną, nadzieję, że odnajdą się akta kongregacji wcześniejszych, powoływanych przez papieży w analogicznych celach⁷⁹.

Protokołowanie posiedzeń prowadzone było w sposób bardzo systematyczny. Początkowo (w latach 1622-1649, 1657-1668) kolejne kongregacje generalne otrzymywały swój numer porządkowy w obrębie pontyfikatu. Protokoły pisano w sposób ciągły, jeden pod drugim. Podawano w nich datę kongregacji, miejsce posiedzenia, zaznaczano, czy był obecny papież (do 1666 r.), oraz wymieniano kardynałów uczestniczących lub nieobecnych, albo też - we wcześniejszym okresie - podawano tylko ogólną liczbę kardynałów obecnych. Następnie wymieniano inne osoby, uczestniczące w kongregacji generalnej zgodnie z postanowieniem konstytucji Grzegorza XV. Po czym zamieszczano informację o kolejnych rozpatrywanych i zadecydowanych sprawach. Pierwsi dwaj sekretarze, Francesco Ingoli (1622-1649) i Dionisio Massari (1649-1657) informowali o toku sprawy najczęściej w formie jednego zdania: „Referente Ill.mo D. Cardinali ... S. Congregatio decrevit (iussit, mandavit) ...”⁸⁰. Zapisy ich były zwięzłe, krótkie. Cały protokół pisano po łacinie. Po roku 1657 zmienia się zarówno język, jak i forma informacji o rozpatrywanych sprawach. Po nocy o uczestnikach kongregacji, która nadal zachowała język łaciński, umieszczano teraz relacje (*Relationes*) przedstawiane na posiedzeniu przez kardynała (*relator, ponens*) lub sekretarza. Relacje te pisane były po włosku. Osobno wyodrębniano *Rescriptum*, czyli informację o decyzji kongregacji, pisaną podobnie jak informacje wstępne po łacinie. Mogła ona być wyrażona krótko, w paru słowach, np. „Annuerunt in totum”, „Iuxta votum E.mi Ponentis ad S. Congregationem Sancti Officii”, lub też zawierać więcej szczegółów⁸¹. Nieraz *Rescriptum* ujęte było w paragrafy

⁷⁸ Kowalsky N.: *Inventario* s. 6-8. Kowalsky tylko ogólnie charakteryzuje serię, funkcję inwentarza pełni natomiast dodatkowa lista kolejnych lat (1622-1952) i odpowiadających im woluminów (3-323), udostępniana w archiwum.

⁷⁹ Zob. wyżej s. 7.

⁸⁰ Por. *Acta CPF Ucr.* (Welykyj A.) t. 1 passim. - Spis kolejnych sekretarzy Kongregacji Rozkrzewiania Wiary wydrukowany jest w *Serie dei Cardinali Prefetti e dei segretari della Sacra Congregazione „de Propaganda Fide”* (1622-1977). Rom-Freiburg-Wien [br.] s. 8-11; por. także *SCPF mem rer.* 3/2 Appendici.

⁸¹ *Acta CPF Ucr.* (Welykyj A.) t. 3 s. 158-161, passim.

- według kolejności rozstrzyganych spraw⁸². Często uwidaczniają się w tej informacji dwa etapy podejmowanych decyzji: rozstrzygnięcie Kongregacji i przyzwolenie lub inna odpowiedź papieża z późniejszej audiencji⁸³. Wzmiankowano też w *Rescriptum* o dekrete, jeśli miał być wydany. „S. Congregatio annuit, iuxta Decretum seorsim expeditum”, „... prout fusius habetur in separato Decreto”, „Scribatur Nuntio Apostolico, et transmittantur Decreta”. Czasem załączano też tekst dekretu⁸⁴.

Relacje kardynałów, początkowo krótkie i proste, z biegiem czasu stają się coraz bardziej rozbudowane i skomplikowane. Cytowane są w nich często różne orzeczenia i dekrety Kongregacji czy dokumenty papieskie, zaopatrzone w dodatkowe noty łączące i komentujące sprawy. Relacje, zwane też *Ristretti* lub *Ponenze*, ujmowały ogólnie kwestie przedstawiane w nadsyłanych do Kongregacji dokumentach. Same dokumenty streszczano przedtem w sumariuszach (*Sommario*), których mogło być kilka. Nieraz zamiast streszczeń dawano pełne ich odpisy⁸⁵. Oryginały natomiast przechowywane są w odrębnej serii archiwalnej - *Scritture originali riferite nelle Congregazioni Generali*.

Do roku 1668 włączano do serii *Acta* również protokoły z odbywających się nieraz kongregacji partykularnych, później gromadzone już osobno⁸⁶.

Odszukanie w *Acta* określonej sprawy ułatwiają niektóre indeksy alfabetyczne udostępniane w sali archiwum, zwłaszcza *Indice Generale (1622-1829)* w 14 woluminach oraz uzupełniający go *Indice degli atti della S. C. per ordine di materie (1622-1909)* w 10 woluminach. Inne indeksy, jedno lub trzytomowe obejmują krótsze odcinki czasu. Dotyczą one nie tylko serii *Acta*. Omawia je G. Metzler w artykule *Indici dell'Archivio storico della S.C. „de*

⁸² Zob. *tamże* s. 174, 181; t. 4 s. 52, 136-137 i *passim*.

⁸³ Por. *tamże* t. 4 s. 116, 117, 129. Przykładów podobnych jest bardzo dużo. Z reguły odsyłało do papieża w sprawach prowizji biskupich.

⁸⁴ *Tamże* t. 5 s. 126, 128; t. 4 s. 99 n. 1248, 1249.

⁸⁵ Kowalski N.: *Inventario* s. 7. - Por. też *Acta CPF Ucr.* (Welykyj A.) t. 5 s. 204, 217-219, 245.

⁸⁶ Kowalski N.: *Inventario* s. 16; zob. też teksty protokołów kongregacji partykularnych zamieszczone w *Acta CPF Ucr.* (Welykyj A.) t. 1 pod datami, do których odsyłają numery 1-35 w publikacji *Congregationes particulares Ecclesiam catholicam Ucrainae et Bielarussiae spectantes* t. 1 s. 3-18.

Propaganda Fide” i wylicza pod n. 1-5⁸⁷. Niektóre woluminy fondo *Missioni*, znajdującego się w Archiwum Watykańskim (wol. 3-38, 41, 42, 44) są indeksami do akt Kongregacji Rozkrzewiania Wiary⁸⁸.

Bezpośredni wgląd w *Acta* na przestrzeni 240 lat (wol. 3-206) ułatwia pięciotomowa cytowana już edycja bazylianów, zawierająca dokumentację dotyczącą unitów na wschodnich ziemiach dawnego państwa polsko-litewskiego, a mianowicie *Acta S. C. de Propaganda Fide Ecclesiam catholicam Ucrainae et Bielarusjæ spectantia*⁸⁹. Wydane zostały odnośne fragmenty protokołów, mieszczące się pod określonym, i podanym w edycji, numerem sprawy. Zarówno te numery, nieraz bardzo wysokie, jak i podawane informacje wstępne, wraz z zaznaczeniem folium początku protokołu, wzbogacają te fragmenty o realia ogólne i dają pewne wyobrażenie o formie protokołu. Zachowana w edycji nomenklatura poszczególnych jego części rzuca również światło na charakter akt w danym okresie⁹⁰.

Do materiałów serii *Acta* sięgali również wydawcy *Monumenta Ucrainae historica*, mający założenia inne niż bazylianie, ponieważ zasadniczo publikują dokumenty z określonych lat z różnych zespołów archiwalnych i różnych archiwów. Niemniej np. w tomie 12 obok serii *Lettere Acta* Kongregacji Propagandy Wiary stanowią główną podstawę edycji⁹¹.

Fragmenty protokołów serii *Acta* dotyczące spraw niemieckich, rozpatrywanych na kongregacjach w latach 1622-1649 wydał w 1962 r. Hermann Tüchle⁹². Takie hasła indeksowe jak: Gnesen, Krakau, Kulm, Podolien, Polen (około 30 numerów), Pultusk, Samogitia czy też Breslau, Glogau, Pommern, Preussen, Schlesien etc., wskazują, że sprawy bezpośrednio czy pośrednio związane z Polską są tutaj również bogato reprezentowane.

⁸⁷ Euntes Docete 21:1968 s. 110-122.

⁸⁸ Hoberg H.: *Der Fonds Missioni*, tamże s. 99-100.

⁸⁹ Zob. przypis 62, 61.

⁹⁰ W tomie 5 bogatsze wyróżnienia graficzne poszczególnych części protokołów, tytułów, not itp. z pewnością ułatwiłyby orientację w tych różnych warstwach chronologicznych publikowanych akt. Podobny problem jest też w innych edycjach bardziej złożonej dokumentacji.

⁹¹ Zob. wyżej przypis 64.

⁹² Zob. przypis 65.

Sporo dokumentów z serii *Acta* cytuje J. Pielorz w artykule *La S. Congregazione e la Chiesa Latina in Polonia nel secolo XVIII*⁹³. Autor zajmuje się tylko relacjami z Kongregacją Kościoła katolickiego obrządku łacińskiego. Natomiast relacje uniów i ormian wzmiankuje jedynie ze względu na sprawy mieszane. Kolejne podrozdziały poświęca kwestiom przechodzenia na inny obrządek, kolegiom papieskim i misjom w Polsce.

SCRITTURE ORIGINALI RIFERITE NELLE CONGREGAZIONI GENERALI (SOCG)

O zawartości serii mówi już wyraźnie sama jej nazwa. Zebrane są tutaj dokumenty oryginalne przysyłane do Kongregacji, których problematyka rozpatrywana była na posiedzeniach generalnych; są to więc listy i memoriały biskupów, misjonarzy, relacje nuncjuszy, delegatów, akta synodów, wizytacji apostołskich, czy też wypowiedzi konsultorów⁹⁴. Seria dzieli się na dwie części, chociaż objęte jedną, ciągłą numeracją: woluminy 1-417 z lat 1622-1668 oraz woluminy 418-1044 z lat 1669-1892⁹⁵. Część pierwsza uporządkowana jest zasadniczo według kryterium geograficznego; wyodrębnione są nadto pewne grupy woluminów o tytułach rzeczowych. *Inventario* daje alfabetyczny spis nazw regionów, państw czy nacji oraz haseł rzeczowych (np. Canonizzazione, Cause, Commissario, Collegi, Francescani, Gesuiti, Memoriali), z wyszczególnieniem tomów, w których tytułach wymienione są dane nazwy czy określenia⁹⁶. Jeden wolumen przeważnie zbiera materiały dotyczące kilku terytoriów, z okresu jednego roku. „Polonia” wymieniona jest w tytułach 27 woluminów, częściowo zgrupowanych razem⁹⁷. Materiały o polskich ormianach i o kolegiach zebrane są w dalszych kilku tomach. Polonica znajdują

⁹³ *SCPF mem. rer.* 2 s. 773-790.

⁹⁴ Kowalsky N.: *Inventario* s. 9.

⁹⁵ *Tamże*, opis całej serii s. 9-16.

⁹⁶ Natomiast sumaryczny inwentarz woluminów 1-339 zamieszcza A. Pieper w omówieniu *Das Propaganda-Archiv. Römische Quartalschrift Rom* 1887 s. 91-93.

⁹⁷ Są to kolejne woluminy 56-65 (z lat 1626-1648), a następnie niektóre z grup: 67-127 (1627-1644), 132-164 (1630-1641) oraz wol. 336-339; por. Kowalsky N.: *Inventario* s. 14-15.

się również w partiach materiałów określonych nazwami innych terytoriów, np. „Russia”, „Moldavia”, lub tytułami „Cause” czy „Memoriali”. Tytuły woluminów niekoniecznie dokładnie odpowiadają ich zawartości, zwłaszcza, że przy porządkowaniu materiałów zachodziła dodatkowa trudność zarówno rozdzielania dokumentacji dotyczącej kilku terytoriów czy też mieszczących się w wyodrębnionych kategoriach przedmiotowych, jak również precyzyjnych ustaleń chronologicznych. Z tych między innymi względów w 1669 r. wprowadzono układ chronologiczny materiałów, biorąc za podstawę daty posiedzeń generalnych. Od tego roku „Scritture” odpowiadały więc dokładnie kolejnym tomom serii *Acta*⁹⁸. Dzięki tej współzależności indeksy sporządzone do *Akt* mogą służyć także poszukiwaniom w drugiej części, chronologicznej, serii pism oryginalnych.

Spora część materiałów tego samego pochodzenia, co dokumenty serii SOCG, znajduje się obecnie w serii *Fondo di Vienna*, stanowiąc tam woluminy 1-20⁹⁹.

Część dokumentów z serii SOCG stała się główną podstawą publikacji oo. bazylianów *Supplicationes Ecclesiae Unitae Ucrainae et Bielarusjae*¹⁰⁰. Zwłaszcza w t. 1 (1600-1699) zdecydowanie przeważają dokumenty tej właśnie serii. Zwartą grupę stanowią woluminy 382-417 zbierające „memoriali” od roku 1622. Docho-
dzą do nich niektóre tomy zatytułowane „causae” oraz ostatnie z grupy „Polonia-Russia”. W pierwszym tomie sięgnęli też wydawcy do serii *Congregazioni Particolari* oraz *Fondo di Vienna*¹⁰¹, a w mniejszym stopniu także do innych źródeł, nie tylko archiwum Kongregacji Rozkrzewiania Wiary. W następnych

⁹⁸ Jednemu woluminowi *Acta* odpowiadały mniej więcej trzy woluminy pism oryginalnych. Do tych pism załączano też odpowiednie kopie z części protokołów serii *Acta*. - *Tamże* s. 16.

⁹⁹ Zob. *tamże* s. 30-31 lub wykaz serii w niniejszym omówieniu s. 19, oraz s. 47. Przy tych woluminach należy cytować *Fondo di Vienna* jako nazwę serii, stanowiącą komponent sygnatury archiwalnej, niezależnie od charakteru materiałów; nieraz bowiem w edycjach nazwa ta (zwłaszcza przy wol. 17 i 18) cytowana jest na zasadzie dodatkowego określenia, lub zupełnie pomijana.

¹⁰⁰ Zob. przypis 62; por. też przypis 61. - W *Introductio* (t. 1 s. IX) wydawcy określają, że są to „documenta aliquomodo anonyma, etiamsi nomine tum Metropolitanarum, tum Episcoporum, tum Superiorum Basilianorum parabantur, maxima fortasse ex parte in ipsa Urbe, a Procuratoribus Generalibus Ecclesiae Unitae Ordinisque Basiliani”.

¹⁰¹ Dokumenty z *Fondo di Vienna* zob. s. 200-231.

tomach w większym wymiarze dochodzą dokumenty z serii *Moscovia, Polonia, Ruteni* zespołu „*Scritture riferite nei Congressi*”. W materiałach publikowanych z drugiej, chronologicznej, części serii SOCG uwidacznia się inny jeszcze typ dokumentacji niż memoriały (*supplicationes*), a mianowicie odpisy relacji (wraz z *rescriptum*) z protokołów serii *Acta*¹⁰².

„*Scritture originali riferite nelle Congregazioni Generali*” zależnie od tego, czym są i od kogo pochodzą, zamieszczone są i w innych edycjach bazylikańskich: listy biskupów - w *Litterae episcoporum historiam Ucrainae illustrantes*, listy metropolitów - w kolejnych tomach serii „*Epistolae metropolitaram*”, bazylianów - w *Litterae basilianorum*, a listy nuncjuszy apostolskich publikowane są w *Litterae nuntiorum apostolicorum historiam Ucrainae illustrantes*¹⁰³.

Dokumenty serii SOCG stanowią również sporą część źródeł opublikowanych w *Monumenta Ucrainae historica*, w ogólnym układzie chronologicznym, zwłaszcza w tomach 2, 5 i 6¹⁰⁴.

W ramach akcji gromadzenia poloników, prowadzonej przez Instytut, zmikrofilmowano dotychczas siedemnastowieczne materiały z 12 woluminów serii SOCG, o tytułach „*Lettere di Polonia...*”, „*Armeni di Polonia*” i „*Collegi pontifici*”¹⁰⁵.

Materiały te udostępniane będą również w Punkcie Informacyjnym w Warszawie.

CONGREGAZIONI PARTICOLARI (*Congr. Part.*)

Do rozpatrzenia niektórych spraw o węższym zakresie, a wymagających bardziej szczegółowego i wszechstronnego przebadania, powoływał papież doraźnie spośród grona kardynałów

¹⁰² Zob. np. *Suppl. Eccl. Ucr.* (Welykyj A.) t. 1 n. 336 s. 240-241, n. 347 i 348 s. 251-252, n. 352 s. 255, n. 372 s. 280-281, n. 379 s. 292 itp.; por. wyżej przypis 98.

¹⁰³ Zob. przypis 63. Dużo listów nuncjuszy z serii SOCG jest w t. 5, 12 i 14 edycji, natomiast w t. 9, 10 i 11 publikowane są często dokumenty z serii *Fondo di Vienna*, z wol. 17 i 18.

¹⁰⁴ Zob. przypis 64.

¹⁰⁵ ACPF SOCG wol. 56-63 (1626-1646); wol. 224 (1666-1669), wol. 225 (1660-1665); wol. 367 (Braniewo 1657-1663), wol. 378 (Wilno 1663-1684).

Kongregacji Rozkrzewiana Wiary specjalne komisje, zwane „congregationes particulares”. Praktyka powoływania takich kongregacji utrzymała się do 1864 r.¹⁰⁶ Niektóre z nich przybierały charakter bardziej trwały¹⁰⁷. Także posiedzenia kongregacji partykularnych były protokołowane, i protokoły te do roku 1668 włączano razem z protokołami kongregacji generalnych do serii Acta¹⁰⁸. Analogicznie petycje i inne pisma oryginalne przysyłane do Kongregacji w danych sprawach gromadzono w serii *Scrittura originali riferite nelle Congregazioni Generali*.

W 1669 r. zaczęto jednak tworzyć odrębną serię, *Congregazioni Particolari*, kontynuowaną do 1864 r., liczącą obecnie 163 woluminy¹⁰⁹. Zamieszczano w niej razem i protokoły z posiedzeń i odpowiednie „scrittura originali”, zachowując ogólny układ chronologiczny według dat posiedzeń¹¹⁰. Układ ten zarysowuje się na przestrzeni całej serii, jednakże niekoniecznie w kolejnych tomach. Np. wolumen 29 zatytułowany jest: „Congregazioni Particolari dall'anno 1680 sino al 1697. Ruteni, Olanda, Babilonia, Ungaria, Armeni, Belgio”, a wolumen 30: „Congregazioni Particolari dall'anno 1682 sino al 1700. Polonia, Indie Occidentali, Ibernia, Serra di Malavari, Arcipelago, Maroniti, Indie Orientali”. Czasem w jednym woluminie zabrane są materiały z jednej kongregacji (np. wol. 72, 74), lub też z kilku, ale dotyczących jednej sprawy (np. wol. 68)¹¹¹. Kowalsky w *Inventario* zestawia alfabe-

¹⁰⁶ Kowalsky N.: *Inventario* s. 17, uwagi o serii archiwalnej oraz indeks nazw s. 16-19.

¹⁰⁷ *Tamże* s. 19; zob. też wyżej przypisy 31, 32.

¹⁰⁸ *Tamże* s. 16. Tak więc protokoły z posiedzeń kongregacji partykularnych dotyczących unitów za ten okres wydane zostały w *Acta CPF Ucr.* (Welykyj A.) t. 1, a natomiast w *Congr. Part. Ucr.* (Welykyj A.) t. 1 zebrano je w n. 1-35 w formie odsyłaczy do tamtej publikacji.

¹⁰⁹ Do woluminów o numeracji 1-160, 160A wskazanych w *Inventario*, doszły jeszcze dwa tomy miscellaneów.

¹¹⁰ W pierwszych 10 woluminach układ materiałów zbliżony jest raczej do wcześniejszej części serii SOCG, por. *Inventario* s. 17.

¹¹¹ Wol. 72 nosi tytuł: „Congr. Part. della Confraternità Stauropigiana di Leopoli, 1727”; do materiałów z tejże kongregacji dołączono dokumenty późniejsze, sięgające 1740 r. (z których jednak, według noty archiwalnej, nie uczyniono w Kongregacji żadnego użytku) oraz dalszą grupę pism i informacji nuncjuszy. - Wol. 74 zbiera materiały do kongregacji „sopra le materie de Ruteni”, która była „cominciata li 19 IV 1728 e poi non prosequita, ne eseguita”. - Wol. 68 zawiera materiały z pięciu kolejnych kongregacji z lat 1724-1727 rozpatrujących sprawę kolegium ormiańskiego i unickiego we Lwowie.

tycznie poszczególne nazwy terytorialne i inne określenia wymieniane w tytułach, podając też numer woluminu i sygnalizując daty. Polonica wyodrębnione są bezpośrednio w kilku tomach hasłami „Polonia”, „Leopoli”, „Collegi Brunsberg - Craslau”. W innych partiach tych samych lub następnych tomów część dokumentów polskich mieści się pod określeniami „Ruteni” (w 20 woluminach) czy „Armeni” (w 16 woluminach). Polonica mogą być również w grupach określanych „Missionii settentrionali” czy tylko „Missioni”, lub też dotyczących takich terytoriów, jak „Prussia”, „Romania”, „Moldavia” etc. Pewną pomocą w poszukiwaniu określonych akt mogą też być indeksy alfabetyczne („per località” czy „per materie”) udostępniane w sali archiwum¹¹².

Protokoły kongregacji dotyczących unitów (Ruteni) z *Congr. Part.* wol. 4-137 wydane zostały przez ojców bazylianów w dwu tomach *Congregationes particulares Ecclesiam catholicam Ucrainae et Bielarusjae spectantes (1622-1862)*¹¹³. Praktycznie jednak edycja dokumentów z serii *Congr. Part.* zamyka się na roku 1780¹¹⁴. Następnie załączają wydawcy m.inn. dwa dekrety specjalnej kongregacji, niezależnej od Kongregacji Rozkrzewiania Wiary, powołanej przez papieża Piusa VI „pro Rebus Polonis” w czasie drugiego i trzeciego rozbioru Polski¹¹⁵. Sprawami unitów w późniejszym okresie zajmowała się Kongregacja do Spraw Nadzwyczajnych Kościoła, utworzona przez papieża Piusa VII w 1814 roku¹¹⁶.

Nie zamieszczają też wydawcy wszystkich odnośnych dokumentów zawartych w serii *Congr. Part.* Wybierają bowiem tylko

¹¹² Scharakteryzował je Metzler G.: *Indici* s. 122-124; niektóre obejmują całą serię, inne tylko parę woluminów. Indeksy wymienione pod n. 9 i 10 dotyczą wol. 1-156 i są dosyć szczegółowe, jednakże podają starą foliację woluminów, w których przed ponowną oprawą zmieniano nieraz układ materiałów.

¹¹³ Romae 1956-1957, por. przypis 62.

¹¹⁴ T. 2 s. 312-218.

¹¹⁵ Dekrety mają datę 4 IX 1795 r. Pochodzą one, podobnie jak cała grupa załączonych dokumentów, z serii *Moscovia, Polonia, Ruteni* zespołu „Scritture riferite nei Congressi”. W „Additamenta” doszły jeszcze akta kongregacji z 1697 r. z końcowej części woluminu 29 serii *Congr. Part.* - Por. t. 2 s. 318-329, 330-336.

¹¹⁶ O Kongregacji zob. Pásztor L.: *La Curia Romana* s. 31-35, Sztafrowski E.: *Kuria Rzymska* s. 41. - Przykłady spraw załatwianych w tej Kongregacji podane są w nocie edytorskiej *Congr. Part. Ucr.* (Welykyj A.) t. 2 s. 329-330. - Por. też w niniejszym omówieniu przypis 75.

części protokołowe - relacje (ristretti) i sumariusze, opracowywane w Rzymie¹¹⁷. Natomiast dokumenty oryginalne przysyłane do Kongregacji, czy ich kopie, memoriały i inne formy określane w sumie jako „scritture”, publikowane są w takich pozycjach, jak *Supplicationes Ecclesiae Unitae, Littere episcoporum* czy *Litterae nuntiorum apostolicorum*¹¹⁸. Nieraz stosują tam wydawcy w sygnaturze archiwalnej określenie „Scritture riferite nelle Congregazioni Particolari” zamiast nazwy serii *Congr. Part.*, chcąc zapewne scharakteryzować dodatkowo rodzaj dokumentacji.

W *Monumenta Ucrainae historica* również sporo jest materiałów z *Congr. Part.*, zwłaszcza w tomach 3 i 4 - przeważnie z woluminów 14, 24 i 25 serii¹¹⁹.

Innego zakresu problemów dotyczą materiały zmikrofilmowane przez Instytut, a mianowicie kwestii odzyskania biskupstwa pilteńskiego, z 1682 r. (wol. 30), oraz spraw kolegium braniewskiego i seminarium w Krasławiu, z 1758 i 1759 r. (wol. 124).

SCRITTURE RIFERITE NEI CONGRESSI: MOSCOVIA, POLONIA, RUTENI (SC. Mosc. Pol. Rut.)

Jak zaznaczone zostało wyżej w zestawieniu serii archiwum Kongregacji (s. 17,18), tytułem „Scritture riferite nei Congressi” objęty jest zespół kilkudziesięciu serii o zbliżonym charakterze materiałów. Jest to mianowicie dokumentacja spraw, które ze względu na mniejszą wagę ogólną nie były relacjonowane na kongregacjach kardynałów; stąd też nieraz określano te materiały jako „scritture non riferite”¹²⁰. Rozpatrywano je natomiast pod-

¹¹⁷ Z późniejszego okresu publikują wydawcy tylko część sumariuszy: *Ex Summariis vero Romae paratis, praesertim ab anno 1720, ea tantummodo selegimus, quae rem lectori bene praesentant, omissis Summariis actorum ad rem tantummodo confirmandam vel infirmandam paratorum.* - *Tamże* t. 1 s. IX.

¹¹⁸ Por. np. dokumentację z wol. 29 w *Congr. Part. Ucr.* (Welykyj A.) t. 1 n. 49 s. 77-89 oraz w *Suppl. Eccl. Ucr.* (Welykyj A.) t. 1 s. 257-275. - Listy nuncjuszy z serii *Congr. Part.* w większej liczbie pojawiają się w t. 11-14 *Litterae Nunt. Ucr.* (Welykyj A.) zwłaszcza w latach 1669-1670, 1690; wydawcy podają czasem także inne ich przekazy, znajdujące się w ASV, w seriach Sekretariatu Stanu, por. np. t. 11 numery 5777-5792.

¹¹⁹ Opis tomów zob. przypis 64.

¹²⁰ Różne nazwy zespołu przytacza Kowalsky N.: *Inventario* s. 20, zestawienie serii *tamże* s. 20-21; zob. też wyżej przypis 33.

czas cotygodniowych zebrań kardynała prefekta Kongregacji, sekretarza i minutantów. Decyzje podejmował kardynał prefekt na mocy swych zwyczajnych uprawnień.

Nie istnieją „akta” czyli protokoły tych posiedzeń. Nie sporządzano też żadnych wykazów czy indeksów do „scritture”¹²¹.

Materiały te porządkowano głównie według zasady geograficznej, tworząc serie dotyczące jednego czy kilku terytoriów. Kowalski w *Inventario* zestawia je alfabetycznie podając też daty ramowe każdej z nich i liczbę woluminów. W kilku odrębnych seriach zebrane są materiały dotyczące członków i spraw ogólnych samej Kongregacji. Ostatnio w tej części zespołu nastąpiły pewne zmiany. Przede wszystkim wyłączono ze „Scritture riferite nei Congressi” serie *Collegio Urbano*, *Collegi Vari*, *Visite e Collegi* oraz woluminy dotyczące hospicjów¹²².

Niemalże do każdej serii obu części dodane są *miscellanea* - nie datowane; mają one odrębną numerację woluminów.

Rozdzielanie dokumentów według nazw terytorialnych musiało być dosyć prowizoryczne, zwłaszcza, że dochodziły też kategorie narodowości i obrządków.

Materiały dotyczące Polski znajdują się przede wszystkim w serii 24 woluminów z lat 1624-1892 i sześciu woluminów *miscellaneów* zatytułowanej *Moscovia*, *Polonia*, *Ruteni*, oraz w innym tomie, nie datowanym, o tym samym tytule.

Różne typy dokumentów z tejże serii weszły do odpowiednich tytułów publikacji bazylikańskich¹²³: *Audientiae SSmi Ucr.* (Welykyj A.) t. 1 - z wol. 1 serii; *Supplicationes Ecclesiae Unitae Ucrainae et Bielarusjae* - z wol. 2-10; *Litterae nuntiorum apostolicorum* (zwłaszcza w t. 11 i 14) - z wol. 1-2 serii; *Litterae episcoporum historiam Ucrainae illustrantes* - głównie z wol. 2-6 serii; w tej ostatniej publikacji sięgano również do serii *SC. Greci di Croazia, Dalmatia, Sclavonia, Transilvania e Ungaria*.

Wybrane dokumenty z serii *SC. Mosc. Pol. Rut.* opublikowano też w kolejnych tomach *Monumenta Ucrainae historica*¹²⁴; w t. 4

¹²¹ Metzler G.: *Indici* s. 119-120.

¹²² Zob. wyżej s. 18 i przypis 57.

¹²³ Wykaz tomów zob. przypisy 62, 63.

¹²⁴ Zob. przypis 64; w niektórych tomach *Monumenta* opuszczona została nazwa serii w cytacjach sygnatury archiwalnej.

(1671-1701) stanowią one wyraźną większość - zwłaszcza z wol. 2 serii; w t. 6 (1729-1773) obok serii SOCG są drugim głównym źródłem publikacji (z wol. 5-11); w t. 7 i 8 (1774-1839) seria ta jest podstawą edycji - zwłaszcza dokumenty z wol. 18 i 19.

Materiały tej serii z wol. 23 (1862-1864) i 24 (1865-1892), jak również z woluminu nie datowanego o tytule *Moscovia, Polonia, Ruteni*, a także z innego woluminu zatytułowanego *Moscovia, Bessarabia, Crimea* - z lat 1679-1856, zostały zmikrofilmowane i udostępniane są zarówno w Instytucie w Rzymie, jak i w Punkcie Informacyjnym w Warszawie.

COLLEGI VARI

W *Inventario* seria ta, zgodnie ze starą tytulaturą woluminów, umieszczona jest z zespole „Scritture riferite nei Congressi”¹²⁵. Tak też cytowano ją w dotychczasowych publikacjach podając zespół, nazwę kolegium i kolejny numer woluminu spośród tych, które go dotyczyły¹²⁶. Obecnie objęto serię nową, ciągłą numeracją 1-66 i łącznie z 13 dodatkowymi woluminami miscellaneów określono krótko *Collegi Vari (CV)*. Zgromadzone w niej materiały dotyczą kilkudziesięciu kolegiów (seminariów) podlegających Kongregacji Rozkrzewiania Wiary ze względu na swe specjalne cele misyjne¹²⁷. Kowalsky wylicza alfabetycznie nazwy kolegiów bądź miejscowości, w których się znajdowały¹²⁸. Ak-

¹²⁵ Kowalsky N.: *Inventario* s. 22.

¹²⁶ Por. np. *Litterae Epporum Ucr.* (Welykyj A.) t. 3 n. 138 s. 211 - cytowane tam *Collegio Greco* 1 stanowi obecnie 30 wolumen serii *Collegi Vari*. Natomiast nie wchodzi do tej serii woluminy dotyczące *Collegio Urbano*.

¹²⁷ Podlegały Kongregacji seminaria papieskie, a także nie papieskie, jeśli miały zadania misyjne. Nazwą „papieskie” określano wówczas te, które były erygowane i stale utrzymywane z funduszów Stolicy Świętej. I tak np. seminaria w Braniewie i Wilnie utrzymywane były z dotacji Datarii Apostolskiej, a seminarium we Lwowie z funduszy Kongregacji Propagandy Wiary. Jako papieskie określano również międzydiecezjalne seminarium w Krasławiu. - Ogólną relację o tych seminariach zob. Pielorz J.: *La S. Congregazione e la Chiesa Latina in Polonia nel secolo XVIII*, w *SCPF mem rer.* 2 s. 787-789.

¹²⁸ *Inventario* s. 23-24.

tualne wykazy uzupełniają ten spis o dodatkowe hasła; podają też numery woluminów, z których zaczerpnięto dane nazwy, oraz daty ramowe tychże woluminów.

Materiały polskie zebrane są w *Collegi Vari* vol. 2, 3, 7 i 66¹²⁹. Dotyczą głównie rocznych sprawozdań finansowych; są to więc zestawienia wydatków, katalogi alumnów, iuramenta oraz odnośna korespondencja rektorów seminariów i nuncjuszy apostoelskich.

Woluminy 2 i 3 mają tytuły: „Collegio Armeno e Ruteno di Leopoli” i obejmują kolejno lata 1664-1780, 1781-1859. Dokumentacja spraw seminarium lwowskiego jest najpełniejsza; każdy z tych woluminów liczy ponad 730 kart.

W woluminie 7 gros materiałów (f. 1-611) dotyczy seminarium w Braniewie; dokumenty pochodzą z lat 1662-1800¹³⁰.

Wolumen 66 zatytułowany: „Collegio di Vilna e di Craslau nella diocesi di Smolensko 1502[!]-1780”¹³¹ zawiera głównie dokumentację z seminarium papieskiego w Wilnie z lat 1669-1799. Dokumentów dotyczących międzydiecezjalnego seminarium w Krasławiu jest stosunkowo niewiele, pochodzą z lat 1761-1780. Dokumentacja powyższa została zmikrofilmowana.

Przed zbiorami dokumentów dotyczących poszczególnych kolegiów (seminariów) umieszczano zazwyczaj ogólną relację o jego założeniu i dalszych dziejach. Data fundacji pierwszego omawianego kolegium przechodziła automatycznie do tytułu woluminu, stąd w wielu tytułach datacja materiałów sięga wieku XVI.

Inna dokumentacja spraw kolegiów znajduje się również, stosownie do swego charakteru, bądź w serii *Scritture originali riferite nelle Congregazioni Generali* i *Acta*, bądź w *Congregazioni Particolari*, i to pod tytułami „Collegi” lub nazwami miejscowości

¹²⁹ Polonica mogą znajdować się także wśród materiałów dotyczących innych kolegiów.

¹³⁰ W tytule woluminu uwidoczniła jest data 1581, pochodząca z informacji o znanej bulli Grzegorza XIII z 15 marca 1581 r., przyznającej seminarium w Braniewie pierwsze fundusze na 15 lat.

¹³¹ Wolumen otwiera późna kopia bulli erekcyjnej seminarium wileńskiego z 5 lutego 1583 r. W dacie opuszczono słowo „octogesimo”, a ponieważ bulla datowana była w stylu *incarnationis* z opóźnieniem początku roku, więc w tytule woluminu znalazł się rok 1502.

czy nacji (Leopoli, Armeni di Polonia, Ruteni), czy też wśród materiałów uporządkowanych tylko chronologicznie¹³².

Analogiczne archiwalia dotyczące seminariów w Braniewie, Wilnie, Lwowie i Krasławiu można też odnaleźć w niektórych seriach Archiwum Watykańskiego¹³³. Materiały o seminariach prowadzonych przez jezuitów znajdują się również w rzymskim archiwum generalnym zakonu.

VISITE E COLLEGI

Kolejna seria 44 woluminów, wyłączona z zespołu „Scritture riferite nei Congressi”, gromadzi dokumenty z wizytacji placówek misyjnych, a szczególnie seminariów, przeprowadzanych z ramienia Kongregacji Rozkrzewiania Wiary. Seria ma układ chronologiczny i obejmuje lata 1622-1836. Tytuły woluminów, podane w *Inventario* (s. 24-25), wymieniają bądź nazwy placówek, bądź tylko region wizytowany, albo jedynie ramy chronologiczne materiałów.

W woluminie 41 zatytułowanym: „Visite riferite de Collegi Pontifici di Vilna, Brunsberga, Fulda, Inglese di Dovaj e Casa Salda in Colonia nelle Congregazioni Particolari degli anni 1741 e 1742” znajdują się akta wizytacji przeprowadzonych w seminarium wileńskim przez biskupa Józefa Stanisława Sapiechę, a w Braniewie przez Mikołaja Antoniego Szulca i referowanych przez kardynała Albano na kongregacji partykularnej 4 lutego 1742 r.

W woluminie 1 o tytule: „Visite dall'anno 1622 a tutto l'anno 1624 inclusive” znajdują się m.inn. dokumenty z wizytacji seminarium braniewskiego przeprowadzonej 16 sierpnia 1623 r. Takie ogólne, chronologiczne tytuły ma ponad 20 dalszych tomów.

Polonica z wól. 1 i 41 zostały zmicrofilmowane.

¹³² Zob. przypis 105 i s. 33.

¹³³ Por. *Missioni* wól. 40, 128 (Hoberg H.: *Der Fonds Missioni* s. 99, 104); *NPol.* Add. wól. 11, 13 (Savio P.: *De actis Nuntiaturae Poloniae*. Vaticani 1947 s. 74, 75); *ANVars.* wól. 7-12A (Meysztowicz V.: *De Archivo Nuntiaturae Varsaviensis*. Vaticani 1944 s. 46).

UDIENZE DI NOSTRO SIGNORE (*Udienze*)

Seria *Udienze di Nostro Signore* zaczęła powstawać w roku 1666, co wiąże się z faktem, że od tego roku papież nie brał już udziału nawet w ważniejszych kongregacjach generalnych, jak to miało miejsce dotąd¹³⁴. Pewne więc sprawy, wymagające zatwierdzenia czy decyzji papieża, jak też inne wnoszone do Kongregacji, a nie wchodzące w jej kompetencje, głównie prośby o charakterze bardziej prywatnym, przedstawiał papieżowi sekretarz Kongregacji na specjalnych audiencjach. *Udienze* są chronologicznym zbiorem tych petycji. Seria liczy obecnie 254 woluminy, sięgając roku 1900¹³⁵. Forma przedstawianych papieżowi próśb zmieniała się na przestrzeni tych ponad 230 lat. Początkowo sekretarz sporządzał tylko krótkie streszczenia kolejnych petycji. Z czasem zastosowano formę memoriału: każda prośba pisana była na osobnym bifolium, a tekst redagowany w oparciu o formularze¹³⁶. Następnie, w miarę większego napływu próśb, wrócono do praktyki streszczeń. Sporządzano tzw. „Foglio d’Udienza” zawierające kolejne sprawy przedstawiane na jednej audiencji¹³⁷. Przy każdej petycji podawano zawsze decyzję papieża. Decyzje te o sprawach wnoszonych przez kongregacje generalne odnotowane są również w protokołach serii *Acta*¹³⁸. Już od końca XVII w. dołączano do streszczeń czy memoriałów pisma oryginalne przysyłane do Kongregacji. Czasem nawet nie sporządzano z nich memoriałów. Wówczas decyzję papieża notował sekretarz na oryginałach¹³⁹.

Wgląd w dokumentację serii *Udienze di Nostro Signore* zarówno od strony zakresu spraw przedstawianych papieżowi, jak i form petycji na przestrzeni lat 1666-1862 (wol. 1-140) umożliwia publikacja oo. bazylianów *Audientiae Sanctissimi de rebus*

¹³⁴ Kowalsky N.: *Inventario* s. 25; - por. wyżej s. 11.

¹³⁵ Ostatnio dołączono dwa woluminy do tych, które podaje *Inventario*.

¹³⁶ Por. *Udienze* wol. 1, 2 oraz wol. 3-53; wyd. *Audientiae SSmi* (Welykyj A.) t. 1-2 passim.

¹³⁷ Zob. *tamże* t. 2 s. 238-374 (*Udienze* vol. 55-140).

¹³⁸ Por. np. rescripta w *Acta CPF* (Welykyj A.) t. 3 n. 997 s. 181, n. 1082 s. 253 etc. oraz t. 4 i 5 passim.

¹³⁹ Kowalsky N.: *Inventario* s. 25; - por. *Audientiae SSmi* (Welykyj A.) t. 1 n. 117 s. 142-143, n. 119 s. 144-145, n. 121 s. 147 itp.

*Ucrainae et Bielarusjae (1650-1850)*¹⁴⁰. Petycje z innych terytoriów dawnego państwa polsko-litewskiego dotyczą najczęściej kwestii małżeńskich oraz szczególnych uprawnień udzielanych „episcopis locorum haeresi infectorum”. Polonica wskazuje indeks alfabetyczny udostępniany w sali archiwum, głównie pod hasłami *Polonia*, *Ruteni* czy *Armeni*. Indeks ten liczący 28 tomów dotyczy zarówno serii *Udienze di Nostro Signore* wol. 1-252 (1666-1895), jak i innej serii, równoległej na pewnym odcinku czasu - *Registro delle Udienze (1764-1832)*¹⁴¹. Kwestie kościołów wschodnich z lat 1666-1861 zebrane są dodatkowo w innych 2 tomach indeksów sporządzonych do wol. 1-139 serii *Udienze di Nostro Signore*¹⁴².

* * *

Istnieją w archiwum Kongregacji Rozkrzewiania Wiary inne jeszcze serie tworzone w związku z audiencjami papieskimi, a mianowicie oprócz wspomnianego wyżej *Registro delle Udienze* także: *Deputazioni e Facoltà ordinarie*¹⁴³, *Facoltà straordinarie*, *Minute di Udienze* i *Udienze [Minute]*. Woluminy tych serii, zachowujące układ chronologiczny, nie zostały jeszcze ponumerowane.

¹⁴⁰ Collegit, adnotavit, paravit editionemque curavit P. Athanasius G. Welykyj OSBM. Vol. 1 (1658-1779) Romae 1963, vol. 2 (1780-1862) Romae 1965. - W pierwszym tomie zamieszczono dodatkowo analogiczną dokumentację z pierwszego woluminu serii *Moscovia*, *Polonia*, *Ruteni* zespołu „Scritture riferite nei Congressi”, z lat 1658-1659, zob. n. 1-34 s. 5-79; por. też n. 75 s. 102-103.

¹⁴¹ Metzler G.: *Indici* n. 20 s. 125-127.

¹⁴² *Tamże* n. 18-19 s. 125.

¹⁴³ Kowalsky N.: *Inventario* s. 26 podaje 8 woluminów z lat 1699-1856. Serię poprzedza wolumen: „Regestum facultatum et litterarum patentium ab anno 1670 usque ad annum 1698” zawierający odpisy dekretów kongregacji generalnych czy partykularnych, w których czasem jest również wzmianka o audiencji papieskiej, np. w dziale 19 „Polonia, Ruteni, Armeni, Prutheni” (wolumen około 700 kart, bez foliacji) w „Decretum S. Congregationis generalis de Propaganda Fide habitae 15 Xbris 1670 ... S. Congregatio censuit supplicandum esse Sanctissimum pro approbatione... [koadiutóra metropolity kijowskiego]. Quo Decreto relato per secretarium Sanctitati Suae in audientia habita die ultima decembris 1670 Sanctitas approbavit et mandavit procedi ad ulteriora in expeditione”. - Por. *Audientiae SSmi* (Welykyj A.) 1 n. 41 s. 82.

MINUTE DI UDIENZE

Seria liczy 6 woluminów materiałów pochodzących z lat 1764-1803¹⁴⁴. Wolumen pierwszy nosi tytuł „Minute di Udienze dall'anno 1764 al 1775”, z objaśnieniem *Registrate*. Nie ma on foliacji, ale poszczególne sprawy, przedstawiane na osobnych kartach, są ponumerowane w zakresie jednego roku. Każda sprawa ujęta jest w formie relacji sekretarza Kongregacji Rozkrzewiania Wiary z odbytej audiencji papieskiej. Relacja rozpoczyna się charakterystyczną formułą: „Ex Audientia SSmi Dni Nri... [imię papieża] habita die [np.] 18 martii 1764”. Następnie podana jest decyzja papieża wraz z nakreśleniem dość szeroko samej sprawy, najczęściej w formie: „SSmus ad relationem mei infrascripti Sacrae Congregationis de Propaganda Fide secretarii R. P. Dominum ... constituit ac deputavit ...”, lub „SSmus Dnus Noster ad humillimas preces Rmi Patris ... per me infrascriptum ... secretarium Sanctitati Suae relatas ... concedit ...”. Zapis kończy najczęściej „Datum etc.” Czasem w dacie jest więcej elementów: „Datum Romae ex Aedibus S. Congregationis dicta die et anno”, a nieraz podana jest data inna niż audiencji¹⁴⁵. Zarówno sformalizowany nagłówek relacji, jak jej datowanie i wzmiankowany tutaj podpis sekretarza, świadczą, że są to rzeczywiście minuty specjalnego typu dokumentu sporządzanego przez sekretarza po audiencji papieskiej¹⁴⁶. Nie dla wszystkich spraw przedstawianych papieżowi sporządzany był ten dokument, albo też zachowano tylko minuty dla niektórych spraw.

UDIENZE [MINUTE]

Seria pochodzi z lat 1810-1848 i liczy 10 woluminów¹⁴⁷. W formie zewnętrznej dokumentacja ta bardzo jest podobna do

¹⁴⁴ Kowalsky N.: *Inventario* s. 26.

¹⁴⁵ Np. „Ex audientia ... 12.VIII.1764 ... Datum etc. die [dopisane inną ręką:] 14 augusti 1764” - *Minute di Udienze* wol. [1].

¹⁴⁶ Być może o tym dokumencie wzmiankuje sekretarz Kongregacji w liście do nuncjusza w Polsce z 13 marca 1773, zob. *Litterae CPF Ucr.* (Welykyj A.) t. 5 s. 204 oraz *Minute di Udienze* wol. 1, rok 1773 n. 18 „Ex audientia... 7.III.1773”.

¹⁴⁷ Kowalsky N.: *Inventario* s. 26 podaje, raczej pomyłkowo, 3 woluminy.

powyższych minut. Treść jednak świadczy o innym typie dokumentu, a mianowicie wystawianego nie po audiencji papieskiej, ale tylko mocą specjalnych uprawnień udzielonych przez papieża Kongregacji. Charakteryzuje go nagłówek: „Ex tributa speciali Apostolica auctoritate” - powtórzony też w notach o podjętej decyzji umieszczonych na petycjach serii *Udienze di Nostro Signore*¹⁴⁸. Przy tym nagłówku natomiast jest jeszcze krótki regest petycji. Często dokument rozpoczyna się od słów: „Inspec-tis iis, quae in supplici libello enarrantur, ex auctoritate a SSmo ... specialiter tributa...” Sama decyzja, przedstawiona z dalszymi szczegółami, ma formę bezosobową: „Benigne conceditur”, „benigne remittuntur preces arbitrio ...” itp. Pod tekstem umieszczona jest data.

Pomiędzy dokumentami „Ex tributa”, ułożonymi chronologicznie, zamieszczane są też dokumenty „Ex audientia”, co świadczyłoby o łączności wewnętrznej obu serii minut.

W obu tych seriach sporo jest dokumentów polskich.

REGISTRO DELLE UDIENZE

Registr prowadzony był od 1764 do 1832 r. Liczy 23 woluminy¹⁴⁹, ale nie numerowane. Ta seria, obok *Udienze di Nostro Signore*, uwzględniona jest w cytowanym już (przypis 141) indeksie alfabetycznym.

Pierwszy wolumen zatytułowany: „Registro delle Udienze di Nostro Signore dall'anno 1764 al 1775” zawiera przepisane minuty z cytowanego już pierwszego woluminu serii *Minute di Udienze*. Podobnie minuty z pierwszego woluminu serii *Udienze [Minute]* zatytułowanego „Udienze 1810, 1811, 1812” przepisane są w woluminie „Registro di Udienze dal 1808 al 1816”.

¹⁴⁸ Por. „Udienze [Minute] 1810, 1811, 1812” czyli wol. 1 oraz *Udienze di Nostro Signore* wol. 48, 49, wyd. *Audientie SSmi Ucr.* (Welykyj A.) t. 2 n. 674-678 s. 235-236.

¹⁴⁹ Kowalsky N.: *Inventario* s. 26.

FACOLTÀ STRAORDINARIE

Jest to registr (9 woluminów z lat 1760-1850)¹⁵⁰ sporządzony z dokumentacji związanej z udzielaniem przez papieża pewnych wyjątkowych uprawnień. Były one udzielane bądź podczas audiencji sekretarza Kongregacji Rozkrzewiania Wiary, bądź asesora Św. Oficjum czy innej osoby, której kongregacja generalna Św. Inkwizycji daną sprawę zleciła. I tak np. wolumen pierwszy: „*Facultates extraordinariae ab anno 1760 usque ad 1778; S. O.*” zawiera głównie informacje notariusza Św. Oficjum o sprawach przysyłanych z Kongregacji Rozkrzewienia Wiary, rozpatrywanych na posiedzeniach generalnych Kongregacji Św. Inkwizycji i następnie zadecydowanych przez papieża podczas audiencji asesora Św. Oficjum. Zapisy tego typu mają datę posiedzenia Generalnego Kongregacji Św. Inkwizycji, a w treści wskazaną datę audiencji, najczęściej w formie: „*Et eadem die facta in consueta audientia per R.P.D. Assessorem S. Officii relatione SSmo Dno Nro Sanctitas Sua benigne annuit ...*” Pod relacją przytoczony jest podpis notariusza lub jego substytuta. Czasem relację poprzedza przepisany tekst petycji. W tymże woluminie pojawiają się też dokumenty Wielkiego Penitencjarza¹⁵¹.

Do serii tej sporządzony został dwutomowy indeks alfabetyczny haseł terytorialnych¹⁵².

BREVI E BOLLE

Odmienny charakter od powyższych ma seria *Brevi e Bolle*, zawierająca kopie minut dokumentów papieskich. Dotyczą one głównie ustanowień wikariuszy apostolskich, prowizji na biskupstwa tytularne i podziałów administracyjnych. Do poszczególnych dokumentów papieskich dołączone są informacje o przed-

¹⁵⁰ *Tamże*.

¹⁵¹ Zob. np. wpis z oryginalnego listu kardynała A. A. Galli do biskupa wileńskiego Michała Zienkowicza, z 12 lutego 1762 r., w którym udziela mu uprawnień w kwestiach małżeńskich - *Facoltà straordinarie* wol. 1 f. 31-32v.

¹⁵² Metzler G.: *Indici* n. 21 s. 127.

nich postanowieniach Kongregacji Rozkrzewiania Wiary z przytoczeniem odpowiedniego dekretu, o prośbie skierowanej do ojca św., a następnie o jego decyzjach podczas audiencji. W dokumentach papieskich powtarza się formuła, że postanowienie podjął papież „de consilio” kardynałów Kongregacji oraz że jest „salva tamen semper in praemissis auctoritate Congregationis eorundem Cardinalium”.

Seria 13 woluminów rozpoczyna się w pierwszym roku pontyfikatu Piusa VI, w 1775. Kontynuowana jest do roku 1952, od którego zaczęto gromadzić już „copie fotografiche” dokumentów papieskich¹⁵³. Do pierwszych siedmiu woluminów serii, z lat 1775-1897 sporządzony jest indeks „per località”¹⁵⁴.

Podobną grupę dokumentów papieskich zawiera seria *Fondo di Vienna*, a mianowicie woluminy 62-69; obejmują one jednak inny zakres spraw¹⁵⁵.

DECRETI

Kolekcja *Decreti* z lat 1622-1641, 1719-1819 liczy w sumie 9 woluminów i stanowi tylko część dekretów Kongregacji, przechowywanych w archiwum. Początkowe trzy woluminy zawierają dekrytę przepisane przez pierwszego sekretarza F. Ingoli¹⁵⁶. Następne woluminy powstały w XIX w., a mianowicie po odzyskaniu w latach 1815-1816 archiwum Kongregacji, które wywiezione było w 1810 r. do Paryża. Nie wróciło jednak w komplecie. Cenna część materiałów trafiła do Wiednia i dopiero w 1925 r. powróciły one do Rzymu jako tzw. obecnie *Fondo di Vienna* liczące 74 woluminy, w tym sporą liczbę woluminów dekretów¹⁵⁷.

¹⁵³ Kowalsky N.: *Inventario* s. 26.

¹⁵⁴ Metzler G.: *Indici* n. 27 s. 130.

¹⁵⁵ Por. np. *Brevi e Bolle* wol. 1 (Pio VI e Pio VII, 1775-1809) oraz *Fondo di Vienna* wol. 68 (Pio VI e Pio VII, 1784-1800). Ten ostatni jest typowym rejestrem, księgą, do której wpisywano teksty prawdopodobnie z oryginałów, na co wskazywałby brak częstych w minutach formuł z „etc.”, zapis daty i niewielka ilość skrótów. Mają one charakter listów bardziej prywatnych; zob. niżej przypis 175.

¹⁵⁶ Kowalsky N.: *Inventario* s. 27.

¹⁵⁷ Zob. *tamże* s. 31-32 lub wykaz serii w niniejszym omówieniu s. 19, oraz s. 47.

Tak więc w XIX w. przystąpiono do akcji odtworzenia serii dekretów zbierając rozproszone minuty, następnie przepisując je i sporządzając woluminy o układzie chronologicznym. Tak powstały tomy obejmujące lata 1719-1789, do których doszedł oryginalny wolumen dekretów, jednakże niekompletny, z lat 1800-1819¹⁵⁸. Od roku 1820 do 1892 zamieszczano dekrety Kongregacji razem z jej listami w serii *Lettere*, modyfikując też jej nazwę¹⁵⁹. Dekrety z lat 1893-1918 mieszczą się w innych czterech woluminach¹⁶⁰. Powyższe grupy uwzględnione są w trzytomowym *Indice dei Decreti della S. C. per ordine di località* za lata 1719-1895¹⁶¹. Sprawy wschodnie ujmuje *Indice per località e materie dei Decreti della S. C. per gli Affari Orientali* za lata 1719-1889¹⁶².

LETTERE

Seria *Lettere* powstała jako owoc komunikowania petentom czy innym osobom zainteresowanym decyzji podjętych przez Kongregację Rozkrzewiania Wiary czy to w trakcie posiedzeń generalnych, czy podczas kongregacji partykularnych, czy też na kongresach. Serię tworzą registry listów, zawarte w 388 woluminach, z lat 1622-1892¹⁶³. Mimo jednej, ciągłej numeracji, nie jest ona wewnątrznie jednolita. Początkowo, do roku 1646, wyróżniano dwie grupy listów, w zależności od języka, w którym były pisane, a mianowicie po łacinie (*lettere latine*) czy po włosku (*lettere volgari*), i gromadzono je w osobnych woluminach¹⁶⁴. Następnie w latach 1658-1669 kierowano się w układzie listów kryterium geo-

¹⁵⁸ Historię kolekcji podaje Metzler G.: *Indici* s. 128-129.

¹⁵⁹ Por. niżej s. 46, Kowalsky N.: *Inventario* s. 28.

¹⁶⁰ Metzler G.: *Indici* s. 129.

¹⁶¹ *Tamże* n. 25 s. 128-129.

¹⁶² *Tamże* n. 26 s. 129.

¹⁶³ Kowalsky N.: *Inventario* s. 27-28. Podobny charakter ze względu na swe przeznaczenie ma dokumentacja serii związanych z audjencjami papieskimi, poza *Udienze di Nostro Signore*, por. wyżej s. 40.

¹⁶⁴ „*Lettere latine*” zebrane są w wol. 1 (1622-1629) i wol. 9 (1630-1646). zob. Kowalsky N.: *Inventario* s. 27.

graficznym. Znalazło ono odbicie w woluminach 33-54¹⁶⁵. Z kolei zaczęto rozdzielać listy Kongregacji i listy jej sekretarza, gromadząc je w osobnych woluminach lub w tych samych, ale w odrębnych ich częściach. W zależności od charakteru listów zmieniała się też tytułatura woluminów. Od 1820 r. odpowiadającego woluminowi 301, zaczęto włączać do tej serii także dekrety Kongregacji, gromadzone przedtem osobno, modyfikując też tytuły woluminów: „Lettere e Decreti della Sacra Congregazione e Biglietti di Monsignor Segretario”, co też znalazło odbicie w cytacjach samej nazwy serii - „L. D. B.” Jednakże obecnie określeniem serii stanowiącym komponent sygnatury archiwalnej pozostaje nazwa *Lettere*¹⁶⁶.

Swego rodzaju ogólny inwentarz znacznej części serii (wol. 1-353 z lat 1622-1862) zarysowuje się na podstawie siedmiotomowej edycji listów wysyłanych z Kongregacji w sprawach unitów: *Litterae S. C. de Propaganda Fide Ecclesiam catholicam Ucrainae et Bielarusjae spectantes*¹⁶⁷. Jest to tym cenniejsze, że Kowalsky w *Inventario* wskazuje tylko ramowe daty omawianych grup woluminów, a udostępniana obecnie w archiwum lista woluminów serii *Lettere* obejmuje tylko wiek XIX. Nazwy serii zastosowane w tej publikacji dla określenia źródła dokumentu czasami nie tyle określają tytuł woluminu, ile raczej informują o pochodzeniu listu, np. czy jest on listem Kongregacji czy sekretarza¹⁶⁸.

Wydana została znaczna część dokumentów tej serii, tak co do rozpiętości czasowej, jak i proporcji spraw „rutenorum” do innych. Unicy bowiem stanowili zawsze jeden z ważnych punktów zainteresowań i działalności Kongregacji.

Do serii *Lettere* sięgali również wydawcy *Monumenta Ucrainae historica*, a w tomie 12 stała się ona wespół z *Acta* główną podstawą źródłową¹⁶⁹.

¹⁶⁵ Tamże. Por. także *Litterae CPF Ucr.* (Welykyj A.) t. 1 n. 325-472 s. 211-310; publikowana tu dokumentacja mieści się tylko w niektórych woluminach: 32, 34, 42, 50 i 53.

¹⁶⁶ Por. aktualny wzmiankowany już (s. 16) spis woluminów 279-388 z lat 1800-1892.

¹⁶⁷ Romae 1954-1957; por. przypis 62.

¹⁶⁸ Zob. np. cytacje woluminów 69, 70 czy 71 w t. 2 s. 112-128.

¹⁶⁹ T. 12 (1660-1701, *Supplementum*) Romae 1975; zob. też t. 11 (1633-1659, *Supplementum*) Romae 1974, t. 4 (1671-1701) Romae 1967 oraz t. 2 (1702-1728) Romae 1968.

Polonica z woluminów 42 i 50, nie objęte zakresem powyższych wydawnictw, zostały zmikrofilmowane przez Instytut¹⁷⁰.

Poszukiwanie określonych dokumentów mogą ułatwić indeksy alfabetyczne, głównie nazw terytorialnych, obejmujące *Lettere* z lat 1750-1755, 1814-1892, 1817-1877¹⁷¹. Do dekretów Kongregacji mieszczących się od 1820 r. w tejże serii służą indeksy wymienione już wyżej, przy serii *Decreti*.

FONDO DI VIENNA

Archiwum historyczne Kongregacji Propagandy Wiary wywiezione było w 1810 r. do Francji, a po upadku Napoleona zwrócone zostało Kongregacji, jednakże nie w całości. Spora część materiałów znalazła się w Wiedniu i dopiero w 1925 r. przekazana została właściwemu archiwum w Rzymie. Ponieważ główne serie archiwum rzymskiego otrzymały już uprzednio jednolitą numerację, odpowiadającą ich wewnętrznemu porządkowi, zwrócone w 1925 r. materiały pozostawiono oddzielnie, nie włączając już ich do serii, z których pochodziły. Zgrupowano tylko razem woluminy o jednakowym pochodzeniu i całe *Fondo* objęto jedną numeracją 1-74¹⁷². Woluminy 1-20 uzupełniają serię *Scritture originali riferite nelle Congregazioni Generali* do roku 1669, a więc jej część zachowującą układ geograficzny, woluminy 21-24 uzupełniają serię *Congregazioni Particolari*, a woluminy 25-38 - różne serie zespołu „*Scritture riferite nei Congressi*” za okres 2 połowy XVIII w. Materiały następnej części *Fondo di Vienna* mają zasadniczo układ chronologiczny w zakresie kolejnych grup¹⁷³: wol. 39-50 stanowią dość kompletną serię dekretów Kongregacji z lat 1626-1797; wol. 51-54 zawierają dekry „*de sacris Missionibus*” z lat 1622-1742, a wol. 55 jest indeksem do nich; wol. 56-61 odnotowują wypowiedzi różnych innych kongregacji

¹⁷⁰ Por. przypis 165.

¹⁷¹ Metzler G.: *Indici* n. 22-24 s. 128.

¹⁷² Szczegółowy inwentarz serii podaje Kowalski N.: *Inventario* s. 30-32.

¹⁷³ Kowalski określa je ogólnym tytułem, a przy każdym woluminie podaje lata ramowe.

na temat przedkładanych im spraw, z lat 1668-1807¹⁷⁴; wol. 62-69 są registrami dokumentów papieskich z lat 1701-1809, do których indeksem alfabetycznym nazw terytorialnych i niektórych haseł rzeczowych jest wol. 70¹⁷⁵; vol. 71-74 określa Kowalski jako „Varia”.

Na materiały związane ze sprawami polskimi wskazują bezpośrednio tytuły woluminów z części o układzie geograficznym: *Fondo di Vienna* wol. 17 (Rutenia, Polonia, Kiowia, Ungaria, 1658-1666), wol. 18 (Ruteni 1658-1668), wol. 19 (Svezia, Romania, Tartaria Minor, 1659-1666), wol. 31 (Moldavia 1785-1797), wol. 32 (Retia, Rodi, Romania, Ruteni, Scozia, 1675-1679), wol. 38 (Caucaso. Stampa, 1761-1778); materiały z wymienionych tu woluminów zostały zmikrofilmowane i udostępniane są zarówno w Rzymie, jak i w Punkcie Informacyjnym w Warszawie. Dodatkowo zmikrofilmowano też brevia Piusa VI i Piusa VII z lat 1784-1800 z woluminu 68.

Pojedyńcze dokumenty z *Fondo di Vienna* publikowane są zarówno w niektórych tomach edycji bazylikańskich, jak i w *Monumenta Ucrainae historica*. W t. 3 *Monumentów* woluminy 17 i 18 *Fondo di Vienna* są podstawowym źródłem edycji¹⁷⁶.

¹⁷⁴ Wolumen 56 zatytułowany „Dubia et resolutiones diversarum Sacrarum Congregationum: S. Officii, Concilii et Rituum. Tomus 2” zawiera też m.inn. rezolucje „S. Congregationis Indulgentiarum Sacrarumque Reliquiarum”. Dawniejsza numeracja wskazuje, że istniał jeszcze t. 1.

¹⁷⁵ W tych ośmiu kolejnych woluminach regestrów jest jednak luka między woluminem 62 zawierającym dokumenty z lat 1701-1717, a woluminem 63 z lat 1722-1734. Ten brakujący wolumen cytowany jest w indeksie (wol. 70) jako „t. 4”. Indeks wskazuje też na istnienie dwóch woluminów wcześniejszych od zachowanych, cytuje bowiem brevia z 1670 r. z „t. 1” oraz z 1683 z „t. 2”. Cytowany „t. 5” to obecny wolumen 63, a ostatni „t. 10” - obecny wol. 68. Te registry mają inny charakter niż seria *Brevi e Bolle* z lat 1775-1952 (por. wyżej s. 43-44). Niektóre z dokumentów wpisanych do woluminu 68 (1784-1800) zostały wydane w *Documenta pontificum historiam Ucrainae illustrantia (1075-1953)*, t. 2 (1700-1953), ed. A. Welykyj Romae 1954, jednakże nie z *Fondo di Vienna*, ale z serii Archiwum Watykańskiego, głównie z *Epistulae ad Principes* wol. 181-188. - Warto tutaj dodać, że wskazany wyżej indeks (wol. 70) odsyła również do innych serii archiwum Kongregacji.

¹⁷⁶ *Monumenta Ucrainae historica* t. 3 (1650-1670) Romae 1966; por. także *Litterae Epporum Ucr.* (Welykyj A.) t. 2 (1641-1664) Romae 1973, *Litterae Nunt. Ucr.* (Welykyj A.) t. 9-11 za lata 1657-1669, Romae 1963-1967. - O sposobie cytowania serii *Fondo di Vienna* zob. uwagę w przypisie 99.

MISCELLANEE VARIE (*Misc. Varie*)

Jak zaznacza Kowalsky w *Inventario* (s. 32-33) część materiałów archiwum historycznego Kongregacji Rozkrzewiania Wiary nie mieściła się w określonych seriach, były to bowiem bądź duplikaty dokumentacji archiwalnej, bądź materiały luźniej z nią związane, bądź też dzieła o charakterze raczej bibliotecznym. Ponieważ przechowywano je w trzech osobnych szafach, pozostały jako trzy odrębne serie miscellaneów: *Varie*, *Generali*¹⁷⁷ i *Diverse*.

Miscellanea Varie stanowią serię 59 woluminów. Kowalsky zastawia tytuły 47 woluminów objętych numeracją 1-51, ale z pewnymi brakami, a z drugiej znów strony z numerami podwójnymi¹⁷⁸. Niektóre tytuły precyzują zakres terytorialny materiałów czy zagadnienia, których dotyczą, najczęściej jednak są to określenia bardzo ogólne. Wol. 1 zbiera relacje „di varie provincie della Cristianità c. 1640 - c. 1780”; wol. 2 „Varie, con varie risoluzioni del S. Officio”, wol. 5 „Instructiones, Decreta, Brevia, Constitutiones ac Responsa ad quaesita” - duplikaty; woluminy 11, 13 i 13a zawierają relację mons. Cerri, sekretarza Kongregacji, której egzemplarze przechowywane są też w różnych innych bibliotekach¹⁷⁹.

Z serii *Misc. Varie* zmikrofilmowano część osiemnastowiecznej relacji z wol. 21 zatytułowanego „Indie Orientali, Germania settentrionale, Polonia, Olanda, Collegi di Missione”; w dziale „Collegi” omówione są też m.inn. seminaria w Braniewie, Wilnie i Lwowie.

¹⁷⁷ *Miscellanea Generali* zawierają głównie akta procesów beatyfikacyjnych. Wolumen 3 (pierwszy z serii objętej numeracją 3-35) to niewielkiego formatu manuskrypt lekarski w języku polskim.

¹⁷⁸ *Inventario* s. 33-34.

¹⁷⁹ Ich sygnatury podaje Pastor L.: *Storia dei papi dalla fine del Medio Evo*. T. 14/2 Roma 1962 s. 339 przypis 1. - Manuskrypt z serii *Borgiani Latini* Biblioteki Watykańskiej (kod. 311) znajduje się w kolekcji mikrofilmów Instytutu, por. *Informations*. Biuletyn Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych. N. 2 Rzym-Warszawa 1980 s. 20.

MISCELLANEE DIVERSE (*Misc. Div.*)

Tytuły woluminów (1-33) serii *Misc. Div.* często określają terytoria czy zagadnienia zebranej dokumentacji¹⁸⁰. Są też jednak woluminy o tytułaturze ogólnej, np. wol. 15 zawiera trzy relacje (nie mons. Cerri, jak podaje *Inventario*), wol. 16 - „Collectanea diversarum provinciarum... c. 1597-1720”, wol. 17 „Notizie sulli patriarchi, vescovi ... c. 1650”, wol. 20 „Relationi di varie Missioni ...”, wol. 21 „Acta CPF 1596-1599”, wol. 22 „Scripta varia et Decreta CPF”¹⁸¹, wol. 26 „Carte varie c. 1850 - c. 1890”, wol. 28 „Propaganda, carte varie 1622-1802”, wol. 32 „Inventari diversi”. Wol. 18 zatytułowany: „Ruteni, Moscovia, Confraternità Stauropigiana, Nuova Russia, passaggio di Rito, calendario, Tartari a Crimea” zawiera głównie sumariusze i „ponenze” kardynałów z kongregacji partykularnych i generalnych z lat 1748 (12 lutego) do 1769 (4 lutego). Wol. 19, podobnie jak i 18, otrzymał nowszy tytuł: „Moscovia, Polonia, Ruteni, miscellanee”; starszy tytuł: „[Causa] Polocensium bonorum, inter Archiepiscopum et Collegium PP. Societatis Iesu, 1727-1728” lepiej jednak określa zawartość woluminu. Są to bowiem sumariusze i dokumenty, przeważnie druki, dotyczące kontrowersji między arcybiskupem połockim i kolegium jezuickim w Połocku, a rozpatrywane w Rocie Rzymskiej i na kongregacji 16 marca 1728 r.¹⁸²

Należy tutaj dodać, że miscellanea w swej części archiwalnej zawierają nie zawsze tylko minuty, duplikaty czy kopie dokumentów zebranych w określonych seriach systematycznych.

¹⁸⁰ Kowalsky w *Inventario* podaje tytuły woluminów 1-31, s. 35-36.

¹⁸¹ Kilka dokumentów z serii *Miscellanea Diverse* z wol. 22 opublikowano w *Litterae Epporum Ucr.* (Welykyj A.) t. 1 n. 48 s. 67-68, n. 49 s. 69-70, n. 52 s. 74-76, n. 53 s. 76-80, n. 54 s. 80-82; są to kopie. Inne ich egzemplarze, bądź oryginały, znajdują się w Bibliotece Watykańskiej i w serii SOCG archiwum Kongregacji.

¹⁸² Por. *Congr. Part. Ucr.* (Welykyj A.) t. 1 s. 227 przypis 231, *Acta CPF Ucr.* (Welykyj A.) t. 3 s. 230-231, 232-234 - relacje sprawy z 1725 i 1726 r.

REGISTRA SUPPLICATIONUM W ARCHIWUM WATYKAŃSKIM (XIV - XV w.)

1 - Omówienie ogólne; registry suplik jako źródło historyczne. 2 - Tematyka, pochodzenie, forma zewnętrzna suplik. 3 - Formularz suplik oryginalnych, sygnatura i datacja. 4 - Registracja, adnotacje, wykreślenia, rodzaje ksiąg. 5 - Inwentarze i indeksy. 6 - Publikacje, stan kwerendy poloników.

1. Omówienie ogólne; registry suplik jako źródło historyczne.

Registra Supplicationum (Reg. Suppl. wol. 1-7363) są jedną z największych serii Archiwum Watykańskiego. Pochodzą z lat 1342-1899¹. Istnieją wprawdzie wzmianki, że rejestrowano supliki już za czasów papieża Benedykta XII (1334-1342), jednakże pierw-

¹ B. Katterbach: *Inventario dei Registri delle Suppliche*. Città del Vaticano 1932 *Inventari dell'Archivio Segreto Vaticano* 1. Ogólna suma woluminów jest jednak większa, ponieważ istnieją numery dodatkowe 6972 A, 6972 B, a po opublikowaniu *Inventario* doszedł jeszcze wol. 104 A - registr Bonifacego IX, znajdujący się przedtem w królewskiej bibliotece w Eichstätt jako kodeks 174 (wcześniej 54). - Na temat serii archiwalnej, a także suplik jako rodzaju dokumentacji, zob. wstęp w tymże *Inventario* (s. VII-XXIV), wprowadzenia do publikacji suplik (por. niżej s. 84) oraz odnośne partie pozycji:

Abraham Wł.: *Sprawozdanie z poszukiwań w archiwach i bibliotekach rzymskich, a szczególnie w Archiwum Watykańskim. O materiałach do dziejów polskich w wiekach średnich*. W: *Archiwum Komisji Historycznej* t. 5 Kraków 1889 s. 56-57.

Abraham Wł.: *Sprawozdanie z poszukiwań w archiwach i bibliotekach rzymskich w latach 1896/7 i 1897/8. O materiałach do dziejów polskich w wiekach średnich*. W: *Archiwum Komisji Historycznej* t. 9 Kraków 1902 s. 130-131, 195-196.

Abraham Wł.: *Sprawozdanie z poszukiwań w archiwach i bibliotekach rzymskich do dziejów Polski w wiekach średnich za lata 1899-1913*. W: *Archiwum Komisji Historycznej* seria 2 t. 1 Kraków 1923 s. 9, 10-11.

Brom G.: *Guide aux Archives du Vatican*. Rome 1911 s. 56-60.

Diener H.: *Die grossen Registererien im Vatikanischen Archiv (1378-1523). Hinweise und Hilfsmittel zu ihrer Benutzung und Auswertung*. Tübingen 1972 s. 39-43, odbitka z *Quellen und Forschungen aus Italienischen Archiven und Bibliotheken* 51:1971, s. 339-343.

Fink K. A.: *Das Vatikanische Archiv. Einführung in die Bestände und ihre Erforschung*. Rom 1951 s. 42-45.

sze księgi zachowały się dopiero z pontyfikatu jego następcy, Klemensa VI. Serię kontynuowano systematycznie aż do roku 1899, w którym to papież Leon XIII dokonał zawieszenia urzędu rejestracji suplik, funkcjonującego w Datarii Apostolskiej².

W 1892 r. ogromna część serii, bo od pontyfikatu Marcina V aż po ostatni rok pontyfikatu Piusa VII, czyli z lat 1417-1823, przekazana została do Archiwum Watykańskiego z archiwum Datarii (mieszczącego się na Lateranie), i złączona z wcześniejszymi rejestrami, które już od dłuższego czasu przechowywane były w ASV. Rejestry z końcowej części serii, z lat 1823-1899, odnalazł Bruno Katterbach OFM, długoletni archiwariusz, porządkując w 1928 r. dalsze partie materiałów przysyłanych z archiwum Datarii do Archiwum Watykańskiego³. Nadał on też całej serii nową, aktualną do dziś numerację, i opublikował w 1932 roku *Inventario dei Registri delle Suppliche*, inwentarz ogólny, do dziś stanowiący podstawę i punkt wyjścia w pracach nad rejestrami suplik⁴.

Wśród innych wielkich serii rejestrów w ASV (*Registra Vaticana*, *Registra Avenionensia*, *Registra Lateranensia*, czy też nie zawierających w swej nazwie określenia *registra*, a nimi będących, jak np. *Brevia Lateranensia*) *Registra Supplicationum* zajmują specjalną pozycję. Podczas bowiem gdy tamte serie ujmują

Katterbach B.: *Referendarii utriusque Signaturae a Martino V ad Clementem IX et praelati signaturae supplicationum a Martino V ad Leonem XIII*. Città del Vaticano 1931 Studi e Testi 55 s. VII-XIX.

Katterbach B.: *Specimina supplicationum ex registris Vaticanis*. Romae 1927; pars 1: *Prolegomena* (s. V-XVII) *et tabulae* (1-50); pars 2: *Transcriptiones et annotationes* s. 1-39.

Pásztor L.: *Guida delle fonti per la storia dell'America Latina negli archivi della Santa Sede e negli archivi ecclesiastici d'Italia*. Città del Vaticano 1970 s. 52-53.

Pitz E.: *Supplikensignatur und Briefexpedition an der römischen Kurie im Pontifikat Paps Calixts III*. Tübingen 1972. Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom Bd. 42.

Rabikauskas P.: *Archiwum Watykańskie, jego historia i organizacja*. Tłum. Z. Zieliński. Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne 37:1978 s. 291-292.

Rabikauskas P.: *Diplomatica pontificia*. Roma 1980 s. 103-117 - wraz z załączoną literaturą przedmiot.

² Katterbach B.: *Inventario* s. VII przypis 1; tenże: *Specimina* s. XIV; o najwcześniejszych wzmiankach rejestrów zob. *Inventario* s. XI.

³ Tamże s. XII-XIII, XVII.

⁴ Zob. wyżej przypis 1 oraz szczegółowsze omówienie inwentarza s. 78.

dokumenty wychodzące z kurii rzymskiej, ta zawiera treści pism, które w formie próśb adresowanych do papieża wnoszone były do kurii. Dokumentacja tamtych mogła zachować się w archiwach adresatów, i to w różnych formach - jako oryginały czy kolejne kopie, registry suplik natomiast mają walor unikatowy, ponieważ dokumentacja w nich zawarta przeznaczona była na użytek wewnętrzny samej kurii, stanowiąc tylko etap w procesie przygotowania dokumentu. Nadto supliki oryginalne, czyli te sporządzane „secundum stylum curiae”, które właśnie wpisywane były do tych registrów, praktycznie są niedostępne dla badań. Z najwcześniejszego okresu zachowały się tylko sporadycznie, a zbiór późniejszych, od końca XVI do początków XIX w., znajdujący się w Archiwum Watykańskim, nie jest w ogóle udostępniany⁵. Supliki oryginalne przeznaczone były do spełnienia funkcji jednorazowej, wartość ksiąg urzędowych miały natomiast *Registra Supplicationum*.

Chociaż, ogólnie biorąc, dokumenty będące przyzwoleniem papieskim na przysłaną prośbę zawierają w sobie treści powtórzone za suplikami, z reguły w części zasadniczej w brzmieniu dosłownym, nie podają jednak często wszystkich elementów i okoliczności towarzyszących prośbie i wyłożonych w samej suplice. Nadto nie zawsze papież uwzględniał w dokumencie, wystawionym jako odpowiedź na suplikę, całość prośby we wszystkich wyłożonych przez petenta elementach; wzrasta więc wartość źródłowa samych suplik, w nich bowiem mieścić się mogą nie tylko nie ujawnione gdzie indziej bogate materiały biograficzne i dane dotyczące różnych instytucji, ale też ukazywać się może szerokie tło stosunków społecznych, obyczajowych, kulturalnych, gospodarczych i politycznych epoki⁶.

⁵ Przykłady najstarszych, opublikowanych suplik oryginalnych wymienia Katterbach w *Specimina* s. V-VI. Ogólne informacje o późniejszej serii *Suppliche originali* podaje L. Pásztor: *Guida delle fonti* s. 49-50. W Archiwum Watykańskim zachowały się też niektóre późniejsze, pojedyncze, egzemplarze suplik oryginalnych, dołączane do minut w seriach sekretariatu papieskiego, mianowicie w *Armaria* 40-43 i 53 (zob. *Specimina* s. V), np. w *Arm.* 42 wol. 24 z pontyfikatu Piusa IV, w *Arm.* 42 wol. 25, 26 z pontyfikatu św. Piusa V, a też w serii *Secretaria Breuium*.

⁶ Tło to rysuje się głównie w części supliki motywującej wystąpienie o jakąś łaskę, a przykładem mogą być supliki, w których: dwudziestotrzyletni kleryk Antoni, syn Piotra Massi, studiujący prawo kanoniczne na uniwersytecie w Sienie

Znajdują się też w registrach suplik próśby przekreślone, czyli takie, których papież nie uwzględnił, lub które skasował, a więc ich ślad przechował się jedynie w postaci owej wpisanej supliki, ponieważ co do nich nie wygotowano żadnej odpowiedzi. Wypadki takie nie należały do zbyt rzadkich⁷.

Registra Supplicationum zawierają głównie próśby o tzw. łaski zwyczajne (*gratiae communes*) dotyczące forum zewnętrznego (*ex foro externo*)⁸. Zachodzi więc ścisła korelacja z tymi seriami registrów dokumentów papieskich, i w tych ich partiach, które obejmowały taki właśnie zakres spraw. Najpierw będą to *Registra Avenionensia* i *Vaticana*, a następnie, w jeszcze większym stopniu, *Registra Lateranensia* gromadzące, po okresie awiniońskim, bulle ekspediowane „per cancellariam”⁹. Registry te zawierają też bulle prowizji na biskupstwa i opactwa („beneficia consistorialia”), które oczywiście nie były przyznawane drogą

prosi o dyspensę, by „non obstante defectu etatis quem... patitur” mógł uzyskać „quodcumque beneficium ecclesiasticum curatum”, a to „ut ipse studium suum commodius continuare possit”; z supliki kleryka Jana można się dowiedzieć, że przy murach Tarvisio znajdowało się „hospitale sive domus leprosorum”; inna suplika informuje o szpitalu, w którym przymusowo będą przebywać wszyscy „pauperes qui occulto Dei iudicio lepre morbum patiuntur in civitate et tota dioc. Aquilan. pro tempore existentes”; z prośbą o dyspensę od obowiązującego postu występują Thomas marchio Giracensis oraz Margarita marchionissa jego małżonka, ponieważ „propter sue complexionis debilitatem absque esu carniū, ovorum et lacticiniorum commode non valeant sua corpora sustentare”. Wszystkie supliki uzyskały aprobatę papieską, przy ostatniej papież dodał „de consilio confessoris et medici”; zob. kolejno *Reg. Suppl.* wol. 426 (Mikołaj V) f. 124v, 77v; wol. 487 (Kalikst III) f. 97v; wol. 426 f. 298-298v.

⁷ Np. suplika Derśława, syna Michała z Karnic, kleryka diecezji poznańskiej, proszącego o dekanat w kolegiacie kruszwickiej w diecezji włocławskiej, została wpisana w części zasadniczej, ale nie dokończono już nawet wpisywania warunków, pod jakimi papież przychylił się do prośby, i całą suplikę przekreślono, kasując ją w ten sposób - *Reg. Suppl.* wol. 490 f. 43v-44. O innych skasowanych suplikach zob. niżej.

⁸ Pásztor L.: *Guida delle fonti* s. 52; Katterbach B.: *Inventario* s. VIII. Od początku XVI w. zaczynają pojawiać się obok „registrum commune” grupy woluminów registrów „secretorum”, „mandatorum secretorum”, „officiorum” etc. - *Inventario* s. XIV i passim, tenże: *Specimina* s. XVI-XVII.

⁹ Pásztor L.: *Guida delle fonti* s. 25-27; *Prospetto dei Registri Vaticani* w: *Susidi per la consultazione dell'Archivio Vaticano* t. 1 Roma 1926 Studi e Testi 45 s. 49-143; Giusti M.: *Studi sui registri di bolle papali*. Città del Vaticano 1968; Bock F.: *Einführung in das Registerwesen des Avignonesischen Papsttums*. Quellen und Forschungen aus Italienischen Archiven und Bibliotheken 31:1941; Pitz E.: *Supplikensignatur und Briefexpedition* s. 7-94, 95-149.

wnoszenia suplik. Synchronizacja i połączenie odpowiedniej supliki z odpowiednią bullą wpisaną np. w registry laterańskie nie jest rzeczą łatwą. Inny jest bowiem sposób prowadzenia obu registrów; *Reg. Suppl.* mają ogólny układ chronologiczny, chociaż nie jest to chronologia ściśle zachowana¹⁰, a natomiast *Reg. Lat.* mają w zasadzie układ rzeczowy według charakteru załatwianych spraw, a dopiero w jego obrębie układ chronologiczny wedle ekspedycji dokumentów¹¹. Przy tych poszukiwaniach należy wziąć pod uwagę również taką dodatkową trudność, że nie zawsze petent wnoszący prośbę jest adresatem bulli papieskiej, będącej odpowiedzią na suplikę¹². Ścisła korelacja, zachodzi też, zwłaszcza w późniejszym okresie, między *Registra Supplicationum* a serią *Brevia Lateranensia*, zapoczątkowaną w ostatnich latach pontyfikatu Innocentego VIII (1484-1492)¹³. Praktyka załatwiania suplik „per breve” była jednak jeszcze wcześniejsza. Pod koniec XV w. już około 14% suplik załatwiano przez wystawienie dokumentu papieskiego w formie brewe¹⁴. Gdy w połowie XV w. weszła w życie sygnatura referendarzy (o czym niżej), zaczęli oni rozpatrywać i sygnować także supliki „de iustitia facienda”, które też dopiero wówczas zaczęto wpisywać do registrów zwykłych, czyli tworzących dzisiejszą serię *Reg. Suppl.* Załatwiano je m.inn. przez tzw. „commissiones”, czyli brevia, w których papież zlecał adresatowi zajęcie się sprawą, wyłożoną szczegółowo zwy-

¹⁰ Por. niżej o rodzajach registrów suplik (s. 58,75), a także przypisy 71, 74, 99 oraz 34 i 56.

¹¹ Krótką charakterystykę poszczególnych grup dokumentów w *Registrach Laterańskich* daje Abraham Wł.: *Sprawozdanie* [pierwsze] Kraków 1889 s. 59-61; por. też cytowane wyżej studium Bocka oraz Diener H.: *Die grossen Registererien* s. 22-23. - O wygotowaniu bulli wpisanej do *Reg. Lat.* na podstawie wniesionej supliki zob. Wł. Abraham: *Sprawozdanie. (1896-1898)* Kraków 1902 s. 134.

¹² Z reguły wypadek taki zachodzi wówczas, gdy jeden petent wnosi do papieża suplikę w formie rotuły (o czym niżej), w imieniu i interesie wielu osób, a bulle papieskie, będące odpowiedzią na te prośby, adresowane są już do każdej z tych osób bezpośrednio.

¹³ Serię *Brev. Lat.* (brevia communia) poprzedzają niektóre woluminy registrów serii *Armarium* 39 - z lat 1470-1490, zob. Diener H.: *Die grossen Registererien* s. 46, Pásztor L.: *Guida delle fonti* s. 54 przypis 1. - „Brevia communia” mogły być „extensa”, bądź tzw. „brevia supplicatione introclusa (commissiones per breve)” - por. G. Gualdo: *Il „Liber brevium de Curia anni septimi” di Paolo II. Contributo allo studio del breve pontificio*. W.: *Mélanges Eugène Tisserant*. t. 4 Città del Vaticano 1964 Studi e Testi 234 s. 329 i passim.

¹⁴ Diener H.: *Die grossen Registererien* s. 41.

kle tylko w załączonej suplice oryginalnej. Tego rodzaju odsyłane supliki, zwłaszcza w okresie od pontyfikatu Sykstusa IV do pontyfikatu Sykstusa V, zawierały klauzulę (prośbę): „Et per breve hac supplicatione introclusa”¹⁵. W takich wypadkach wpisy w *Reg. Suppl.* są jedynymi szczegółowymi przekazami o meritum sprawy, ponieważ registry, w które wpisywano brevia, przytaczają przeważnie tylko treść samego zlecenia¹⁶.

Przy innym rodzaju suplik, a mianowicie określanych „sola signatura”, *Reg. Suppl.* są w ogóle jedynym źródłem, w którym odnotowano udzieloną łaskę, ponieważ nie sporządzano osobnego dokumentu, jeśli zaakceptowana została sprawa i prośba: „et quod sola signatura sufficiat, absque aliarum litterarum desuper expeditione”, ale odsyłało petentowi samą, zaaprobowaną już, suplikę oryginalną¹⁷. Supliki „sola signatura” nie były częste. W drugiej połowie XV w. zauważa się stopniowy wzrost ich częstotliwości - od 3% do 8% w stosunku do innych suplik rejestrowanych¹⁸. Supliki tego typu zdarzały się głównie w wypadkach, gdy proszący był zbyt ubogi, by opłacić kosztą wystawianych w kurii papieskiej dokumentów, i zadowalał się samym tylko zaaprobowaniem papieskim swej prośby.

W niektórych wypadkach registry suplik mogą wyjaśnić sposób załatwiania danej sprawy, np. przy suplikach z formułą „motu proprio”. Petent prosił, by łaska udzielona została jakoby z inicjatywy samego papieża, jak gdyby bez uprzedniej supliki. Formalnie bowiem dokument wystawiony „motu proprio” miał wyższą rangę, dawał pewne prerogatywy np. w uzyskaniu beneficjum, jako że udzielenie łaski nie następowało w nim na prośbę petenta, ale ten otrzymywał ją z inicjatywy i daru samego papieża. Dlatego też starano się w miarę możliwości o otrzymanie

¹⁵ Katterbach B.: *Specimina supplicationum* s. XII, tab. 42, 44; Rabikauskas P.: *Diplomatica* s. 107-108, 65; Gualdo G.: *op. cit.* s. 329.

¹⁶ Tamże s. 330; Diener H.: *Die grossen Registerserien* s. 41, 42.

¹⁷ Por. suplikę kleryka Jana z diecezji mogunckiej, akolity Szymona i diakona Tomasza z diecezji poznańskiej „de ordinibus recipiendis” - *Reg. Suppl.* wol. 503 f. 198; suplikę franciszkanina Jana Brundusio, który doszedł do stopnia doktora teologii i nie mogąc, na skutek ubóstwa, uiścić przepisanych opłat, prosi o licencję „recipiendi gradum doctoris” - wol. 509 f. 19-19v. - O suplikach „sola signatura” zob. Katterbach B.: *Specimina* s. VIII-IX, Rabikauskas P.: *Diplomatica* s. 109-110.

¹⁸ Diener H.: *Die grossen Registerserien* s. 40.

takiego właśnie dokumentu i już od XIV w. zwracano się niejednokrotnie w przysyłanych do papieża suplikach z prośbą, aby, jeśli udzieli swej łaski, dokument zredagowano w formie wyrażającej owo „motu proprio” papieża. Chodziło też w tym wypadku o to, by stworzyć pozory specjalnej przychylności papieża względem petenta, jakoby ten nie dopraszał się sam papieskiej łaski, ale została mu ona przez niego sua sponte udzielona¹⁹. Nieraz samą suplikę redagowano w formie jak gdyby dokumentu papieskiego. Zaczynała się ona od słów „Motu proprio etc.” i utrzymywana była w formie subiektywnej wypowiedzi papieża, łącznie ze słowami dyspozycji „providemus” czy „conferimus” itp. Papież sygnując taką suplikę niekiedy nawet zaznaczał „Fiat motu proprio”²⁰. W dokumencie, który petent otrzymywał, dodawano, tylko w części dyspozycyjnej, słowa „motu proprio”.

W drugiej połowie XV w. sporządzano czasem supliki „motu proprio” z formułą „sola signatura”, w części klauzulowej dodając np. „quod praesentis supplicationis sive cedulae sola signatura sufficiat...”, nie były to jednak wypadki często spotykane²¹. Przy pozytywnej odpowiedzi jedyny przekaz sprawy zawierają registry suplik.

Wartość serii *Reg. Suppl.* wzrasta niewspółmiernie w wypadkach, gdy inna dokumentacja spraw zaginęła. Żadna seria regis-

¹⁹ P. Rabikauskas: *Diplomatica* s. 110-111; B. Katterbach: *Specimina* s. VII.

²⁰ Por. przykłady suplik „motu proprio”: *Reg. Suppl.* wol. 484 f. 291 („Motu proprio dilecto filio Jacobo de Dampno decano Gnesnensi...”); *Reg. Suppl.* wol. 496 f. 93 („Motu proprio dilecto filio Roraw acolito et capellano nostro legum doctori et canonico Pragensi...”). - Zdarzały się też supliki typu „motu proprio” w rotulach. Taki *rotulus* zawarty jest np. w *Reg. Suppl.* wol. 421 f. 306-306v. Liczy on w sumie 15 pojedynczych suplik. Przysłany został do papieża Mikołaja V „ex parte carissime in Christo filie Zophie Polonie Regine” w sprawie różnych łask dla niej i domowników oraz prowizji na beneficja kościelne. Pięć pierwszych prośb ma charakter suplik zwykłych, dziesięć następnych ma formę „motu proprio”, przy czym pierwsza z nich podaje pełny tekst prośby w formie dokumentu papieskiego, a każda z następnych zaczyna się: „item simili motu...”, wymienia nazwisko i funkcję obdarowanego łaską, i kończy się dyspozycją: „... in omnibus et per omnia, ut superius expressum est de duobus beneficiis etc. providemus”. Supliki zwykle sygnowane są każda z osobna papieskim „Fiat. T.” i opatrzone klauzulą warunkującą przyznanie łaski, natomiast dziesięć suplik „motu proprio” ma na końcu wspólną sygnaturę papieża „Fiat motu proprio de expectativis pro omnibus. T.” O formach redagowania suplik i ich sygnowaniu zob. niżej.

²¹ P. Rabikauskas: *Diplomatica* s. 111.

trów w Archiwum Watykańskim nie jest w pełni kompletna. Tak więc z wielu wyżej nadmienionych względów prace badawcze nad rejestrami suplik są konieczne, a uzyskane materiały źródłowe mogą mieć często charakter unikatowy.

2. Tematyka, pochodzenie, forma zewnętrzna suplik.

Petycje wnoszone do papieża dotyczyły bardzo rozległego wachlarza spraw. Przeważająca część suplik zawierała prośby o nadanie wakujących beneficjów kościelnych - „de praebendis et dignitatibus vacantibus” - oczywiście niekonsystorialnych (por. wyżej s. 54), lub prośby o ekspektatywy na mające się opróżnić beneficja - „de beneficiis vacaturis”; tak że wyraziło się to nawet w oficjalnych określeniach poszczególnych ksiąg rejestrów suplik; na początku każdej księgi zaznaczano, czy była ona „de vacantibus” czy „de expectativis”²². W tak oznaczone księgi rejestrów wpisywano jednak również supliki dotyczące wszystkich innych spraw²³. Duża część próśb wpływała np. w sprawie przywileju posiadania ołtarza przenośnego („altare portatile”), specjalnego pozwolenia wyboru spowiednika („ius confessionale”) czy udzielania lub otrzymania odpuszczenia grzechów „in casibus specialibus”. Niemało było suplik o różnego rodzaju dyspensy i indulgencje, zarówno ze strony osób duchownych, jak i świeckich, od tych ostatnich najczęściej w sprawach ujawnionych przeszkód do zawarcia małżeństwa. Powtarzały się nierzadko prośby o nadanie godności i praw notariusza („de officio scripto-

²² Tak oznaczano księgi w XV w., natomiast w rejestrach antypapieża Klemensa VII (1378-1394) sporo jest tytułów „de expectationibus”, por. B. Katterbach: *Inventario* s. 8 i passim.

²³ Ogólną charakterystykę zakresu spraw załatwianych poprzez supliki daje B. Katterbach: *Inventario* s. VII-VIII, wymienia tam m. inn. „novae provisiones, resignationes, cessiones, surrogationes, coadiutoriae, dispensationes, indulgentiae, absolutiones, reformationes, prorogationes, uniones beneficiorum”; tego typu krótkie określenia istoty prośby umieszczano w rejestrach na lewym marginesie kart przy poszczególnych wpisach suplik - podobnie jak i bardziej precyzyjne: „Confirmatio unionis cum pensione”, „Licentia permutandi”, „Si neutri”, „dispensatio ad incompatibilia”, „Licentia visitandi per alium”, „De horis dicendis pro ambobus”, „licentia doctorandi in curia”, „De non promovendo ad sacros ordines”, „Confessionalia in mortis articulo”, „Licentia testandi” etc., por. np. *Reg. Suppl.* vol. 421 passim.

ris" lub „tabellionatus”), o pobieranie dochodów z beneficjum pomimo nieobecności („de fructibus percipiendis”), lub też o uwzględnienie rezygnacji z zajmowanej prebendy, najczęściej mały przynoszącej dochód. Często supliki dotyczyły spraw zakonów i zakonników, ich praw i przywilejów²⁴, odpustów dla kościołów, zwolnienia od świadczeń na rzecz kościoła z ważnego, a zawsze szeroko uzasadnianego powodu, praw dla uniwersytetów oraz poszczególnych ich wydziałów, kadry nauczającej i scholarów.

Prośby wnoszone były zarówno przez poszczególne osoby duchowne różnych stopni, od akolitów do biskupów i kardynałów, od zwykłych zakonników do przełożonych generalnych i opatów, jak i przez całe zgromadzenia zakonne, klasztory czy kapituły. W takim samym stopniu zwracały się do papieża także liczne instytucje i osoby świeckie, w tym i ludzie prości i książęta, królowie, imperatorzy, a też uniwersytety całego chrześcijańskiego świata.

W aspekcie terytorialnym, można by powiedzieć, że największa ilość suplik napływała do papieży z terenu Niemiec, Włoch i Francji. Dużo już mniej prośb przychodziło z Hiszpanii, Anglii i Szkocji, a niewspółmiernie mało z Węgier, Czech i Polski, choć wśród tych trzech ostatnich krajów Polska zajmowała pierwsze miejsce. Na ogólną jednak liczbę suplik przysyłanych do papieża w okresie średniowiecza, ilość suplik z naszego kraju była niewiarygodnie niska. Licząc np. że za pontyfikatu Kaliksta III (1455-1458) w przeciętnie 600-stronicowym tomie znajduje się średnio 500-1000 suplik, a na jeden taki tom przypada od kilku do kilkunastu suplik z terenu Polski, to w rzeczy samej trzeba przyjąć, że w tym czasie dopraszanie się łask u najwyższego tronu papie-

²⁴ Nieraz powodem prośb była konieczność uchylecia obowiązującego prawa ogólnego. I tak np. Hugo Omaylly z zakonu pustelniczego św. Augustyna prosi papieża Kaliksta III o pozwolenie na przyjęcie darowizny, którą zakonowi „alias devotus Vester Thateus Omaylly nobilis ac sue nationis capitaneus Tuamensis dioc.” w miejscowości Lecthcear-Winnesge w celu założenia tam klasztoru „perpetuo concessit et donavit”. Prośba jest konieczna, ponieważ papież Bonifacy VIII zakazał „ne fratres ordinum mendicantium loca de novo recipere aut recepta mutare presumant absque dicte Sedis licentia speciali” - *Reg. Suppl.* wol. 496 f. 265-266. Inny członek tegoż zakonu św. Augustyna, Robertus Bartholomei Fuyam, „qui matrem habet senio et paupertate gravatam et sororem unicam nubilem et dote carentem”, prosi papieża Mikołaja V o dyspensę, by móc przyjąć i zatrzymać do końca życia jakiegokolwiek beneficjum kościelne „per clericos secularis gubernari consuetum” - *Reg. Suppl.* wol. 422 f. 167v.

skiego ze strony polskiej nie było nadmierne. Być może Polacy, zaprzątnięci wówczas rozwijającą się wojną trzynastoletnią z Krzyżakami, mieli bardziej na uwadze problemy innej rangi, bo już za pontyfikatu Innocentego VIII, w końcu XV w. trafiają się tomy z większą ilością suplik z Polski, średnio od 14 do 30 wpisów²⁵. Ale znów w XIV w. można znaleźć tomy z kilkoma tylko wzmiankami dotyczącymi Polski, lub w ogóle nie zawierające suplik z naszego kraju²⁶.

Różna też była częstotliwość wnoszenia próśb z poszczególnych diecezji polskich. W XIV i XV w. przodowała pod tym względem archidiecezja gnieźnieńska, następne miejsca miały diecezje poznańska i wrocławska, a po nich krakowska. Sporo suplik dotyczyło osób i spraw diecezji lubuskiej, warmińskiej i kamieńskiej oraz płockiej, chełmińskiej i wrocławskiej. Natomiast do rzadkości należała suplika z diecezji wileńskiej, lwowskiej, przemyskiej czy łuckiej²⁷.

Prośby wnoszone były bądź jako tzw. *supplicationes particulares* - gdy jedna suplika (przedstawiana też na jednej karcie) dotyczyła jednej tylko sprawy - bądź jako *supplicationes rotulares*, prośby zbiorowe, wnoszone czy to przez jedną osobę, najczęściej panującego, dostojnika kościelnego, lub instytucję, w imieniu i interesie wielu osób, czy też pochodzące od różnych osób i dołączone do głównej prośby osoby znamienitszej, z którą związane były węzłem krwi, powinowactwa lub przyjaźni. Takie rotuły (*rotuli* - zszywane często z wielu kart) dotyczyły wielu spraw. Przesyłając je,

²⁵ *Reg. Suppl.* wol. 841-842, 845, 847-851, 857-858.

²⁶ Por. registry suplik z lat 1342-1366 w publikacji J. Ptaśnika: *Analecta Vaticana 1202-1366*. Cracoviae 1914 Monumenta Poloniae Vaticana t. 3 s. 304-463; aktualna numeracja woluminów *Reg. Suppl.* jest oczywiście nieco inna.

²⁷ J. Fijałek i Wł. Semkowicz w *Kodeksie dyplomatycznym katedry i diecezji wileńskiej*, t. 1 (1387-1507), Kraków 1948, wydają poszczególne supliki dotyczące diecezji wileńskiej pod numerami: 76, 92, 102, 103, 104, 142, 143, 145, 185, 186, 190, 249, 258, 261, 292, 295, 300, 328. Supliki te mieszczą się w sumie w piętnastu woluminach serii *Reg. Suppl.*, co wskazuje na wielką rzadkość suplik z tej diecezji. - Warto może tutaj dodać, że niektóre woluminy mają sygnaturę dawną, niektóre nową, i nie zawsze jest to w edycji zaznaczone; nadto w rozwiązaniu dat np. przy suplikach n. 142, 143, 145 (jak i w bullach n. 141, 144) winien być rok 1437, ponieważ szósty rok pontyfikatu Eugeniusza IV rozpoczynał się w marcu 1436, a kończył w marcu 1437 r.; przy bullach dochodzi jeszcze sprawa stylu „incarnatio nis” dla początku roku kalendarzowego liczonego dopiero od 25 marca.

lub komponując w kurii papieskiej, miano na celu kompleksowe załatwienie pewnych potrzeb proszącego i kręgu jego najbliższych lub protegowanych²⁸. Początkowo forma rotuły była bardziej rozpowszechniona. Z suplik dotyczących spraw polskich można przytoczyć np. *rotulus* Kazimierza Wielkiego, w którym wśród siedmiu spraw „*tangentibus necessitates regni sui*” jedna dotyczy założenia Uniwersytetu Krakowskiego, a inna erekcji biskupstwa lwowskiego²⁹, czy też *rotulus* Kazimierza Jagiellończyka z datą „*Rome apud Sanctum Petrum octavo kalendas novembris anno primo*” pontyfikatu Kaliksta III, czyli z dnia 25.X.1455 r., zawierający 9 suplik, m. in. w sprawie denara św. Piotra z terenów Polski w związku z wielkimi wydatkami na walki z Tatarami i niewiernymi, o ołtarz przenośny dla siebie i rodziny na słuchanie mszy św. i to „*ante diem et tempore nocturno*”, a także w okresie interdymu, o spowiednika z władzą odpuszczania grzechów „*in casibus specialibus*”, w sprawie doktora obojga praw Lutka z Brzezia, w sprawach beneficjalnych Mikołaja Książkiego prepozyta kościoła w Kruszwicy i Marcina z Iwanowic doktora dekretów, scholastyka tegoż kościoła³⁰.

Redagowanie prośb w formie rotuły było bardzo częste w XIV i na początku XV w. Z tego czasu pochodzą całe tomy regestrów z wpisanymi rotułami. Na początku takiego ciągu suplik, jako nagłówek, podawane było nazwisko i godność osoby czy nazwa instytucji zwracającej się do papieża z szeregiem prośb, a niżej przedstawiona prośba pierwsza, a po niej następne, rozpoczynające się od „*Item...*”³¹. Nieraz w kurii papieskiej komponowano

²⁸ Por. B. Katterbach: *Specimina supplicationum* s. VII-VIII, P. Rabikauskas: *Diplomatica* s. 103-104.

²⁹ *Rotulus* opublikowany w cytowanych już *Analecta Vaticana* n. 427 s. 404-406, z datą udzielenia łaski „*Avinione VIII idus aprilis anno primo*” Urbana V, czyli 6 kwietnia 1363 r.

³⁰ *Wpis rotuły: Reg. Suppl.* wol. 485 f. 113v-116v.

³¹ Por. np. *Reg. Suppl.* wol. 97 z dziesiątego roku pontyfikatu antypapieża Benedykta XIII, w którym znajduje się cały szereg rotuły, głównie z prośbami „*de beneficio ecclesiastico cum cura vel sine cura*” dla bakałarzy „*in legibus*”, magistrów „*in artibus*”, licencjatów czy doktorów „*in decretis*”. Szczególnie charakterystyczny ze względu na gradację prośb jest „*Rotulus Universitatis Aurelianensis*” - f. 1-47v; podobnie jak inne rotuły, ma na końcu jedną dla wszystkich prośb sygnaturę papieską: „*Fiat pro omnibus L.*”, czyli aprobatę, z dodaną literą nazwiska, *Petrus de Luna*. Inne przykłady z tegoż woluminu to: „*Rotulus Philippi de Pictavia militis*”, w którym tenże miles prosi o szereg łask „*sibi in personas familiarium*

rotuły odnoszące się do określonego zakresu spraw, np. „Rotulus confirmationum communium”, „Confirmationes Alemannorum”, „Rotulus magnus consutus de vacantibus” etc.³² Czasem w registrach widnieją też nagłówki „Rotulus sine titulo”.

W ciągu XV w. zaczynają przeważać *supplicationes particulares*, a zdarzające się w registrach wpisy rotuły nie są już wydzielane osobnym nagłówkiem, ale wyróżniają się jedynie charakterystycznym układem graficznym próśb: pierwsza zawiera pełny opis okoliczności i motywacji, a następne, wnoszone w tej samej materii o podobne beneficja, wymieniają tylko imiennie osoby z podaniem aktualnie piastowanych przez nie godności. Tak na przykład wyglądają ciągi suplik z diecezji miśnieńskiej z 1447 r.; pierwsza suplika zawiera pełny tekst prośby, a następne powtarzają: „Item plenam gratiam facientes devoto vestro Paulo Mundel presbitero Misnensis diocesis...”, „Item plenam gratiam facientes devoto vestro Vincencio Kruger perpetuo vicario ecclesie Misnensis...”; „Item plenam gratiam facientes Petro Naker presbitero Misnensis diocesis in omnibus ut supra” itd.³³

Rotuły redagowane takim, jakbyśmy dziś powiedzieli, taśmowym sposobem, były sygnowane na ogół przez papieża łącznie na końcu całego ciągu próśb, i przeważnie raz tylko miały tamże postawioną datę³⁴.

et dilectorum suorum infrascriptorum...” i wymienia 8 próśb; „Rotulus elemosinarii regis Francie...” z 10 suplikami; „Rotulus domini Camerarii domini nostri pape” o łaski „sibi in personas dilectorum familiarium suorum continuorum commensalium, tam in Romana Curia, quam in archiepiscopatu suo Narbonensi...”, z wyliczeniem około 70 suplik; (por. kolejno f. 61, 89-89v, 99-104). - Podobną formę rotuły mają supliki królowej Zofii, wdowy po Władysławie Jagielle, por. wyżej przypis 20. Zob. też publikację J. Ptaśnika *Analecta Vaticana*, zwłaszcza numery 387, 399, 400, 418, 422, 428 itp.

³² *Analecta Vaticana* n. 378, 390, 407, 413, 425 itp.; por. też B. Katterbach: *Specimina* s. VIII.

³³ *Reg. Suppl.* wol. 421 f. 171v-172v; f. 174v-176; podane przykłady na f. 172v i 176; określenie „Rotulus...” zamieszczono na marginesie drugiego ciągu próśb (f. 175v).

³⁴ Nie zawsze jednak data, choć postawiona na końcu, była jedna i ta sama dla wszystkich suplik w rotule, tak np. „Rotulus compositus per protonotarium de Alzenno” nosi datę zróżnicowaną: „... pro doctoribus et magistris in theologia quintodecimo, pro licenciatis et nobilebus de militari genere terciodecimo et pro omnibus aliis duodecimo kalendas novembris anno decimo. Ad vacatura post sexto nonas octobris anno quo supra” - *Reg. Suppl.* wol. 97 f. 260-264v. O datacji suplik zob. niżej.

Zarówno w rotułach, jak i w suplikach pojedynczych, prośby przedstawiane były w formie obiektywnej, w osobie trzeciej. Jednakże w registrach suplik, zwłaszcza z XIV w. pojawiają się też wpisy próśb przysyłanych do papieża w formie listów, subiektywnej, pochodzących głównie od biskupów, możnych czy kapituł³⁵. Już same te listy, tzw. *litterae speciales* spełniały funkcję suplik, czyli były podstawą, po aprobachie prośby, do ekspedycji dokumentów papieskich³⁶.

3. Formularz suplik oryginalnych, sygnatura i datacja.

Prośby wnoszone do papieża o tzw. łaski zwyczajne miały określoną formę urzędową. Już w XII w. znana była praktyka redagowania ich w Rzymie. Sporządzenie suplik „secundum stylum curiae” należało do zadań prokuratorów danych osób czy instytucji, wnoszących petycje. Początkowo notariusze kurialni, a od XIV w. referendarze, przyjmowali je, przeglądali i dopełniwszy dalszych formalności referowali je papieżowi³⁷.

Jak już wyżej zostało zaznaczone, supliki redagowane były w formie obiektywnej, jako prośby osoby trzeciej. Zaczynały się od słów: *Beatissime Pater, supplicat S(anctitati) V(estrae) devotus orator Vester...* (w wypadku dostojników kościelnych - *humillima* czy *devota creatura Vestra*), po czym następowało wymienienie nazwy i godności petenta lub osoby pośredniczącej, i w tym drugim wypadku dopiero po słowie *quatenus* wymieniano osobę proszącą o daną łaskę, a w pierwszym wypadku wykładano tam istotę sprawy bezpośrednio³⁸. Czasem też tekst supliki rozpoczynano od słów *significat, exponit*, albo *alias, cum dudum, nuper, quia*,

³⁵ Przykłady takich listów podaje G. Barraclough: *Public Notaries and the Papal Curia*. London 1934 s. 234-235.

³⁶ P. Rabikauskas: *Diplomatica* s. 104-105.

³⁷ B. Katterbach: *Specimina* s. VI, VI-VII; P. Rabikauskas: *Diplomatica* s. 104, 105; o zachowanych suplikach oryginalnych zob. B. Katterbach: *tamże*, por. też wyżej przypis 5. - O zwykłych adnotacjach referendarzy zob. przypis 51.

³⁸ Por. przykłady w *Analecta Vaticana* n. 307, 316, 323, 327, 328, 388 itp.; P. Rabikauskas: *Diplomatica* s. 104; B. Katterbach: *Specimina* s. V-VI.

*quondam, ut*³⁹ przedstawiając szerzej okoliczności towarzyszące sprawie, warunkujące lub uzasadniające wniesienie danej supliki; właściwą prośbę, sedno sprawy, o którą petentowi chodziło, formułowano wówczas w dalszej części tekstu, po słowach *supplicat S.V.* (w suplikach tak skręcano „Sanctitati Vestrae”). Do charakterystycznych słów można by też zaliczyć *quondam* - przy określeniu osób oznaczające osobę zmarłą, czy też *olim* używane w odniesieniu do osób żyjących, które np. tylko ustąpiły z zajmowanego beneficjum⁴⁰.

Tekst zasadniczej prośby kończył się przeważnie wzmianką o *non obstantibus* i *clausulis opportunis* przyszłego dokumentu. Pod tą częścią supliki papież, aprobuując prośbę, wpisywał własnoręcznie *sygnaturę*, czyli formułę tej aprobaty, z biegiem czasu ustaloną jako *Fiat ut petitur*, wraz z dodaniem bezpośrednio po tych słowach pierwszej litery swego imienia chrzestnego⁴¹. Tak np. w połowie XV w. papież Mikołaj V znaczył swoją decyzję literą *T* (Thomas Parrentucelli, 1447-1455), a Kalikst III - literą *A* (Alphonsus Borja, 1455-1458)⁴².

³⁹ Por. *Analecta Vaticana* n. 299, 303, 306, 310, 312, 315, itp. Szersze uzasadnienia prośb zauważa się zwłaszcza w wieku XV. W registrach suplik z połowy tego wieku przeciętnie jedna suplika zajmuje od pół do całej strony, a nierzadko i kilka stron, por. np. *Reg. Suppl.* wol. 487 f. 50-51v, 51v-53, 151v-153 itp. - Szereg suplik zaczynających się od narracji znajduje się np. w *Reg. Suppl.* wol. 840-844. - Natomiast w najwcześniejszych registrach supliki są krótkie, ograniczają się najczęściej do wyłożenia w jednym lub dwu zdaniach samego meritum sprawy.

⁴⁰ P. Rabikauskas: *Diplomatica* s. 104.

⁴¹ Pełne zestawienie liter inicjalnych używanych przez papieży od Jana XXII (1316-1334) do Piusa VII (1800-1823) daje B. Katterbach: *Specimina* s. IX-XI. Zwyczaj używania pierwszej litery imienia chrzestnego wszedł na trwałe dopiero od czasów Urbana VI (1378-1389), co zaś oznaczały litery używane przez jego poprzedników, nie oznaczające ich imion chrzestnych, nie jest do końca wyjaśnione (zob. P. Rabikauskas: *Diplomatica* s. 105). Np. Benedykt XIII antypapież (1394-1423) sygnował supliki pierwszą literą swego nazwiska, por. wyżej przypis 31. - Klemens VI, od którego zaczyna się seria *Registra Supplicationum*, używał litery *R*, prawdopodobnie od nazwiska (Petrus Rogerii, 1342-1352), Innocenty VI (1352-1362, Stephanus Auberti) używał litery *G*, a Urban V (1362-1370, Guglielmus Grimoaldi) używał litery *B*, por. też *Analecta Vaticana* s. 304 i passim.

⁴² Kilku papieży używało dwu liter, np. Klemens VIII (1592-1605) stosował w sygnaturze litery *Hi* (Hippolytus Aldobrandini), Innocenty XIII (1721-1724) - litery *MA* (Michael Angelus dei Conti), zob. B. Katterbach: *Specimina* s. X-XI.

Niżej, pod zasadniczą prośbą, była tzw. część klauzulowa, która zawierała prośby proceduralne, zaczynające się zazwyczaj słowami *Et quod...*, *Et cum...*, np. *Et quod transeat sine alia lectione*, *Et quod simplex signatura sufficiat*, *absque eo quod littere apostolice desuper conficiantur*, *decernere dignemini de gratia speciali*⁴³. Ta część wyodrębniana była graficznie, pisana jest bowiem nie przez całą szerokość karty, jak sama prośba główna, ale od lewej strony do połowy lub dwóch trzecich karty. Zamykana była klamrą, przy której papież znów wyrażał swoją aprobatę, ale już przez samo *Fiat* lub czasem *Fiat ut supra*, oczywiście z dodaniem swojej litery inicjalnej. Przedtem niezaakceptowane prośby czy warunki wykreślano, względnie dopisywano inne.

W registrach suplik z wcześniejszego okresu widać, że owe klauzule czy też dodatkowe warunki, pod jakimi papież przychylił się do prośby petenta, wpisywane były bezpośrednio po tekście głównym i papieskim „Fiat”, bez wizualnego wydzielania ich, ale z powtórzoną formułą sygnatury na końcu. Już jednak w czasach Kaliksta III (1455-1458) staje się regułą graficzne ich wyodrębnianie⁴⁴.

Nie wszystkie jednak supliki, z uwagi na ich wzrastającą liczbę, mógł sygnować, czyli pisemnie potwierdzać swą aprobatę, sam papież. W XIV i w XV w., aż do 11 roku pontyfikatu Sykstusa IV (1471-1484), istniała również sygnatura wicekanclerza lub regensa Kancelarii Apostolskiej⁴⁵. Wyrażała się ona w formule: *Concessum ut petitur* (najczęściej), czy *Concessum de mandato domini nostri papae ut petitur*, lub samym *Concessum*, z własnoręcznie postawioną przez niego datą, a od 1424 r. także z

⁴³ Por. *Analecta Vaticana* np. n. 323, 346, 354 i passim; *Acta pontificum*. Collegit Iulius Battelli. Editio secunda aucta. Apud Bibliothecam Vaticanam 1965. *Exempla scripturarum edita consilio et opera procuratorum Bibliothecae et Tabularii Vaticani*, fasc. 3, n. 30a, por. także n. 26b, 34, 36, 38, 41.

⁴⁴ Jednym z pierwszych tomów registrów suplik, gdzie już zaczyna się stosować, obok pisania ciągłego, graficzne wydzielanie klauzul, jest *Reg. Suppl.* wol. 482; np. f. 110, 115 (tu nawet pisarz zaczął przepisywać owe warunki zaraz w tekście ciągłym po papieskim „Fiat. A.” Kaliksta III, ale skreślił te kilka napisanych już słów i zaczął od nowego wiersza, formując tekst w rubryczkę), 119, 138 i następne.

⁴⁵ Por. B. Katterbach: *Specimina* s. XI; tenże: *Referendarii utriusque Signaturae a Martino V ad Clementem IX et praelati signaturae supplicationum a Martino V ad Leonem XIII*. Città del Vaticano 1931 s. XVII, 1-42 (litera A).

dodaniem inicjału imienia, a potem przydomka⁴⁶. Część klauzulową aprobował wicekanclerz (czy regens) przez samo *Concessum*, z dodaniem podpisu. Supliki przez niego sygnowane wpisywane były do osobnych ksiąg rejestrów suplik (o czym niżej s. 75). Praktyka sygnowania suplik przez wicekanclerza czy regensa Kancelarii Apostolskiej, częsta zwłaszcza za pontyfikatu Marcina V (1417-1431), stopniowo wygasła za jego następców. Wiązało się to czasowo i przyczynowo z faktem, że od Eugeniusza IV prawo sygnowania suplik otrzymywali niektórzy spośród referendarzy. Ich sygnatura nabierała coraz większego znaczenia, tak że w latach 1450-1480 powstał osobny organ dla rozpatrywania i sygnowania suplik - Sygnatura Apostolska, która za pontyfikatu Innocentego VIII (1484-1492) miała już dwie sekcje: *Gratiae* i *Iustitiae*⁴⁷.

Ci z referendarzy, którzy otrzymali prawo sygnowania suplik, czynili to (inaczej niż wicekanclerze) w obecności papieża, a wyrażało się to z słowach „in praesentia domini nostri papae”, używanych także wówczas, gdy w późniejszym okresie pewien rodzaj suplik sygnowali już bez obecności papieża. Sygnatura referendarzy wyrażała się formułą *Concessum ut petitur in praesentia domini nostri papae...*, stosowaną jednak w różnych wariantach: *Concessum per se ipsum in praesentia domini nostri papae...*, *Concessum in studio in praesentia domini nostri papae...*, a nawet *Placet domino nostro papae...*; formułę uzupełniał podpis referendarza. Część klauzulową sygnował referendarz słowem *Concessum* wraz z podpisem⁴⁸.

⁴⁶ B. Katterbach: *Specimina* s. XI; P. Rabikauskas: *Diplomatica* s. 106. Np. za pontyfikatu Kaliksta III regensem Kancelarii jest Johannes de Mela episcopus Zamorensis, od grudnia 1456 r. kardynał; w tomie *Reg. Suppl.* 481, który jest „per concessum” (o takich woluminach zob. niżej s. 76) pierwsza suplika jest sygnowana: „Concessum ut petitur. Jo. Zamorensis” i bezpośrednio przez niego też datowana (w zapisie kontynuującym sygnaturę) „Datum Romae apud Sanctum Petrum octavodecimo kalendas februarii anno primo” (Kaliksta III, czyli 15 I 1456 roku). Analogiczne sygnacje są też w *Reg. Suppl.* wol. 500. - Tenże sam Johannes de Mela za wcześniejszego pontyfikatu, Eugeniusza IV (1431-1447), cieszył się prawem sygnacji suplik, ale jako referendarz; por. B. Katterbach: *Referendarii* s. 27 oraz 16-17.

⁴⁷ P. Rabikauskas: *Diplomatica* s. 111-112; B. Katterbach: *Referendarii* s. XI-XV, XVII, 16-43 (litera B), 54 i passim (lity A, B).

⁴⁸ B. Katterbach: *Specimina* s. XI-XII; P. Rabikauskas: *Diplomatica* s. 106.

Przykłady takich suplik sygnowanych przez referendarzy znajdują się w cytowanym już *Kodeksie dyplomatycznym katedry i diecezji wileńskiej*; wydane są z rejestrów suplik. Np. suplika Macieja biskupa wileńskiego wniesiona do papieża Eugeniusza IV ma sygnaturę: „Concessum de utroque in forma in presencia domini nostri pape. Johannes de Mela”⁴⁹, a suplika Andrzeja syna Falisława z Czarnowa wniesiona do papieża Pawła II sygnowana była „in presencia” przez referendarza „Pe(trus) Tirasen(sis)”, czyli Piotra Ferriz, biskupa Tarazony⁵⁰.

Warto może tutaj dodać, że na suplikach oryginalnych były też inne podpisy referendarzy, zwykle na prawym marginesie u góry, a to z racji pełnienia podstawowych ich funkcji - referowania prośb ojców św., lub też, w okresie od pontyfikatu Marcina V do Sykstusa IV, ze względu na funkcję rewizorów suplik sygnowanych przez wicekanclerzy. Podpisy te przenoszono do rejestrów suplik, podobnie jak i inne adnotacje, aż do pontyfikatu Aleksandra VII (1655-1667) włącznie⁵¹.

Oprócz wicekanclerzy (lub regensów Kancelarii) i referendarzy, w wyjątkowych wypadkach prawo sygnowania suplik mogli też otrzymać, jako specjalny przywilej, kardynałowie legaci lub nuncjusze apostolscy⁵².

Sprawą wielkiej wagi jest datacja suplik. Te sygnowane przez wicekanclerza były też przez niego samego datowane w chwili załatwiania prośby, natomiast nie było praktyki, aby papież sam datował sygnowane przez siebie supliki. W XIV wieku i w początkach XV datę wpisywał na nie jeden z urzędników Kancelarii Apostolskiej, który jeszcze w 1406 r. nazwany był

⁴⁹ T. 1 (1387-1507) wyd. J. Fijałek, Wł. Semkowicz. Kraków 1948 n. 142 s. 160; podobnie sygnowane są też supliki n. 143 s. 160-161, n. 145 s. 161-162. O numeracji woluminów *Reg. Suppl.* w tej publikacji, a także o datach wymienionych właśnie suplik zob. uwagę wyżej w przypisie 27. - O referendarzu, który podpisywał się również „Ioh. Legionen.” i „Ioh. Zamoren.” (od nazwy biskupstw), a za Kaliksta III został regensem Kancelarii, zob. wyżej przypis 46.

⁵⁰ *Tamże* n. 249 s. 288-289; o osobie referendarza zob. B. Katterbach: *Referendarii* s. 38 (litera B, 1).

⁵¹ P. Rabikauskas: *Diplomatica* s. 105; B. Katterbach: *Referendarii* s. XVI-XVII, passim (litera C); tenże: *Specimina* s. XII.

⁵² B. Katterbach: *Specimina* s. XII.

„ille, qui dabit”, potem „datator”, a bulla Marcina V z 1418 r. nazywa go już „supplicationum apostolicarum datarius”⁵³. Wokół niego uformował się później (w XVI w.) osobny urząd - Dataria Apostolska, która z biegiem czasu stała się głównym organem udzielającym łask zwyczajnych („gratiae communes”)⁵⁴. Supliki sygnowane przez referendarzy datował również tenże „datarius”. Postawienie daty na suplice było czynnością ważną, ponieważ tę samą datę otrzymywał dokument papieski, wystawiany petentowi, lub w jego sprawie innej osobie, w odpowiedzi na wnoszoną prośbę, i w myśl zasady „prioseres in data, caeteris paribus, priores in iure” mogła mieć ona decydujące znaczenie przy egzekwowaniu przyznanej łaski⁵⁵. W dacie supliki podawano miejsce sygnowania, dzień i miesiąc - według kalendarza rzymskiego - oraz rok pontyfikatu papieża; nie wymieniano imienia papieża i nigdy nie podawano bieżącej daty rocznej. Formuła zasadnicza brzmiała: *Dat(um) Romae apud Sanctum Petrum* (czasem: *apud Sanctam Mariam Maiorem*) *pridie kl. iunii anno tertio* - oczywiście z aktualnymi dla każdej supliki elementami. Bywały też prośby o udzielenie łaski pod określoną datą, i nieraz papież przychylił się do nich, albo też sam pewną datę wyznaczał⁵⁶.

Powyższe uwagi dotyczą oczywiście wszystkich rodzajów suplik, zróżnicowanych czy to ze względu na formę przedkładania próśb (*supplicationes rotulares, particulares*), czy też sposób ekspedycji sprawy (*sola signatura, supplicatio introclusa* w brewe, *suplika motu proprio*) oraz wszystkich typów ich wzajemnych połączeń.

⁵³ L. Pásztor: *Guida delle fonti* s. 44.

⁵⁴ *Tamże* s. 44-45; B. Katterbach: *Inventario* s. VIII; tenże: *Referendarii* s. XV.

⁵⁵ Szerzej o datowaniu suplik zob. P. Rabikauskas: *Diplomatica* s. 106-107, 108, 112-113; B. Katterbach: *Specimina* s. XIII.

⁵⁶ *Tamże*. - Wzmiankowany już (przypis 20) rotulus królowej Zofii zawiera w części klauzulowej prośbę: „Et sub dat(is) decimo octavo kalendas iulii anno primo” (14 VI 1447), którą papież zaaprobował przez „Fiat T.”; i już ten rotulus nie ma osobnej datacji. Wpisany został pomiędzy supliki noszące daty z listopada tego roku. - Zob. też przypis 34.

4. Registracja; adnotacje, wykreślenia, rodzaje ksiąg.

Supliki oryginalne, mające już sygnaturę i datę, przepisywane były in extenso, wraz ze wszystkimi notami, i w ich graficznym układzie, do rejestru. Po konfrontacji z wpisem na odwrociu supliki kreślono duże R (Registrata) oraz podawano numer księgi z danego roku pontyfikatu i folium wpisu⁵⁷.

Nad prawidłowym wpisywaniem suplik do rejestru czuwał początkowo, jak się zdaje, „camerarius”, w ciągu zaś XV w. funkcję tę przejął „datarius”. Sama czynność wpisywania, w pierwszych latach powstania tej formy rejestrów, a więc w połowie XIV w., dokonywana była przez jedną lub dwie osoby; szybkie jednak narastanie ilości przysyłanych do papieża suplik stwarzało konieczność zwiększenia liczby osób, tak że już za czasów pontyfikatu Eugeniusza IV (1431-1447) było trzech kleryków rejestrujących supliki, a w niedługim czasie funkcja ta rozwinęła się w osobny urząd. Za pontyfikatu Sykstusa IV (1471-1484) działało bowiem czterech magistrów-hedbomadariuszy, którzy wymiennie każdego tygodnia pełnili obowiązki kierowania czynnością rejestracji suplik, trzech kleryków spełniających rolę pomocników tychże magistrów oraz ośmiu pisarzy-registratorów. W późniejszych czasach liczba zarówno kleryków, jak i pisarzy zwiększyła się jeszcze⁵⁸.

Wpisywano supliki nie do gotowych już woluminów, ale do przygotowanych odpowiednio fascykułów - składek księgi, zwanych kwaternionami, a w XV w. częściej kwinternionami. Składka taka liczyła początkowo około 30 kart (już ponumerowanych), a od XV w. zawierała z reguły 20 kart - formatu in folio. Na

⁵⁷ P. Rabikauskas: *Diplomatica* s. 8, 113; por. też objaśnienia J. Battelli w *Acta pontificum* np. n. 34, 36, 38. - O tym, że należało wpisywać do rejestru tylko supliki zaaprobowane, świadczą m. inn. noty marginalne typu: „Cassata, quia non signata. An.” - *Reg. Suppl.* wol. 421 f. 164-164v, tu przy wykreślonym ciągu prośb nie mających fiat papieża; potem znów wykreślona jest jedna prośba, nie mająca sygnacji, a na marginesie jest uwaga „quia non signata. An.” - f. 165-165v (rejestr z pierwszego roku pontyfikatu Mikołaja V - z 1447 r.). - W XIV w. przy niektórych prośbach rotuły są w registrach uwagi: „ad istam papa non respondet” lub „ista non signata est”, por. P. Rabikauskas: *Diplomatica* s. 113.

⁵⁸ P. Rabikauskas: *Diplomatica* s. 113-114; tenże: *Archiwum Watykańskie* s. 292.

pierwszej karcie składki, u góry strony dystrybutor wpisywał najpierw kolejny numer kwinternionu, kolejny numer księgi z danego roku pontyfikatu, określał ogólny przedmiot próśb i rodzaj sygnatury suplik oraz podawał rok pontyfikatu papieża. Przykładowo brzmiało to: „Quinternus secundus libri quarti de vacantibus per fiat anno tercio”. Często, ale nie na każdej składce, zaznaczał dzień i miesiąc rozpoczęcia wpisów, np. „Inceptus VI novembris”, a od 1480 r. nieraz także imię pisarza, któremu dany kwinternion wręczał⁵⁹. Ten, który otrzymał pierwszą składkę księgi, rozpoczynał zwykle tekst pierwszej supliki ozdobną wielką literą inicjalną „B” (Beatissime Pater). Następne kolejne supliki wpisywane przez długie lata bezpośrednio po sobie, bez widocznych odstępów, wyróżniane były tylko większą nieco literą inicjalną tekstu. Toteż aż do czasu, gdy zaczęto pisać klauzule udzielanej łaski w formie rubryczek, już wyraźnie wizualnie oddzielających poszczególne supliki, trzeba bardzo uważnie czytać czy przeglądać karty regestrów suplik, bowiem łatwo można przeoczyć nowy tekst.

Pisarz-registrator przepisywał do otrzymanej składki tekst supliki w całości, z klauzulami, sygnaturą osoby sygnującej daną suplikę i datą. Na lewym marginesie, w XIV w. mniej więcej w połowie tekstu supliki, a od XV w. tuż przy początkowych jej zdaniach - we wcześniejszym okresie skryba, a potem magister-hebdomadariusz - kładł początkową, dużą literę nazwy diecezji, z której petent pochodził, lub której suplika dotyczyła⁶⁰. Poniżej, na tym samym lewym marginesie, zwykle w połowie tekstu supliki, wpisywał on w jednym lub dwu słowach krótką charakterystykę jej treści, samo sedno sprawy, np. *indulgentia*, *surrogatio*, *resignatio*, *licentia testandi*, *permutatio*, *officium scriptoris*, *officium tabellionatus*, *dispensatio ad incompatibilia*, *licentia studendi*, *absolutio*, *licentia visitandi*, *de horis canonicis dicendis*, *de fructibus percipiendis* itp.

Wpisane do regestrów teksty suplik hebdomadariusz spraw-

⁵⁹ B. Katterbach: *Specimina* s. XIV. - Zestawienie dat „Inceptus” w poszczególnych kwinternionach regestrów suplik Kaliksta III zob. Pitz E.: *Supplikensignatur und Briefexpedition* s. 9-20, 34. - Te właśnie daty podawane są w *Inventario* Katterbacha przy określeniu dat ramowych woluminu.

⁶⁰ Por. B. Katterbach: *Specimina* s. XV.

dzał z oryginałem i poprawiał błędy, poświadczając swoim inicjałem każdą poprawkę. Liczne przykłady potwierdzają, jak bardzo skrupulatnie prowadzono rejestrowanie suplik, jak odnotowywano wszelkie, najdrobniejsze nawet usterki i braki, które przynoszono do rejestrów z oryginalnych tekstów suplik, a nie chciano, by uchodziły one za błędy registratorów, a także jak hebdomadariusze bardzo czuwali nad poprawną lekcją wpisywanego tekstu i wnosili autoryzowane przez siebie poprawki. Tak np. gdy w suplicie oryginalnej nie podano nazwiska osoby, w rejestrze, w tekście tej supliki zostawiono wolne miejsce, a na marginesie hebdomadariusz zaznaczył: „ita est in originali. An.”; w innej suplicie brak było imienia poprzedniego opata, zostawiono puste miejsce, a na marginesie zrobiono uwagę: „sic stetit in originali”; jedną z suplik przekreślono od połowy i objaśniono: „sic erat in originali”; inna suplika nie miała na końcu daty, opatrzone to uwagą na marginesie: „sic fuit in originali non datata”; w innej jeszcze suplicie nie podano nazwy diecezji, hebdomadariusz zaznaczył: „tale spatium erat in originali. Lo”⁶¹.

Pomyłki pisarza-registratora były również skrupulatnie odnotowywane i poświadczane przez magistra-hebdomadariusza. Zaznaczano też fakt pomyłkowego opuszczenia przez pisarza jakiejś karty i zostawienia jej nie zapisanej; kartę taką przekreślano i dopisywano uwagę: „Error fuit scriptoris. Joseph”, lub „M. Non est defectus sed non scriptum per errorem”⁶², itp.

Sporo jest w rejestrach suplik przekreśleń tekstów. Poza tymi, które przynoszono z oryginałów, trafiają się też supliki, które już po wpisaniu anulowano z polecenia papieża, unieważniając ich treść, o czym świadczą adnotacje typu: „Cassatum de mandato domini nostri pape. Jo”⁶³. Wiele jest jednak przekreśleń suplik nie oznaczających anulowania prośby, tylko sygnalizują-

⁶¹ *Reg. Suppl.* wol. 502 f. 265v-266; wol. 417 f. 32v; wol. 501 f. 245v; wol. 422 f. 176v; wol. 480 f. 275v. - Zob. też B. Katterbach: *Specimina* s. XI.

⁶² *Reg. Suppl.* wol. 425 f. 8v-9; wol. 493 f. 162v, przy czym imię „Joseph” czy inicjał „M” było signum korektora.

⁶³ *Reg. Suppl.* wol. 426 f. 34 - suplika dotycząca kanonikatu i prebendy kościoła św. Andrzeja w Kolonii; o takich samych wypadkach skreślenia supliki z polecenia papieża, tym razem Kaliksta III, zob. *Reg. Suppl.* wol. 483 f. 43v-44v, 136-136v, 189-189v, 190-190v. - O wykreśleniach próśb nie zaaprobowanych zob. wyżej w przypisie 57.

cych niewłaściwe miejsce ich wpisu. Często obok przekreślonego tekstu zaznaczano: „Cassatum et alibi scriptum quia per errorem”; „Error quia de anno secundo Calisti”, „Cassata quia scripta per errorem, nam est anno secundo et scripta in libro II fo. CXLVIII”, „Error quia de anno secundo”; „Cassata et alibi scripta quia de anno primo”, „Cassata et alibi scripta quia per concessum”, „Error quia per concessum”, „Error”; „Quia de anno primo et alibi scripta”; „Cassata quia alter scriptor scripsit”, „Cassatum quia antea scriptum”, „Erratum q(uia) de anno VIII pape Nicolai”; „Error quia superius scripta”; „Vacat et alibi scripta quia de expectativis”⁶⁴ - ta ostatnia uwaga znajduje się przy niedokończonyj i przekreślonyj suplice Jana Stankona doktora medycyny i kleroika diecezji wrocławskiej. Podobnie brzmi wyjaśnienie urwania w połowie zdania mylnego wpisu supliki „pro devoto Vestro Laurencio Rawsk alias Krapko clerico Wratislaven. super graciam -”, przy którym zaznaczono na marginesie: „Cassatum quia de expectativis”, a ten tom registrów zawierał tylko supliki „de vacantibus”⁶⁵.

Przy suplice w sprawie kanonikatu krakowskiego, odwołującej się do dawnej prowizji dla Mikołaja syna Przecławia z Gnojnika, kleroika diecezji krakowskiej, suplice mającej datę „duodecimo kalendas marcii anno secundo”, a wpisanej w tom registrów zawierających supliki z trzeciego roku pontyfikatu Kaliksta III, znajdują się uwagi: „Cassata quia de anno secundo” oraz „Cassata quia de anno secundo et alibi scripta”⁶⁶. I w registrze z drugiego roku pontyfikatu Kaliksta III znajduje się rzeczywiście ślad wpisu tej supliki, ale urywa się na zaczątyj zdaniu: „Beatissime Pater. Quondam Nicolaus Przeczslai de Gnoynik clericus...”, po czym cała ta karta, cała następna i pół karty trzeciej są nie zapisane; miała tu być wpisana owa suplika i już luki nie wypełniono⁶⁷. Takie właśnie puste miejsca zostawiane na wpisa-

⁶⁴ *Reg. Suppl.* wol. 424 f. 124-124v; wol. 489 f. 147v-148, 186v, 195v; wol. 490 f. 3-3v, 4v, 15, 37-37v, 203-203v; wol. 426 f. 32v-33v; wol. 482 f. 43v, 90, 290v; wol. 483 f. 73v; wol. 498 f. 83v.

⁶⁵ *Reg. Suppl.* wol. 422 f. 64v. Identyczna uwaga znajduje się tamże f. 90, gdzie wpisano początek supliki Piotra Fernandi kanonika z Salamanki.

⁶⁶ Tekst supliki: *Reg. Suppl.* wol. 508 f. 25-26, adnotacje - f. 25, 25v.

⁶⁷ *Reg. Suppl.* wol. 498 f. 209-210.

nie suplik, trafiają się, choć z rzadka, i w innych tomach registrów⁶⁸. Powyższy zaś przypadek dowodzi, że również należy uwzględniać w badaniach czy poszukiwaniach supliki przekreślone z adnotacją o innym miejscu ich wpisania w registry suplik, bo czasem nie uskutecznilo już owego wpisu, o którym poinformowano na marginesach, i przekreślona suplika jest jedynym zapisem przedstawianej papieżowi sprawy.

Magister-hebdomadariusz odnotowywał na końcu zapisanego kwinternionu datę zwrotu i liczbę otrzymanych kart. Zwykle, w XV w., przy pełnej składce było tych kart 20, ale czasem pisarz zwracał ją w dwu ratach i wtedy hebdomadariusz zaznaczał na dziesiątej karcie kwinternionu, że otrzymał tylko połowę, podobnie i na ostatniej karcie drugiej części składki, np. „Computatus pro dimidia fo. X ultima ianuarii”, „Computatus pro alia dimidia fo. X ultima februarii”⁶⁹. Najczęściej jednak otrzymywał cały kwinternion i zaznaczał wówczas np. „Computatus ultima novembris fo. XX”⁷⁰.

Jak długo pisano składkę? Formalnie w połowie XV w. pisano ją około sześciu tygodni. Np. składki dane do pisania: „XVIII iunii”, „XX iunii”, „20 iunii” i „XXI iunii” oddano gotowe wszystkie ostatniego dnia lipca - „ultima iulii”; przy czym wpisano w owe cztery kolejne składki supliki z datami: 17 VI - 30 VII, 17 VI - 26 VI, 17 VI - 5 VII, 17 VI - 10 VII⁷¹.

Zapisane kwinterniony łączono w tomy, biorąc przeciętnie 15 składek na jeden tom (liber), tak że liczył on 300 kart, ale czasem odstępowano od tej zasady i tworzone tom o mniejszej ilości skła-

⁶⁸ Np. w *Reg. Suppl.* wol. 424 f. 156 jest pół strony pustej, zostawionej do wpisania jakiejś supliki.

⁶⁹ *Reg. Suppl.* wol. 422 f. 170v, 180v.

⁷⁰ *Reg. Suppl.* wol. 421 f. 80v.

⁷¹ *Reg. Suppl.* wol. 482 składki: f. 61-80v, 81-100v, 101-120v, 121-140v. - Tabele chronologiczne z kolejnych kwinternionów registrów suplik Kaliksta III, z *Reg. Suppl.* wol. 479-509 zamieszcza E. Pitz w cytowanym już dziele: *Supplikensignatur und Briefexpedition* s. 9-20, 34; podaje on w kolejnych rubrykach daty: „Inceptus” - kiedy wręczono kwinternion pisarzowi, „Computatus”, datę pierwszej wpisanej supliki, a następnie datę najwcześniejszą i najpóźniejszą w kwinternionie, np. dziesiąty kwinternion woluminu 482 ma wskazane daty: „Inceptus - 28.6, Computatus - 31.7, Datum der Supplik: ersten - 26.6, ältesten - 13.5, jüngsten - 16.7; ostatnia suplika w kwinternionie (f. 200v) ma datę „6 id. iulii an. 1” czyli 10 lipca 1455 r. Pitz daje też rubrykę „Nachgetragene Stücke”, podając daty suplik dopisywanych później.

dek, rzadziej o większej⁷². Złożone w tom składki oddawano do oprawy, który to fakt odnotowywano czasem na końcu ostatniej składki⁷³. Oczywiście nie wszystkie tomy (tym razem w sensie oprawionych woluminów) mają tak klarowną kompozycję, bowiem dołączano nieraz lub łączono razem fragmenty czy końcówki innych ksiąg - z innego roku pontyfikatu, z innego zakresu spraw czy o innej sygnaturze⁷⁴.

Do dziś zachowało się 7366 woluminów serii *Registra Supplicationum*, pochodzących z lat 1342-1899⁷⁵. Sporo jednak registrów suplik, zwłaszcza z wcześniejszego okresu, zaginęło. Katterbach w *Inventario* zamieszcza ich dodatkowy wykaz, z którego wynika, że zaginęły 2 księgi z pontyfikatu Klemensa VI (1342-1352), czyli „liber 1” z roku trzeciego i „liber 3” z roku czwartego, następnie zaginęły registry z 4 i 10 roku pontyfikatu Innocentego VI (1352-1362), dwie księgi, czyli „liber 3” z roku drugiego i „liber 1” z trzeciego roku, oraz wszystkie tomy z ostatnich lat, czyli z 5-8 (listopad 1366-1370) Urbana V (1362-1370), a także wszystkie tomy z okresu pontyfikatu Grzegorza XI, Urbana VI, Bonifacego IX (poza jednym woluminem, zob. przypisy 1 i 114), Innocentego VII i Grzegorza XII, czyli łącznie z lat 1371-1415, oraz registry suplik antypapieży Aleksandra V i Jana XXIII, czyli z lat 1409-1415. Duży jest procent ubytków w pozostałych registrach suplik z XV w., bo np. z czasów Marcina V zaginęło około 25% ksiąg, z pontyfikatu Eugeniusza IV - ponad 30%, a z czasów: Piusa II - około 30%, Pawła II - około 25%, Sykstusa IV - około 15%. Z późniejszych wieków ubytki są znacznie mniejsze, tak że jedynie z okresu pontyfikatu Juliusza II i Leona X (lata 1503-

⁷² Liczbę kart w każdym tomie registrów suplik, zarówno pierwotną, oryginalną, jak i dzisiejszą, podaje dokładnie B. Katterbach: *Inventario* passim.

⁷³ *Reg. Suppl.* wol. 421 na karcie ostatniej, 320v (tom liczy 16 składek), ma odnotowane: „Computatus [kwinternion] ultima decembris fo. XX. Computatus [tom - liber] ultima maii pro ligatura”. Czasem tego rodzaju nota została obciążona przy oprawie.

⁷⁴ Z tego względu bardzo cenna jest w inwentarzu Katterbacha rubryka, podająca tytuły i starą foliację poszczególnych ksiąg registrów; w innej rubryce zestawia Katterbach kolejne księgi (libri) z danych pontyfikatów zaznaczając, które zaginęły, a fragmenty których włączone zostały do innych woluminów.

⁷⁵ Sumaryczne liczby woluminów i ksiąg podaje B. Katterbach: *Inventario* s. XVII; por. także wyżej przypis 1.

1512) notowane są większe straty - z pontyfikatu Juliusza II około 20%, a Leona X około 8%⁷⁶.

Jak już wzmiankowane było wyżej, w osobne księgi regestrów wpisywano supliki „de [beneficiis] vacantibus” i w osobne „de expectativis”, a w późniejszych wiekach wydzielano też „libri secretorum”, „mandatorum”, „officiorum”, itp.⁷⁷ Do tego kryterium rzeczowego dochodzi jeszcze kryterium sygnatury, bowiem supliki sygnowane w XIV i XV w. przez wicekanclerza lub regensa Kancelarii Apostolskiej (o czym wyżej s. 65) wpisywano do osobnych ksiąg regestrów, zwanych „per concessum”, od słów formuły wicekanclerza: „Concessum ut petitur”. W XV wieku, zwłaszcza za pontyfikatu Marcina V, stanowią one regularny ciąg odrębnych woluminów, równoległy (chronologicznie) do tych z wpisanymi suplikami sygnowanymi przez „Fiat ut petitur” papieża. Należy tu zaznaczyć, że natomiast supliki aprobowane od pontyfikatu Eugeniusza IV przez niektórych, uprawnionych do tego, referendarzy formułą „Concessum ut petitur in p r a e s e n t i a domini nostri papae” (o czym wyżej), wciągano do jednych i tych samych ksiąg wespół z suplikami sygnowanymi przez papieża, czyli do regestrów zwanych „per fiat”. Zwykle na pierwszej karcie każdego tomu (liber) u góry strony, a potem sukcesywnie na pierwszej karcie każdej składki w tomie, zaznaczano, czy jest on „per fiat” czy „per concessum”, np. „Quinternus primus libri primi de vacantibus per fiat anno primo” lub „Quinternus primus libri secundi de vacantibus per concessum anno primo”⁷⁸. Pilnowano też skrupulatnie tego podziału, dbając, by supliki sygnowane przez „concessum” wicekanclerza nie były wpisywane do ksiąg „per fiat”, stąd owo wyżej zaznaczone kasowanie pomyłkowo wpisanych suplik opatrzone uwagą: „Cassata et alibi scripta quia per concessum”. Gdy jednak zdarzało się od czasu do czasu wpisanie w tom „per concessum” supliki sygnowanej przez „fiat” papieża, jak np. w *Reg. Suppl.* wol. 481 f. 108-109,

⁷⁶ Wykaz zbiorczy regestrów zachowanych i zaginionych z poszczególnych pontykatów zamieszcza B. Katterbach w *Inventario* s. XV-XVII. Dane procentowe zostały wyliczone na podstawie jego inwentarza, *tamże passim*.

⁷⁷ Por. przypisy 8, 22, 64.

⁷⁸ *Reg. Suppl.* wol. 479, wol. 481.

supliki takiej nie kasowano, pozostawiając ją w miejscu wpisania bez żadnych uwag marginalnych.

Registrów „per concessum” jest procentowo bardzo mało w stosunku do tych „per fiat”. Porównanie zresztą jest o tyle trudne, że z ostatnich dziesiątek lat wieku XIV zachowały się w ogóle tylko registry dwu antypapieży, Klemensa VII i Benedykta XIII. Pierwsze zachowane księgi „concessa” mamy wśród registrów antypapieża Klemensa VII (1378-1394)⁷⁹.

Najwięcej registrów „per concessum” powstało w okresie zasiadania na tronie papieskim Marcina V (1417-1431), bowiem już z pierwszego roku pontyfikatu tego papieża pozostało 5 pełnych tomów tak oznaczonych registrów suplik, a z okresu dalszych trzynastu lat pozostało ponad 30 tomów - a to na ogólną liczbę 161 tomów do dziś zachowanych⁸⁰. Następcy jego na Stolicy Piotrowej powierzali jednak już w daleko mniejszym stopniu rozpatrywanie wpływających suplik i podejmowanie odnośnych decyzji wicekanclerzom, co wiązało się z wprowadzoną przez Eugeniusza IV praktyką sygnatury referendarzy. Za Eugeniusza IV było już tylko 5 tomów registrów „per concessum” na ogólną liczbą 150, w tym 3 tomy zaraz w pierwszym roku jego pontyfikatu⁸¹.

Za pontyfikatu Mikołaja V (1447-1455) na 64 zachowane tomy registrów suplik tylko jeden tom zawiera supliki sygnowane przez wicekanclerza⁸². W czasach Kaliksta III wpisy suplik załatwianych przez regensów Kancelarii i wicekanclerza pomieściły się w trzech tomach na 35 tomów ogólnej liczby registrów suplik

⁷⁹ Zob. *Reg. Suppl.* wol. 60 f. 155-201, a według pierwotnej, oryginalnej foliacji f. 1-47 - doszyte do rejestru suplik sygnowanych przez „Fiat G.” antypapieża; analogicznie w wol. 61, 64, 66 itd., por. B. Katterbach: *Inventario passim.* - Zob. też P. Rabikauskas: *Diplomatica* s. 113-114.

⁸⁰ Registry „per concessum” z pierwszego roku pontyfikatu to *Reg. Suppl.* wol. 105, 107, 109, 111, 113, a nadto dwa tomy zaginęły, zob. B. Katterbach: *Inventario* s. 11-12. Tam też s. 11-51 znajduje się szczegółowy wykaz registrów „per fiat” oraz „per concessum”. Wśród registrów zaginionych z czasów Marcina V było nadto 12 woluminów „per concessum”.

⁸¹ Z tych dwa tomy, *Reg. Suppl.* wol. 266 i 269, zachowały się, a trzeci zaginęła, dwa dalsze zachowane tomy to *Reg. Suppl.* 334 i 346, zob. B. Katterbach: *Inventario* s. 20, 24, 25; tenże: *Referendarii* s. 16.

⁸² *Reg. Suppl.* wol. 415, por. B. Katterbach: *Inventario* oraz *Referendarii* s. 22.

z tego pontyfikatu⁸³. Podobnie też, na 66 tomów regestrów z pontyfikatu Piusa II (1458-1464) pozostało tylko 5 tomów „per concessum”⁸⁴, a za jego następcy Pawła II, na 94 woluminy już tylko 2 są wicekanclerza, jeden zbiera supliki z dwu pierwszych lat pontyfikatu, drugi tom zaś za okres od trzeciego do siódmego roku⁸⁵.

Zwyczaj sygnowania suplik przez wicekanclerza lub regensa Kancelarii Apostolskiej zanika już przy końcu pontyfikatu Sykstusa IV (1471-1484). Ostatnie sygnowane przez nich supliki pochodzą z jedenastego roku pontyfikatu tego papieża (1482 r.), i wszystkie razem z tych jedenastu lat wpisane są w jeden jedyny tom, na 72 kartach; natomiast ogólna liczba zachowanych do dziś regestrów suplik z tego pontyfikatu wynosi 170 woluminów⁸⁶.

Za Sykstusa IV stopniowo zanikła także tytulatura ksiąg „per fiat”, pozostały tylko kolejne „libri” z poszczególnych lat pontyfikatów⁸⁷.

W rejestrach Innocentego VIII coraz częściej uwidacznia się sygnacja, znaną formułą referendarzy „Concessum ut petitur in praesentia domini nostri papae”, Sygnatury „Gratiae et Iustitiae”⁸⁸.

5. Inwentarze i indeksy.

Szczegółowy inwentarz woluminów całej serii *Registra Sup-*

⁸³ *Reg. Suppl.* wol. 481, 500, por. B. Katterbach: *Referendarii* s. 27; z liczby 35 tomów regestrów zaginęły (w czasach Urbana VIII) cztery tomy, w tym jeden „per concessum” z pierwszego roku pontyfikatu, por. B. Katterbach: *Inventario*.

⁸⁴ *Reg. Suppl.* wol. 510, 523, 533, 543, 556; por. też B. Katterbach: *Referendarii* s. 31.

⁸⁵ *Reg. Suppl.* wol. 576, 600; por. *tamże* s. 38.

⁸⁶ Ostatnim registrem „per concessum” jest *Reg. Suppl.* wol. 696, dość już zniszczony. Na karcie pierwszej ma napis „Quinternus primus libri primi per concessum anno primo p.d. Sixti pape IIII” i jeszcze za ten pierwszy rok registracja jest systematycznie prowadzona; w następnych latach widać coraz większą niedbałość w tym zakresie, a karty pozostają częściowo puste. - Por. także B. Katterbach: *Referendarii* s. 42.

⁸⁷ Zob. B. Katterbach: *Inventario* s. 44-53.

⁸⁸ Zob. wyżej przypis 47. - Np. w *Reg. Suppl.* wol. 845 i 848 z pierwszego roku pontyfikatu Innocentego VIII trafiają się supliki z „Fiat” papieża, ale najczęstsze są z sygnaturą „Concessum... in praesentia...” z podpisem „Jul. Ostiensis” - Julianus de Ruvere, który był sygnatorem Sygnatury „gratiae et commissionum” - por. B. Katterbach: *Referendarii* s. 54. Sygnatorzy ci raczej nigdy nie sygnowali suplik w obecności papieża, por. P. Rabikauskas: *Diplomatica* s. 112.

plicationum sporządził, jak wiadomo, Bruno Katterbach, długoletni archiwariusz Archiwum Watykańskiego, i opublikował w *Inventario dei Registri delle Suppliche*. Città del Vaticano 1932 s. 3-334. Daje tu autor wyczerpujące informacje o poszczególnych tomach według schematu: nowy numer tomu (aktualnie obowiązujący przy zamówieniach z magazynów ASV), numer stary tomu, ilość kart w tomie według nowej foliacji, numer księgi w danym roku pontyfikatu i ramowe daty rejestracji suplik w tymże tomie, a w ostatniej rubryce podaje w skrócie tytuł księgi, informację o sygnaturze, przytacza dawną foliację, co jest bardzo istotne, gdy wolumen zawiera fragmenty różnych ksiąg, daje odsyłacze do innych woluminów, a także zamieszcza uwagi o zaginionych registrach, o stanie zachowania woluminu itp. W rubryce „Anno e libro” wyliczone są chronologicznie wszystkie księgi, także brakujące. Daty podawane przy poszczególnych księgach określają zasadniczo miesiąc i dzień początku rejestracji pierwszego i ostatniego kwinternionu w tomie⁸⁹. Inwentarz ten poprzedzony jest przedmową wprowadzającą w meritum zagadnienia; omawia tu autor sposób prowadzenia ksiąg registrów suplik, kreśli w zarysie historię samego zbioru, daje zestawienia zbiorcze woluminów i wskazuje główne publikacje, na końcu zaś *Inventario* (s. 335-339) zamieszcza „Prospetto delle Rubricelle” i charakteryzuje krótko owe indeksy do registrów suplik, indeksy noszące sygnatury archiwalne: *Reg. Suppl. Rubricelle* 1-35.

Do czasu opublikowania powyższego inwentarza korzystano ze sporządzonego w 1900 r. przez Piotra Wenzla *Inventarium supplicationum Datariae Apostolicae a Clemente PP. VI ad Pium Papam VII*; znajduje się on w sali indeksów w ASV, jako *Ind.* 195. Jest to ogólny inwentarz serii *Reg. Suppl.* za lata 1342-1823, podający oczywiście starą numerację woluminów. Dla pontyfikatów od Klemensa VI do Eugeniusza IV (a więc do 1447 r.) po numerze woluminu przytoczona jest, lub tylko zasygnalizowana, formuła sygnatury (przez „Fiat”, przez „Concessum ut petitur” czy przez „Concessum... in praesentia...”) łącznie z literą inicjalną papieża lub podpisem wicekanclerza czy referendarza oraz miej-

⁸⁹ Por. np. registry Kaliksta III w *Inventario* s. 33-35 i zestawienia dat „inceptus” z kwinternionów tegoż papieża w cytowanym już (przypis 71) *Supplikensignatur und Briefexpedition* E. Pitza.

sce sygnowania i data pierwszej datowanej supliki w danym woluminie, następnie podany jest rok pontyfikatu papieża, numer księgi w tymże roku oraz informacja, na której karcie, i to recto czy verso, tego woluminu znajduje się owa pierwsza suplika⁹⁰. Natomiast od początku pontyfikatu Mikołaja V (od 1447 r.) podawany jest jedynie numerus currens z dopisaną później jeszcze starszą numeracją woluminów, następnie rok pontyfikatu i numer księgi w tymże roku⁹¹. Z rzadka dorzucane są potem luźne, dodatkowe informacje.

Inny inwentarz, sporządzony w 1633 r. - *Inventarium registri publici supplicationum a Martino Quinto ad Urbanum Octavum anni eius noni*, czyli za lata 1417-1633, o sygn. *Reg. Suppl. Rubricelle 2*, jest zwyczajnym wyliczeniem ksiąg (libri) w zakresie kolejnych, wymienionych pontyfikatów, wzbogaconym uwagami o formacie i stanie zachowania ksiąg. Zamieszczone są w tymże inwentarzu krótkie noty biograficzne wymienianych papieży.

Korzystanie z materiałów zawartych w *Registra Supplicationum* nie jest łatwe. Przede wszystkim brak jest podstawowej rzeczy ułatwiającej orientację i poszukiwania w tego rodzaju źródle archiwalnym - brak jest indeksów rzeczowych. Te nieliczne indeksy i rubrycele, które istnieją, w drobnej jedynie części spełniają funkcję informatorów i przewodników po zawartości treściowej registrów suplik. Rubrycele zamieszczane w niektórych tomach registrów na początkowych kartach, jak np. w *Reg. Suppl. 97* czy *Reg. Suppl. 102*, podają tylko spis osób wnoszących supliki, nie w układzie alfabetycznym, ale według kolejnych kart woluminu. Osobne indeksy, mieszczące się w podręcznej sali indeksów ASV, *Ind. 431-436*, dotyczą tylko części registrów suplik z pontyfikatu Piusa VII; mają układ alfabetyczny, ale jak zwykle w rubrycelach, nie wewnątrz poszczególnych liter.

Indeksy najwięcej budzące nadziei, zawarte we wspomnianych wyżej, opisanych przez Katterbacha, tomach rubrycel (*Reg. Suppl. Rubricelle 1-35*) są również pomocami o bardzo wąskim

⁹⁰ Przy registrach Eugeniusza IV z pierwszą supliką sygnowaną przez referendarzy łatwo jest o mylne odniesienie sygnalizacji tej sygnatury do charakteru całego rejestru, który w tych wypadkach jest jednak „per fiat”; por. wyżej s. 75.

⁹¹ Por. przypis 119.

zasięgu czasowym i dość ograniczonej użyteczności. Pierwsza z rubrycel, pochodząca z końca XIV w., na swoich 76 kartach podaje spis rotułów, z lat 1378-1390, z kolejnych ksiąg registrów suplik antypapieża Klemensa VII. Uwzględnione są tylko księgi „de vacantibus” i „de expectationibus”. Wykazy rotułów zachowują porządek wpisów w poszczególnych księgach; przy tytułach rotułów podane jest odnośne, kolejne folium księgi⁹². Na lewym marginesie wykazów, przy niektórych tytułach widnieje inicjał, skrót, bądź pełniejsze określenie (np. od nazwy biskupstwa) osoby sporządzającej daną rotułę⁹³.

Druga z kolei rubrycela jest inwentarzem z 1633 r., o którym wyżej. Następne tomy rubrycel (*Reg. Suppl. Rubricelle* 3-35) zawierają indeksy alfabetyczne do poszczególnych tomów registrów suplik z okresu pontyfikatów Piusa VII, Leona XII, Piusa VIII, Grzegorza XVI, Piusa IX i Leona XIII⁹⁴.

W tej sytuacji jedyną w zasadzie drogą gwarantującą pełne uchwycenie i wykorzystanie materiałów zawartych w serii *Registra Supplicationum* jest dokładne, karta po karcie, przeglądanie każdego z owych registrów. Każdy wolumen jest dużego formatu, in folio, ma przeciętnie 300 kart czyli 600 stron; w początkowych woluminach pismo jest wprawdzie wyraźne i dobrze czytelne, ale też supliki są krótkie i trzeba praktycznie czytać uważnie całe niemal strony, aby szukanej rzeczy nie przeoczyć, w dalszych zaś tomach tekst samej supliki coraz bardziej się wydłuża i można skrócić czas kwerendy odszukując przede wszystkim zawarte w pierwszych zdaniach informacje potrzebne do ustalenia poszukiwanej osoby, diecezji czy kraju, ale też pismo staje się tak niewyraźne i wymaga wiele czasu i trudu w odczytaniu, że nadal

⁹² Nie są to jednak wykazy typu inwentarzowego, ponieważ nie uwzględniają wszystkich suplik wpisanych w księgę, a mianowicie pojedynczych, które, choć w mniejszej liczbie, również się tam znajdują. - Rubrycela 1 nie jest również indeksem alfabetycznym, jak to podał L. Pásztor: *Guida delle fonti* s. 53 przypis 1.

⁹³ Por. np. tytuły: „Rotulus compositus per dominum Walterum Trayl Referendarium”, z wyrzuconym na margines „Walter”, czy „Rotulus compositus per dominum Walterum electum Sancti Andree” z inicjałem „W” na marginesie - *Reg. Suppl. Rubricelle* 1 f. 33v, 47 i passim. Podobnie przy „Rotulus compositus per dominum Pampilonensem” wyrzucano na margines „P” - także passim. Zob. też B. Katterbach: *Referendarii* s. XXV n. 7, 8.

⁹⁴ Szczegółowy ich wykaz dał B. Katterbach: *Inventario* s. 335-339; zob. też uwagę o tych rubrycelach L. Pásztor: *Guida delle fonti* s. 53.

aktualne jest stwierdzenie sprzed niemal stu lat pierwszego polskiego „poszukiwacza” w registrach suplik, Władysława Abrahama, że jest to praca żmudna i ciężka, a poszczególne tomy „nie tak łatwo i prędko przejrzeć się dają”⁹⁵.

Trudności dodatkowe jawią się przy założeniach pełnej kwerendy w jakiejś konkretnej sprawie. Oprócz możliwości błędnych wpisów (o czym wyżej) trzeba wziąć pod uwagę również i to, że czasem petent wyjednywał dla siebie nową łaskę przez złożenie nowej supliki, która była rozszerzeniem łaski otrzymanej na podstawie supliki uprzednio wniesionej. Nazywało się to „reformatio”⁹⁶. Nową suplikę wpisywano do registrów, podając zazwyczaj informację, gdzie jest wpisana we wcześniejszym registrze ta pierwsza, podstawowa prośba, ale przy tejże suplicie głównej już nie odnotowywano, że później nastąpiło powiększenie czy rozszerzenie łaski, i taki fakt może ująć łatwo uwagi badacza.

Nadto należy wziąć pod uwagę, że szukając już określonej informacji do konkretnej sprawy czy osoby i znając datę supliki, trzeba w danym tomie przejrzeć wszystkie składki, bo na przykład w połowie XV w. było ośmiu registratorów jednocześnie wpisujących supliki do przydzielonych sobie składek z tego samego mniej więcej okresu czasu⁹⁷. Nie zawsze też wpisywano supliki do registrów zaraz po załatwieniu sprawy, nieraz upływały miesiące lub nawet lata, nim nastąpiło wpisanie⁹⁸. Również, jak się wydaje, przy końcu roku pontyfikatu starano się wpisywać do registrów wszystkie supliki zaległe z danego roku, dlatego też w poszukiwaniach za konkretną supliką należy przeglądać również registry z końcowych tygodni danego roku pontyfikatu⁹⁹.

⁹⁵ Pierwsze *Sprawozdanie z poszukiwań* Kraków 1889 s. 57.

⁹⁶ H. Diener: *Die grossen Registerserien* s. 40; P. Rabikauskas: *Archiwum Watykańskie* s. 292.

⁹⁷ Pouczające w tym względzie jest zestawienie niektórych dat suplik z poszczególnych kwinternionów registrów suplik Kaliksta III w cytowanej już pracy E. Pitza, por. wyżej przypis 71; zob. też przypis 58.

⁹⁸ Tamże.

⁹⁹ Do takich wniosków może prowadzić zestawienie dat suplik z dwóch ostatnich składek ostatniego tomu registrów z pierwszego roku pontyfikatu Kaliksta III - *Reg. Suppl.* wol. 489 f. 161-180 i f. 181-202; przeważają tam supliki z marca i kwietnia 1456 r., ale dużo jest również suplik z września, października, listopada i grudnia poprzedniego roku, a trafiają się też z czerwca i lipca.

6. Publikacje, stan kwerendy poloników.

Pomimo tych wzmiankowanych, wielorakich trudności w przeprowadzaniu kwerend, *Registra Supplicationum* są źródłem o pierwszorzędym znaczeniu, którego, z różnych aspektów badawczych, nie sposób pominąć. Toteż sięgano do tego źródła zarówno przy monograficznych opracowaniach poszczególnych tematów, wykorzystując zawarte w nim wiadomości o konkretnych faktach, osobach czy instytucjach¹⁰⁰, jak też przeprowadzano systematyczną kwerendę w kolejnych tomach, głównie w obrębie pontyfikatu poszczególnych papieży, poszukując i wydobywając z nich wiadomości odnośnie do poszczególnych krajów czy terytoriów.

Z publikacji materiałów watykańskich dotyczących określonych krajów Europy, a opartych całkowicie bądź częściowo na registrach suplik, należy tu wymienić przede wszystkim edycje Belgijskiego Instytutu Historycznego w Rzymie, w serii „*Analecta Vaticano-Belgica*”¹⁰¹, zawierające odnośne supliki z *Reg. Suppl.* wol. 1-104 A, czyli z lat 1342-1394¹⁰². Są one typowym przykładem zastosowania, na przestrzeni 70 lat pracy, różnych form wydań samych tekstów (in extenso, regesty, ekscerpty), jak i różnego stopnia ich opracowania. Podobna różnorodność jest i w publikacjach dotyczących innych krajów. Systematyczne wydanie suplik z najwcześniejszego okresu mają Węgrzy (*Regesta supplicationum*¹⁰³; *XV századi pápak oklewelei*), w sumie do Mikołaja V włącznie, Anglicy i Irlandczycy (*Calender*) oraz Duńczycy (*Acta pontificum Danica*). Supliki dotyczące Danii wydane są wespół z bullami papieskimi. Podobny charakter ma edycja *Regesten zur Schweizergeschichte*.

¹⁰⁰ Pierwszym, który czerpał obficie z materiałów registrów suplik, był H. Denifle przy opracowaniu przede wszystkim *Chartularium Universitatis Parisiensis*; publikacja ta wydana została w Paryżu, w t. 1-4, w latach 1889-1897. O niej i innych edycjach czerpiących, jako pierwsze, z serii *Registra Supplicationum* ASV zob. G. Brom: *Guide aux Archives du Vatican*. Rome 1911 s. 60. Edycje suplik do roku 1930 podaje B. Katterbach w *Inventario* s. VIII-X.

¹⁰¹ Opisy bibliograficzne poszczególnych tomów zob. w zamieszczonym niżej zestawieniu publikacji.

¹⁰² Spora część registrów suplik z XIV wieku zaginęła, por. wyżej s. 74. Edycje suplik, które ukazały się przed opublikowaniem inwentarza B. Katterbacha, podają dawne sygnatury woluminów *Reg. Suppl.*

¹⁰³ Opisy wzmiankowanych tu publikacji zob. niżej.

Na szczególną uwagę z racji historycznych powiązań Polski i Niemiec, zasługuje publikacja *Repertorium Germanicum*, wydawana przez Niemiecki Instytut Historyczny w Rzymie, w której wśród różnych serii Archiwum Watykańskiego znajdują się również materiały z zachowanych regestrów suplik. Repertorium to w wydanych do tej pory tomach obejmuje, chronologicznie biorąc, pontyfikaty od Urbana VI do pierwszego roku pontyfikatu Eugeniusza IV, czyli od 1378 r. do początku marca 1432 r.; zawiera też dokumentację trzech (spośród czterech) antypapieży z tego okresu¹⁰⁴. W przygotowaniu są edycje z następnych pontyfikatów, a mianowicie Eugeniusza IV, Mikołaja V, Kaliksta III i Piusa II. Tom dokumentów z pierwszego roku pontyfikatu Eugeniusza IV stanowi najwcześniejszą pozycję *Repertorium*, ukazał się bowiem już w 1897 r. Prezentuje on klasyczną formę streszczeń dokumentów w układzie chronologicznym. Natomiast tomy nowej serii *Repertorium Germanicum* podają treści dokumentów (metodą skrótów) w alfabetycznym układzie imion i nazwisk osób, lub miejscowości, których te dokumenty dotyczą¹⁰⁵.

Współ z bullami i inną dokumentacją wydane są czternastowieczne supliki w pięciotomowej publikacji czeskiej *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia*. Dwa pierwsze tomy publikacji cytuje J. Ptašník w *Analecta Vaticana*¹⁰⁶.

Najwcześniejsze supliki dotyczące Łotwy wydali A. Motzki (*Livonica*) i L. Arbusow. Motzki wydał też supliki dotyczące biskupstwa kamieńskiego (*Urkunden*) i ziem zakonu krzyżackiego (*Avignonesische Quellen*).

Z ważniejszych publikacji źródeł wykorzystujących *Registra Supplicationum* ASV, a dotyczących określonych terytoriów, można wymienić:

¹⁰⁴ Brak jest publikacji za okres antypapieża Benedykta XIII (1394-1423), którego dotyczą *Reg. Suppl.* wol. 47-81. O brakujących natomiast regestrach suplik zob. wyżej s. 74.

¹⁰⁵ Poszczególne tomy zawierają dodatkowe indeksy osób i miejscowości oraz zestawienia serii archiwalnych i skrótów. Seria *Registra Supplicationum* ma skrót „S” (podobnie jak i w wielu innych publikacjach), po którym podany jest numer woluminu i karty. We wcześniejszych tomach podawana jest stara numeracja woluminów; stosowane są też dawne oznaczenia ksiąg w zakresie roku pontyfikatu.

¹⁰⁶ Dwa pierwsze tomy czeskich monumentów zawierają supliki z lat 1342-1362, tom trzeci kontynuujący publikację zachowanych do roku 1366 suplik ukazał się drukiem już po wydaniu *Analecta* Ptašnika.

- Acta pontificum Danica 1316-1536*. Wyd. L. Moltesen, A. Krarup, J. Lindbaek. T. 1-6 Kopenhagen 1904-1915, t. 7 Hauniae 1943; supliki z lat 1351-1534.
- Analecta Vaticana 1202-1366*. Wyd. J. Ptaśnik. Cracoviae 1914. Monumenta Poloniae Vaticana t. 3; supliki s. 304-463, z lat 1342-1366.
- Analecta Vaticano-Belgica I*. T. 1: *Suppliques de Clément VI (1342-1352)*. Wyd. U. Berlière. Rome 1906. - T. 5: *Suppliques d'Innocent VI (1352-1362)*. Wyd. U. Berlière. Rome 1911. - T. 7: *Suppliques d'Urbain V (1362-1370)*. Wyd. A. Fierens. Rome 1914. - T. 8: *Suppliques de Clément VII (1378-1379)*. Wyd. K. Hanquet. Rome-Bruxelles-Paris 1924 Documents relatifs au Grand Schisme t.1. - T. 13: *Suppliques et lettres de Clément VII (1378-1394)*. Wyd. H. Nelis. Rome 1934 Documents relatifs au Grand Schisme t.3 - T. 26-27: *Suppliques de Benoît XIII (1394-1422)*. Wyd. P. Briegleb, A. Laret-Kayser. Bruxelles-Rome 1973 Documents relatifs au Grand Schisme t.6. - T. 29: *Suppliques et lettres d'Urbain VI (1378-1389) et de Boniface IX (cinq premières années: 1389-1394)*. Wyd. M. Gastout. Bruxelles-Rome 1976 Documents relatifs au Grand Schisme t.7¹⁰⁷.
- Arbusow L.: *II. Römischer Arbeitsbericht. [Livonica] aus den Registra Supplicationum*. W: *Acta Universitatis Latvicensis [series prima generalis]*. T. 20 Riga 1929 s. 622-645.
- Arbusow L.: *III. Römischer Arbeitsbericht. Livonica aus den Regesta Supplicationum des 15. Jahrhunderts*. W: *Acta Universitatis Latvicensis, series nova secundum ordines divisa; Philologorum et Philosophorum ordinis series*. T. 1 Riga 1929/1931 s. 150-152.
- Avignonesische Quellen zur Geschichte des Ordenslandes (1342-1366)*. Wyd. A. Motzki. Braunsberg 1914. Beilage zum Jahresbericht des Königlichen Gymnasiums zu Braunsberg 1914.
- Calender of entries in the Papal registers relating to Great Britain and Ireland. Petitions to the Pope*. T. 1 (1342-1419). Wyd. W. H. Bliss. London 1896.

¹⁰⁷ Zob. przypis 102.

- Calender of Scottish supplications to Rome. 1418-1422.* Wyd. E.R. Lindsay, A.J. Cameron. Edinburgh 1934; 1423-1428. Wyd. A.I. Dunlop. Edinburgh 1956.
- Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej.* T. 1. (1387-1507). Wyd. J. Fijałek, Wł. Semkowicz. Kraków 1932-1948¹⁰⁸.
- Livonica aus den Supplikenregistern von Avignon, (1342 Okt. 11 - 1366 Mai 9).* Wyd. A. Motzki. Riga 1921. W: *Mitteilungen aus der Livländischen Geschichte* Bd. 21 Riga 1911-1928 s. 101-172.
- Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia.* T. 1: *Acta Clementis VI (1342-1352)*. Wyd. L. Klicman. Pragae 1903. - T. 2: *Acta Innocentii VI (1352-1362)*. Wyd. J. F. Novák. Pragae 1907. - T. 3: *Acta Urbani V (1362-1370)*. Wyd. F. Jenšovský. Pragae 1944. - T. 4: *Acta Gregorii XI (1370-1378)*. Wyd. C. Stloukal. Pragae 1949-1953. - T. 5: *Acta Urbani VI et Bonifatii IX.* Wyd. C. Krofta, cz. 1 (1378-1396) Pragae 1903, cz. 2 (1397-1404) Pragae 1905.
- Regesta supplicationum.* Wyd. Bossanyj Arpád. T. 1: *VI. Kelemen pápa (1342-1352)*. Budapest 1916. - T. 2: *VI. Ince pápa (1352-1362), V. Orbán pápa (1362-1370), VII. Kelemen ellenpápa (1378-1394)*. Budapest 1918.
- Regesten zur Schweizergeschichte aus den päpstlichen Archiven, 1447-1513.* Wyd. C. Wirz. T. 1-6 (1447-1503) Bern 1911-1918.
- Repertorium Germanicum.* 1 Bd. *Pontificat Eugens IV. (1431-1447)*. Wyd. R. Arnold, J. Haller, J. Kaufmann, J. Lulvès. Berlin 1897¹⁰⁹.
- Repertorium Germanicum.* 1 Bd. *Clemens VII. von Avignon. 1378-1394.* Oprac. E. Göller. Berlin 1916. - 2 Bd. *Urban VI., Bonifaz IX., Innocenz VII. und Gregor XII. 1378-1415.* Oprac. G. Tellenbach. 1 Lieferung Berlin 1933, przedruk (*Einleitung und Regesten*) 1961; 2 Lieferung Berlin 1938, przedruk (*Personenregister*) 1961; 3 Lieferung (*Ortsregister*) Berlin 1961. - 3 Bd. *Alexander V., Johann XXIII., Konstanzer Konzil 1409-1417.*

¹⁰⁸ Zob. przypis 27.

¹⁰⁹ Zob. wyżej s. 83.

Oprac. U. Kühne. Berlin 1935. - 4 Bd. *Martin V. 1417-1431*.
 Oprac. K. A. Fink. Cz. 1-3 (A-Z) Berlin 1943-1958; cz. 4 (*Personenregister*) oprac. S. Weiss. Tübingen 1979; cz. 5 (*Ortsregister*) - w przygotowaniu¹¹⁰.

Suppliche di Clemente VI. T. 1 (19.V.1342 - 18.V.1343). Wyd. T. Gasparini Leporace. Roma 1948. *Regesta chartarum Italiae* t. 32.

Supplieken gericht aan de pausen Clemens VI, Innocentius VI en Urban V, 1342-1366. Wyd. Regnerus Richardus Post. 's-Gravenhage 1937. *Studien van het Nederlandsch Historisch Instituut te Rome* 2.

Suppliques du pontificat de Martin V (1417-1431). Wyd. H. Dubrulle. Dunkerquo 1922. *Société d'études de la province Cambrai* 6.

XV. századi pápák oklevelei [*Diplomata pontificum saec. XV*].
 Wyd. P. Lukcsics. T. 1: *V. Marton pápa (1417-1431)*. Budapest 1931. - T. 2: *IV. Jenő pápa (1431-1447) és V. Miklos pápa (1447-1455)*. Budapest 1938.

Urkunden zur Caminer Bistumsgeschichte auf Grund der Avignonesischen Supplikenregister. Wyd. A. Motzki. Stettin 1913 *Veröffentlichungen der Historischen Kommission für Pommern* 1.

Wśród powyższych osiągnięć wydawniczych niepoślednie miejsce zajmuje nauka polska. W *Analecta Vaticana* opublikowane są wszystkie polonica wyszukane w całości zachowanych w ASV registrów suplik z czternastowiecznych pontyfikatów (Klemensa VI, Innocentego VI i Urbana V)¹¹¹. Nie interesowano się wówczas suplikami z okresu antypapieży Klemensa VII i Benedykta XIII zachowanymi w 58 woluminach registrów. Opublikowane supliki mieszczą się w woluminach „1-43”, według obecnej numeracji 1-46. Najwcześniejsza suplika polska uzyskała aprobatę papieską „apud Villam novam Avignonensis diocesis VI

¹¹⁰ Zob. przypisy 102, 104, 105.

¹¹¹ O ubytkach wśród registrów z tych pontyfikatów, jak również z dalszych, zob. wyżej s. 74. O registrze papieża Bonifacego IX zob. niżej.

kalendas augusti anno primo", czyli 27 lipca 1342 r., najpóźniejsza - „Avinione V kalendas novembris anno quarto", czyli 28 października 1366 r.¹¹²

Publikacja J. Ptaśnika jest jednym z owoców wielkiego przedsięwzięcia, podjętego w końcu XIX w. przez Akademię Umiejętności w Krakowie, Ekspedycji Rzymskiej, której celem były poszukiwania poloników w archiwach i bibliotekach Rzymu, a szczególnie w Archiwum Watykańskim. Z dwóch pierwszych sprawozdań z Ekspedycji wynika, że w zakresie czternastowiecznych regestrów suplik przeprowadzono początkowo kwerendę wrywkową, orientacyjną, a następnie systematyczną, tak że ekipa polska „wyczerpała cały materiał z czasów Klemensa VI, Innocentego VI i Urbana V, a wynikiem poszukiwań było znalezienie 306 zapisek odnoszących się do stosunków polskich. Pominęto natomiast zupełnie regesta antypapieża Klemensa VII i Benedykta XIII" uważając, „że się tam żadnej ważniejszej zapiski, która by dla naszych dziejów większą posiadała wartość, nie znajdzie"¹¹³.

W trzecim sprawozdaniu z poszukiwań rzymskich Abraham zamieszcza m. inn. wykaz poloników z jedyne go zachowanego rejestru suplik Bonifacego IX, obejmującego supliki z września i października piątego roku jego pontyfikatu (1394 r.). Registr ten przechowywano niegdyś w królewskiej bibliotece w Eichstätt. Abraham przeglądał go we Lwowie¹¹⁴. Od 5 IV 1932 r. ów *cod. Eichstättensis* 174 (jeszcze wcześniej oznaczany numerem 54) znajduje się w Archiwum Watykańskim jako *Reg. Suppl. wol. 104A*.

Z piętnastowiecznych regestrów suplik, które dopiero w 1892 roku przekazane zostały do Archiwum Watykańskiego, wylicza Abraham w swoim drugim i trzecim sprawozdaniu tylko niektóre, przejrzane tytułem próby, jaka ilość i jakiej wagi polonica mogą

¹¹² *Analecta Vaticana* n. 297 s. 304-305 oraz n. 511 s. 463.

¹¹³ Wł. Abraham: *Sprawozdanie z poszukiwań. (1896-1898)* Kraków 1902 s. 131-132; informuje tam Abraham, że owe odnalezione zapiski zostały odpisane i opracowane przez dra Winiarza. W pierwszym sprawozdaniu wymienia Abraham polonica z pięciu przejrzanych przez siebie regestrów suplik - *Sprawozdanie z poszukiwań* Kraków 1889 s. 57-59.

¹¹⁴ Wł. Abraham: *Sprawozdanie z poszukiwań. (1899-1913)* Kraków 1923 s. 11-13. - Z tegoż kodeksu supliki „res Bohemicas" ilustrujące opublikował w 1903 r. C. Krofta w 5 tomie *Monumenta Vaticana*.

się tam znajdować. Ponieważ w poszukiwaniach pominięto registry antypapieży, kontynuowano kwerendę poczynając od pontyfikatu Marcina V (1417-1431). Pierwszy jego registr, *Reg. Suppl.* wol. „101”, obecnie oznaczony numerem 105 (jest on „per concessum”), ujawnił około 30 suplik dotyczących rzeczy polskich. Ze 161 woluminów registrów suplik z tego pontyfikatu (obecne numery 105-265) przejrzał wówczas Abraham jeszcze woluminy „119” (obecnie 123) i „138 A” (obecnie 144)¹¹⁵. Z innych pontyfikatów wylicza Abraham polonica woluminów „408, 409, 414” Mikołaja V (obecnie wol. 415, 416, 421)¹¹⁶, wol. „492” Kaliksta III (obecnie wol. 499)¹¹⁷, wol. „503, 504” Piusa II (obecnie wol. 510 i 511)¹¹⁸ oraz woluminu „1256” Aleksandra VI (obecnie wol. 1028)¹¹⁹.

Jednakże w latach 1900-1908 prowadzone były w zakresie piętnastowiecznych registrów suplik również prace systematyczne. Wł. Bandura w artykule *Spuścizna rękopiśmienna Ekspedycji Rzymskiej PAU. Średniowiecze*. daje wykaz przebadanych wówczas tomów¹²⁰. Registry z pierwszych dziewięciu lat pontyfikatu Marcina V (21.XI.1417 - 20.II.1431), czyli do roku 1426, według dawnej numeracji wol. 102-191 (obecnie wol. 106-198), opracował S. Kętrzyński¹²¹. Pontyfikat Eugeniusza IV (11.III.1431 - 23.II.1447), czyli woluminy „259-407” (obecnie 266-414), opracowali Wł. Semkowicz i E. Kuntze. Pontyfikaty: Mikołaja V (19 III 1447-24.III.1455), Kaliksta III (20.IV.1455 - 6.VIII.1458), Piusa II

¹¹⁵ *Sprawozdanie z poszukiwań. (1896-1898)* Kraków 1902 s. 132-133, 196.

¹¹⁶ *Sprawozdanie z poszukiwań. (1899-1913)* Kraków 1923 s. 9-10.

¹¹⁷ *Sprawozdanie z poszukiwań. (1896-1898)* Kraków 1902 s. 196; wskazane są tu folia: 4, 30v, 66v, 141v, 215. Ponowne przejrzenie tego rejestru wykazało, że polonica znajdują się jeszcze na f. 8v, 150v, 159v, 198v, 226, 228; dotyczą diecezji gnieźnieńskiej, warmińskiej, wrocławskiej i lubuskiej.

¹¹⁸ *Sprawozdanie z poszukiwań. (1899-1913)* Kraków 1923 s. 10.

¹¹⁹ *Tamże*. Abraham podał numer tego rejestru suplik według numeracji jeszcze wcześniejszej od tej, którą jako dawną przytacza B. Katterbach w swoim *Inventario*; ta najstarsza numeracja uwzględniona jest w inwentarzu z 1900 r., *ASV. Ind.* 195, jako „n. vecchio”.

¹²⁰ *Studia Źródłoznawcze* 17:1972 s. 165.

¹²¹ Wolumen „101”, czyli *Reg. Suppl.* wol. 105 przejrzał Abraham, por. przypis 115. - Dane procentowe ubytków w registrach kolejnych pontyfikatów, wyliczone na podstawie *Inventario* B. Katterbacha, zob. wyżej s. 74.

(3.IX.1458 - 15.VIII.1464), Pawła II (16.IX.1464 - 26.VII.1471), czyli woluminy „408-662” (obecnie 415-669), opracował J. Ptaśnik. Pontyfikat Sykstusa IV (25.VIII.1471 - 12.VIII.1484) - woluminy „663-830” (obecnie 670-837), oprócz dwu woluminów z 13 roku o starej numeracji „831, 832”, a nowej 838, 839 - opracowali K. Baran i E. Długopolski. Podaje Bandura, że w sumie zarejestrowano wówczas ponad 4200 dokumentów; z części suplik sporządzono odpisy, ale zachowało się ich tylko 339; charakteryzując pozostałe materiały stwierdza dużą niejednorodność w sposobie rejestracji i w stopniu ich opracowania, co zadecydowało, że do tej pory pozostają one w rękopisie¹²².

Na stosunkowo małe wykorzystanie regestrów suplik w publikacjach źródeł i w opracowaniach wskazuje *Repertorium bibliographicum pro rebus polonicis Archivi Secreti Vaticani*, sporządzone przez W. Meysztowicza¹²³. Wśród 135 pozycji bibliograficznych tylko przy dziewięciu jest wskaźnik, że uwzględniają *Registra Supplicationum*¹²⁴. Poza wymienionymi wyżej publikacjami *Analecta Vaticana* i *Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej* oraz sprawozdaniem Abrahama wskazane są tam jeszcze opracowania O. Haleckiego, J. Ptaśnika i Wł. Abrahama, a także A. Mercatiego¹²⁵.

Przy braku sytematycznych publikacji suplik z XV w. i opracowań własnych, pewną pomocą mogą służyć publikacje obce. Na pierwsze miejsce wysuwa się tu wspomniane *Repertorium Germanicum*, które uwzględnia supliki wysyłane do papieży nie tylko z terenu całego Śląska, z Wielkopolski, z Pomorza i Warmii, ale też w szerokim wyborze z terenu biskupstwa krakowskiego, płockiego, włocławskiego i chełmińskiego, czyli praktycznie z terenów

¹²² Być może w pewnym stopniu i do tych materiałów odnosiłaby się teza, wypowiedziana w związku z nieopublikowanymi partiami dorobku Ekspedycji, że „nowego wydawcę czeka tu ogromny trud pracy, nierzadko od podstaw” - J. Kłoczowski: *Polska w Archiwum Watykańskim. Dokumenty średniowieczne*. Studia Źródłoznawcze 17:1972 s. 168.

¹²³ Opublikowane Vaticani 1943 w serii Studia Teologiczne 11.

¹²⁴ Seria *Reg. Suppl.* zastąpiona jest numerem *V I*.

¹²⁵ O. Halecki: *Un Empereur de Byzance à Rome*. Warszawa 1930; J. Ptaśnik: *Kollektorzy Kamery apostolskiej w Polsce*. Kraków 1907; Wł. Abraham: *Powstanie organizacji Kościoła łacińskiego na Rusi*. T. 1 Lwów 1904; A. Mercati: *Una supplica di N. Copernico a Papa Paolo III*. Roma 1932 *Atti della Pontificia Accademia delle Scienze Nuovi Lincei* 85.

zachodnich Polski po Wisłę, jako że wydawcy mieli założenie objąć wszystkie dokumenty zawierające „*deutschklingende Namen*”¹²⁶.

Dla końca wieku XIV przydatne mogą być *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia*, jako że w ostatnim tomie zawierają supliki z rejestru Bonifacego IX (por. przypis 114), a z założenia obejmują dużą część obszaru Polski od południa. Choć trzy pierwsze tomy pokrywają się czasowo z publikacją Ptaśnika (por. przypis 106), a dwa pierwsze są w niej uwzględnione, również dla najwcześniejszego okresu czeskie monumenta są cenne, ponieważ poszerzają bazę źródłową o odnośne bulle papieskie.

Pożyteczne dla polskiego badacza mogą być publikacje Motzkiego czy Arbusowa, a także streszczenia i ekscerpty suplik w edycjach węgierskich.

Publikacje źródeł z serii *Registra Supplicationum* do tej pory zrealizowane obejmują prawie wyłącznie supliki z XIV i XV w. W stosunku do pozostałej reszty rejestrów suplik stanowi to zaledwie siódmą część całości serii.

Prace aktualne, kontynuowane zwłaszcza przez Niemców, koncentrują się nadal na wieku XV.

Na terenie nauki polskiej jedną z inicjatyw, podejmowaną także w odniesieniu do rejestrów suplik, są prace Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych w Rzymie. W 1962 r. o. Eugeniusz Reczek TJ, organizator tegoż Instytutu, rozpoczął poszukiwanie polskich suplik od pontyfikatu Innocentego VIII (12.IX.1484-25.VII.1492), nie objętego już pracami Ekspedycji Rzymskich¹²⁷. Przejrzał wówczas woluminy z trzech pierwszych lat tego pontyfikatu, czyli *Reg. Suppl.* wol. 840-863¹²⁸. Mikrofilmy sporządzone z suplik woluminów 840-858 dostępne są badaczom do korzystania na określonych warunkach w Punkcie Informacyjnym w Warszawie. Następnie prowadząc systematyczne poszukiwania w innych seriach rejestrów papieskich sięgał o. Reczek doraźnie do niektó-

¹²⁶ Por. wyżej s. 83 oraz cytowany już artykuł J. Kłoczowskiego s. 169-170.

¹²⁷ Poszukiwania Ekspedycji w rejestrach suplik z XV w. obejmują pontyfikaty od Marcina V do Sykstusa IV, por. wyżej.

¹²⁸ Supliki z całego pontyfikatu Innocentego VIII mieszczą się w woluminach 840-960.

rych woluminów *Registra Supplicationum*. Przebadał wówczas woluminy 568 i 569 z szóstego roku pontyfikatu Piusa II, czyli z 1463 r.; mikrofilmy z tych woluminów również znajdują się w Warszawie. Dalsze przebadane wówczas woluminy to: *Reg. Suppl.* wol. 1406, 1407, 1408 z pierwszego roku pontyfikatu Leona X (19.III.1513 - 1.XII.1521), *Reg. Suppl.* wol. 1754 z ostatniego roku tegoż pontyfikatu, *Reg. Suppl.* wol. 1755 - z pierwszego roku pontyfikatu Hadriana VI (31.VIII.1522 - 14.IX.1523), oraz *Reg. Suppl.* wol. 2719 - z końca pierwszego roku pontyfikatu Juliusza III (22.II.1550 - 23.III.1555), czyli z 1551 r. Regesty poloników z wol. 1406, 1407, 1754 i 1755 wprowadzone są do kartoteki chronologicznej Instytutu.

Bezpośrednim nawiązaniem do poszukiwań Ekspedycji Rzymskich w registrach suplik z XV w. są badania podjęte przez niżej podpisaną, w ramach prac Instytutu, nad pontyfikatem Kaliksta III, z myślą też o stworzeniu podstawy do konfrontacji materiałów pozostających w Tekach Rzymskich, w celu przygotowania publikacji. Szczegółowa kwerenda w *Reg. Suppl.* wol. 479-509 wykazała ponad 330 suplik dotyczących Polski w jej historycznych granicach. Z wyszukanych suplik sporządzone zostały mikrofilmy.

* * *

W podsumowaniu przeglądu dotychczasowych poszukiwań poloników w jednej z największych serii źródeł watykańskich, dających obraz zwykłych spraw (*registrum commune*), wnoszonych z całego świata dzień po dniu do kurii papieskiej i charakteryzujących tak wiele przejawów życia państwowego, kościelnego i prywatnego, należy stwierdzić, że włożono już bardzo dużo wysiłku w dotarcie do polskich dokumentów, lecz efekty tych prac, zwłaszcza w publikacjach, ciągle jeszcze są zbyt małe.

OMÓWIENIA I INFORMACJE

NIEMIECKI INSTYTUT HISTORYCZNY W RZYMIE

Wśród najstarszych instytucji naukowych różnych narodowości, powstałych w Rzymie w końcu ubiegłego stulecia, bardzo ważne miejsce zajmuje instytut niemiecki. Jego początki wiążą się z tak doniosłym wydarzeniem, jak udostępnienie dla badań archiwów Stolicy Świętej przez papieża Leona XIII. Powstał w siedem lat po otwarciu Archiwum Watykańskiego, w 1888 roku, jako tzw. Pruska Stacja Historyczna (Preussische Historische Station). Niemcy już od roku 1883 starały się o utworzenie narodowego instytutu historycznego, udało się to jednak tylko Prusom. W 1890 r. owa „Stacja” zyskała nazwę Instytutu.

Obecnie Instytut Niemiecki podlega federalnemu Ministerstwu do spraw Badań Naukowych i Technologii. Prowadzi badania nad historią Niemiec i Europy ze szczególnym uwzględnieniem stosunków niemiecko-włoskich, obejmując okres od średniowiecza po współczesność. Osobny dział historii muzyki bada związki między muzyką obu krajów i jej miejsce w tradycji europejskiej. Instytut jest członkiem Międzynarodowej Unii Instytutów Archeologii, Historii i Historii Sztuki w Rzymie, utrzymuje ścisłe związki z naukowcami włoskimi, udziela różnorodnej pomocy uczonym i instytucjom naukowym niemieckim. Członkowie Instytutu prowadzą prace w Archiwum Watykańskim, w Bibliotece Watykańskiej oraz w innych bibliotekach i archiwach państwowych, miejskich, kościelnych i prywatnych. Zarówno członkowie Instytutu, jak i inni naukowcy mają do dyspozycji bibliotekę liczącą już 96.000 tomów i ponad 450 tytułów czasopism - z odrębnym jeszcze działem historii muzyki.

Instytut Niemiecki poszczycić się może niemałym dorobkiem wydawniczym. W okresie pierwszych piętnastu lat, gdy kierowali nim kolejno Konrad Schottmüller, Ludwig Quidde, Walter Friedensburg i Aloys Schulte, zainicjowane zostały dwie wielkie serie publikacji dokumentów, a mianowicie *Nuntiaturberichte aus Deutschland* i *Repertorium Germanicum*. Obie inicjatywy są ściśle związane z niewyczerpanymi wprost zasobami Archiwum

Watykańskiego. Korespondencja nuncjuszy apostolskich - dzięki swej chronologicznej ciągłości - stanowi nie tylko jedyne w swoim rodzaju źródło do poznania kościelnej i politycznej sytuacji w Niemczech w XVI i XVII wieku, ale daje też obraz europejskiej polityki papieżstwa i pozwala poznać historię i cechy charakterystyczne papieskiej dyplomacji. W ciągu kilkudziesięciu lat, przy mozolnym nieraz dochodzeniu do odpowiedniego podziału zakresu prac między instytucjami bezpośrednio zainteresowanymi publikacją nuncjatur niemieckich, a mianowicie instytutem austriackim, rzymskim Görres-Gesellschaft i działającym w latach 1927-1946 instytutem czeskim, doszło do publikacji ponad 50 tomów, w tym ok. 30 tomów opracował i wydał Historyczny Instytut Niemiecki; prace te trwają nadal. Podobnie rzymskie instytuty innych państw publikują korespondencję nuncjatur ze swych terytoriów.

Repertorium Germanicum jest natomiast przedsięwzięciem wydawniczym, które nie ma odpowiednika w żadnym z innych instytutów rzymskich. Jego celem jest sporządzenie wykazu wszystkich osób i niemieckich miejscowości wymienionych w registrach papieskich późnego średniowiecza (od początków Wielkiej Schizmy w 1378 r.) w obszernym kontekście dokumentów, z których pochodzą. Wydane tomy (niektóre przygotowane po drugiej wojnie światowej nie zostały jeszcze opublikowane ze względu na nie załatwione kwestie praw wydawniczych) świadczą o tym, że *Repertorium* jest pierwszorzędym źródłem dla historii społecznej i gospodarczej schyłku XIV i XV w., nie mówiąc już o bogactwie materiału biograficznego.

W okresie 1903-1935 Instytutem kierował Paul F. Kehr, znany doskonale we Włoszech od 1896 r., kiedy to przedstawił plan poszukiwań i krytycznego wydania wszystkich dokumentów papieskich z wczesnego średniowiecza, do roku 1198. Pod auspicjami akademii w Getyndze rozpoczął publikację *Italia pontificia* i odtąd wydawnictwo to jest już związane z Instytutem. Utrzymuje również Instytut dobre stosunki z „Pius-Stiftung”, fundacją utworzoną przez Kehra w 1931 r., za zgodą i przy poparciu Piusa XI, w celu prowadzenia prac nad dokumentami papieskimi, i której zawdzięcza się rozszerzenie ich zakresu poza problematykę italo-niemiecką.

Nową inicjatywą P. Kehra było podjęcie poszukiwań doku-

mentacji dotyczącej cesarstwa („Reichsgeschichte”) w bogatych zasobach archiwów włoskich, zwłaszcza Toskanii. W związku z tym podjęto współpracę z wydawnictwem *Monumenta Germaniae Historica* oraz z Istituto Storico Italiano wydającym *Regesta chartarum Italiae*. W 1905 r. Kehr stworzył odrębny dział historii sztuki, którego spuścizną jest kilka tomów opracowań zabytków w południowych Włoszech. W tymże roku 1905 zapoczątkowana została seria monograficzna Instytutu (*Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom* - nazwa obecna), w której dotychczas ukazało się ponad 50 tomów opracowań historycznych. Są w niej takie pozycje, jak kilkutomowe dzieło Göllera o Penitencjarii Apostolskiej, Finka przewodnik po Archiwum Watykańskim, studium Lohrmanna o najstarszym rejestrze watykańskim, Hoffmanna o kurii rzymskiej czy Pitza o suplikach i bullach papieskich, itp.

Od 1898 roku Instytut wydaje czasopismo „Quellen und Forschungen aus Italienischen Archiven und Bibliotheken”. Publikują w nim swe prace - dotyczące średniowiecza, historii nowożytnej i współczesnej - zarówno członkowie Instytutu, jak i inni naukowcy, korzystający w dużej mierze z wyników prac prowadzonych przez Instytut. Do roku 1982 ukazało się 61 tomów; tom 17 rozpoczęty w roku 1914 ukazał się drukiem dopiero w 1924 r., a między tomem 33 (z 1944 r.) i 34 jest przerwa 10 lat. Instytut bowiem wznowił swą działalność po pierwszej wojnie światowej dopiero w roku 1924, a po drugiej w 1953. W związku z wojnami z wdzięcznością wspomina się w Instytucie dwu filozofów: Benedetto Croce i Carlo Antoni, którzy obronili Instytut i jego bibliotekę przed obcą ingerencją.

Na początku lat trzydziestych, w okresie światowego kryzysu gospodarczego, Instytutowi również groziło zamknięcie. W 1935 roku Prusy przekazały go Rzeszy Niemieckiej, i złączony został wówczas z państwowym instytutem historii dawnych Niemiec (*Monumenta Germaniae Historica*), co w rezultacie dało zawężenie prac do okresu średniowiecza. W 1938 r. przemianowano Instytut z „Pruskiego” na „Niemiecki Instytut Historyczny w Rzymie”, wtedy też przyłączono do niego na pewien czas Austriacki Instytut Historyczny.

Walterowi Holtzmannowi, który objął kierownictwo Instytutem w roku 1953, udało się odnowić kontakty z uczonymi włoskimi i podjąć pracę według wzorów wypracowanych przez P.

Kehra, zwłaszcza przez wydawanie korespondencji nuncjuszy i *Repertorium Germanicum*. On też, w 1960 roku, utworzył dział historii muzyki, który publikuje monografie i inne materiały w wydawanych, nieregularnie *Analecta Musicologica*; dzieła muzyczne publikowane są w serii *Concentus Musicus*.

W latach 1962-1972 Gerd Tellenbach znacznie rozszerzył zakres działalności Instytutu: większy nacisk położono na wiek XIX, rozpoczęto badania nad stosunkami faszyzm-hitleryzm; podjęto znów badania nad historią cesarstwa w Toskanii. Zainicjowano również dyskusje między uczonymi włoskimi i niemieckimi na tematy związane ze średniowieczem, historią nowożytną i współczesną, a także z historią muzyki. Było to możliwe dzięki zwiększeniu personelu i funduszków. Instytut uzyskał również nowe, obszerne pomieszczenie. Od 1974 r. mieści się przy Via Aurelia Antica, 391. Dalsza działalność Instytutu, którym od 1972 r. kieruje Reinhard Elze, jeszcze w większej mierze skoncentrowała się na historii współczesnej. Znalazło to wyraz w publikacjach *Bibliographische Informationen* i *Storia e Critica*. Od 1974 r. mają miejsce tzw. seminaria rzymskie, przygotowywane przez uniwersyteckie grupy profesorów, asystentów i studentów.

Głównym zadaniem Instytutu Historycznego pozostaje nadal właściwa reprezentacja nauki niemieckiej na tym forum, jakim - ze względu na wielką liczbę mieszczących się tu narodowych instytutów naukowych - stał się Rzym. Instytut pragnie też kontynuować i pogłębiać kontakty z naukowcami włoskimi i pomagać uczonym niemieckim i innym, udzielając różnego rodzaju informacji oraz udostępniając swe zbiory biblioteczne.

Opracował T. Sz.

Wybór publikacji Niemieckiego Instytutu Historycznego *

NUNTIATURBERICHTE AUS DEUTSCHLAND NEBST ERGÄNZENDEN
AKTENSTÜCKEN1. *Abteilung*: 1533-1559

(*Band 1-4, 8, 9: Perthes, Gotha; Band 5-7, 10-12: Bath, Berlin; Band 13 ff. und Ergänzungsbände: Niemeyer; Band 1-12: Nachdruck Minerva*).

1. Bd.: Nuntiaturen des Vergerio 1533-1536. Bearb. von W. Friedensburg. (LVII u. 615 S.) 1892. Nachdruck 1968.
2. Bd.: Nuntiatur des Morone 1536-1538. Bearb. von W. Friedensburg. (VIII u. 470 S.) 1892. Nachdruck 1968.
3. Bd.: Legation Aleanders 1538-1539. Bearb. von W. Friedensburg. Hälfte 1: (VII u. 537 S.) 1893. Nachdruck 1968.
4. Bd.: Hälfte 2: (637 S.) 1893. Nachdruck 1968.
5. Bd.: Nuntiaturen Morones und Poggios. Legationen Farneses und Cervinis. 1539-1540. Bearb. von L. Cardauns. (CI u. 489 S.) 1909. Nachdruck 1968.
6. Bd.: Gesandtschaft Campegios. Nuntiaturen Morones und Poggios. (1540-1541). Bearb. von L. Cardauns. (416 S.) 1910. Nachdruck 1968.
7. Bd.: Berichte vom Regensburger und Speierer Reichstag 1541, 1542. Nuntiaturen Verillos und Poggios, Sendungen Farneses und Sfondratos 1541-1544. Bearb. von L. Cardauns. (XLVII u. 610 S.) 1912. Nachdruck 1968.
8. Bd.: Nuntiatur des Verallo 1545-1546. Bearb. von W. Friedensburg. (III u. 771 S.) 1898. Nachdruck 1968.
9. Bd.: Nuntiatur des Verallo 1546-1547. Bearb. von W. Friedensburg. (LVI u. 736 S.) 1899. Nachdruck 1968.
10. Bd.: Legation des Kardinals Sfondrato 1547-1548. Bearb. von W. Friedensburg. (XLVIII u. 733 S.) 1907. Nachdruck 1968.
11. Bd.: Nuntiatur des Bischofs Pietro Bertano von Fano 1548-

* Przedruk z katalogu wydawniczego z 1980 r., s. 23-26, 31, 35.

1549. Bearb. von W. Friedensburg. (LIII u. 861 S., 1 Tafel) 1910. Nachdruck 1968.
12. Bd.: Nuntiaturen des Pietro Bertano und Pietro Camaiani 1550-1552. Bearb. von G. Kupke. (LXXVIII u. 403 S.) 1901. Nachdruck 1968.
13. Bd.: Nuntiaturen des Pietro Camaiani und Achille de Grassi. Legation des Girolamo Dandino. (1552-1553). Bearb. von H. Lutz. (XXXI u. 469 S.) 1959.
14. Bd.: Nuntiatur des Girolamo Muzzarelli. Sendung des Antonio Agustin. Legation des Scipione Rebiba. (1554-1556). Bearb. von H. Lutz. (LVIII u. 458 S.) 1971.
15. Bd.: Friedenslegation des Reginald Pole zu Kaiser Karl V. und König Heinrich II. (1553-1556). Bearb. von H. Lutz. (XCVIII u. 435 S.) 1981 **.
16. Bd.: Nuntiatur des Girolamo Martinengo (1550-1554). Bearb. von H. Goetz. (XXVIII u. 378 S., 1 Tafel) 1965.
17. Bd.: Nuntiatur Delfinos. Legation Morones. Sendung Lippomanos. (1554-1556). Bearb. von H. Goetz. (LXXX u. 453 S., 3 Tafeln) 1970.

Ergänzungsbände:

1. Erg. Bd.: 1530-1531, Legation Lorenzo Campeggios 1530-1531 und Nuntiatur Girolamo Aleandros 1531. Bearb. von G. Müller. (XCIII u. 472 S., 2 Faksimiles) 1963.
2. Erg. Bd.: 1532. Legation Lorenzo Campéggios 1532 und Nuntiatur Girolamo Aleandros 1532. Bearb. von G. Müller. (X u. 616 S.) 1969.

Hinweis:

Die zweite Abteilung der Nuntiaturberichte aus Deutschland: 1560-1572 wird von der Historischen Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften in Wien und dem Österreichischen Kulturinstitut in Rom herausgegeben.

** Uzupełnione za rocznikiem wydawanym przez Unione Internazionale degli Istituti di Archeologia, Storia e Storia dell'Arte in Roma - Annuario 24:1982-1983, Roma 1982 s. 77.

3. *Abteilung*: 1572-1585

(*Bath, Berlin; Nachdruck: Bottega d'Erasmus*)

1. Bd.: Der Kampf um Köln 1576-1584. Bearb. von J. Hansen. (LXVI u. 802 S.) 1892. Nachdruck 1972.
2. Bd.: Der Reichstag zu Regensburg 1576. Der Pacificationstag zu Köln 1579. Der Reichstag zu Augsburg 1582. Bearb. von J. Hansen. (XCIII u. 679 S.) 1894. Nachdruck 1972.
3. Bd.: Die süddeutsche Nuntiatur des Grafen Bartholomäus von Portia. (Erstes Jahr 1573/74). Bearb. von K. Schellhass. (XC u. 471 S.) 1896. Nachdruck 1972.
4. Bd.: (Zweites Jahr 1574/75). (CXII u. 528 S.) 1903. Nachdruck 1972.
5. Bd.: (Schlussjahre: 1575, 1576). (CXVIII u. 648 S.) 1909. Nachdruck 1972.
6. Bd.: Nuntiatur Giovanni Delfinos (1572-1573). Bearb. von H. Goetz. (XXI u. 552 S.) 1982.

4. *Abteilung*: 17. Jahrhundert

(*Bath, Berlin; Nachdruck: Bottega d'Erasmus*).

1. Bd.: Nuntiatur des Pallotto, 1628-1630. Bearb. von H. Kiewning. Band 1: 1628 (CVI u. 380 S.) 1895. Nachdruck 1973.
2. Bd.: Band 2: 1629. (LXXIX u. 464 S.) 1897. Nachdruck 1973.
3. Bd.: Die Prager Nuntiatur des Giovanni Stefano Ferreri und die Wiener Nuntiatur des Giacomo Serra (1603-1606). Bearb. von A. O. Meyer. (LXXXVII u. 877 S.) 1913. Nachdruck 1973.
- 4-6. Bd.: Nuntiatoren des Giovanni Battista Pallotta und des Ciriaco Rocci (1630-34). Bearb. von G. Lutz. (in Vorbereitung).
7. Bd.: Nuntiatoren des Ciriaco Rocci und des Malatesta Baglioni (1634-1635). Bearb. von R. Becker. (in Vorbereitung).

PAPSTTUM UND EUROPA IN DER FRÜHNEUZEIT

Die Hauptinstruktionen Clemens' VIII. für die Nuntien und Legaten an den europäischen Fürstenthöfen (1592-1605). Bearb. von K. Jaitner. (im Druck, Niemeyer).

REPERTORIUM GERMANICUM

Repertorium Germanicum. Regesten aus des päpstlichen Archiven zur Geschichte des Deutschen Reichs und seiner Territorien im XIV. und XV. Jahrhundert.

(Bath, Berlin)

1. Bd.: Pontificat Eugens IV. (1431-1447). Bearb. von R. Arnold, unter Mitwirkung von J. Haller, J. Kaufmann, J. Lulvès. (LXXIX u. 677 S.) 1897.

Verzeichnis der in den päpstlichen Registern und Kameralakten vorkommenden Personen, Kirchen und Orte des Deutschen Reiches, seiner Diözesen und Territorien vom Beginn des Schismas bis zur Reformation.

(Weidmann bzw. Bd. 4,4: Personenregister: Niemeyer)

1. Bd.: Clemens VII. von Avignon 1378-1394. Bearb. von E. Göller. (XVI u. 182, 250 S.) 1916.
2. Bd.: Urban VI., Bonifaz IX., Innocenz VII. u. Gregor XII. 1378-1415. Bearb. von G. Tellenbach.
 1. Lfg.: (VI u. 89 S. 1434 Sp.) 1933.
Nachdruck: (Einleitung und Regesten). (VI u. 93 S. 1434 Sp.) 1961.
 2. Lfg.: (578 Sp.) 1938.
Nachdruck: (Personenregister). (VIII S., 578 Sp.) 1961.
 3. Lfg.: (Ortsregister). (468 Sp.) 1961.
3. Bd.: Alexander V., Johann XXIII., Konstanzer Konzil 1409-1417. Bearb. von U. Kuehne. (VI u. 48 S. 704 Sp.) 1935.
4. Bd.: Martin V. 1417-1431. Bearb. von K. A. Fink.
 1. Teilband: (A-H). (X S., 1492 Sp.) 1943.
 2. Teilband: (I J Y). (Sp. 1493-2568) 1957.
 3. Teilband: (L-Z). (Sp. 2569-3824) 1958.
 4. Teilband: Personenregister. Bearb. v. S. Weiss. (LXVI u. 750 S.) 1979.
 5. Teilband: Ortsregister (in Vorbereitung)
5. Bd.: Eugen IV. (in Vorbereitung)
6. Bd.: Nikolaus V. (im Druck, Niemeyer)

7. Bd.: Calixt III. (in Vorbereitung)
8. Bd.: Pius II. (in Vorbereitung)
9. Bd.: Paul II. (in Vorbereitung)

* * *

Vatikanische Akten zur Geschichte des deutschen Kulturkampfes.

Leo XIII. Bearb. von R. Lill. (Niemeyer)

Teil 1: 1878-1880. (XXIII u. 494 S.) 1970.

Teil 2: 1880-1887. (in Vorbereitung)

Vatikanische Akten zur Vorgeschichte des deutschen Kulturkampfes. 1867-1872. Bearb. von R. Lill. (in Vorbereitung)

QUELLEN UND FORSCHUNGEN AUS ITALIENISCHEN ARCHIVEN
UND BIBLIOTHEKEN. Sonderausgaben.

Band 50/52: Lill R.: Die Wende im Kulturkampf. Leo XIII., Bismarck und die Zentrumsparlei 1878-1880. (XX S., S. 228-282, 658-729). 1973.

Band 51: Diener H.: Die grossen Registerserien im Vatikanischen Archiv (1378-1523). Hinweise und Hilfsmittel zu ihrer Benutzung und Auswertung. (68 S., 3 Tafeln, 7 Faltblätter). 1972.

Band 53: Nuntiaturberichte und Nuntiaturforschung. Kritische Bestandsaufnahme u. neue Perspektiven. Beiträge von H. Lutz, G. Müller u.a. (S. VII-XIII, 152-275, XV-XXIV), 1976. (nicht im Handel).

ERWIN GATZ

RÖMISCHE QUARTALSCHRIFT FÜR CHRISTLICHE ALTERTUMSKUNDE UND KIRCHENGESCHICHTE

Rzymski kwartalnik dla studiów z zakresu archeologii chrześcijańskiej i historii Kościoła jest naukowym organem Kolegium przy Campo Santo Teutonico w Rzymie i Rzymskiego Instytutu Görres-Gesellschaft. Ukazuje się od roku 1887, we Freiburgu i.B. Aktualnie wydawany jest przez Erwina Gatza, Hermanna Hoberga i Bernharda Köttinga.

W 1876 r. Anton de Waal (1837-1917) założył przy Campo Santo Teutonico (obok bazyliki Św. Piotra), będącym najstarszą, sięgającą czasów karolińskich, niemiecką fundacją narodową w Rzymie, kolegium naukowe dla duchownych niemieckich - Priesterkolleg. Inicjatywa ta zrodziła się w związku z prusko-niemieckim kulturkampfem, zmuszającym do emigracji wielu młodych księży. De Waal pragnął więc, by przynajmniej niektórym z nich zapewnić możliwość dalszych studiów w Rzymie w różnych dyscyplinach kościelnych, tak aby po ustaniu konfliktu mogli być do dyspozycji swych biskupów jako specjaliści. Początkowo chodziło głównie o kanonistów; kontynuowali oni swe studia na Gregorianie lub w San Apollinare.

De Waal przebywał w Rzymie od 1868 r. i od początku poświęcał się archeologii chrześcijańskiej, która wówczas pod kierunkiem Giovanni Battista de Rossi, twórcy tej dyscypliny, wspinała się rozwijała. Nadto de Waal poważnie interesował się problemami historycznymi. Fakt, że założone przez niego Kolegium szczególną troską otaczało zarówno archeologię chrześcijańską, jak i historię Kościoła, miał jednak jeszcze inne przyczyny. Już od początku pontyfikatu Leona XIII (1878 r.) żywa była sprawa otwarcia Archiwum Watykańskiego dla badań naukowych, i w 1879 roku, wraz z powołaniem kard. J. Hergenröthera na prefekta Archiwum, rozpoczęły się przygotowania do tego otwarcia. De Waal od razu dostrzegł, jak wielkie szanse stwarzało to dla jego Kolegium i w ogóle dla badań nad historią Kościoła. Dlatego też, wspólnie z założonym w 1876 r. Stowarzyszeniem Görresa dla

Wspomagania Nauk w Katolickich Niemczech, umożliwił wielu młodym historykom pobyt w Rzymie. W 1880 r. powstał już w „Pristerkolleg” zespół pracujący nad historią Kościoła, w którym uczestniczyli m.in. Fr. Ehrle SJ i H. Denifle OP. Następnie, w 1887 roku, de Waal jako rektor Kolegium rozpoczął wydawanie periodyku „Römische Quartalschrift”. Wbrew pesymistycznym przewidywaniom, czasopismo przetrwało niejedyn moment kryzysu i wkrótce osiągnęło rozgłos międzynarodowy. W 1888 r. założony został Rzymski Instytut Stowarzyszenia Görresa, który swą siedzibę miał również w „Pristerkolleg” przy Campo Santo. Do jego wielkich, zakrojonych na szeroką skalę prac, należą m.in.: publikacja aktów soboru trydenckiego, wydanie korespondencji nuncjatury kolońskiej, opracowanie spraw finansowych Stolicy Świętej z XIV wieku oraz prowadzenie badań nad historią papieskiego sekretariatu stanu. Liczne studia wstępne i towarzyszące tym wielkim przedsięwzięciom były publikowane właśnie w „Römische Quartalschrift”, który stał się wówczas wspólnym forum naukowym zarówno Kolegium, jak i Rzymskiego Instytutu Stowarzyszenia Görresa. Oprócz przyczynków do historii Kościoła, opierających się szczególnie na badaniach w Archiwum Watykańskim lub w innych rzymskich archiwach i bibliotekach, od samego początku zamieszczało to czasopismo również studia z dziedziny archeologii chrześcijańskiej. Właśnie w pierwszych latach istnienia było ono jednym z najważniejszych periodyków z tej dziedziny. Oczywiście, w ciągu 90 lat istnienia czasopisma punkt jego zainteresowań wciąż się przesunął, pozostawało ono jednak zawsze wierne swym pierwotnym założeniom, będąc organem nauki o chrześcijańskiej starożytności (archeologii chrześcijańskiej) oraz historii Kościoła. W czasie pierwszej i drugiej wojny światowej publikacja Kwartalnika z konieczności została wstrzymana. Do drugiej wojny światowej „Römische Quartalschrift” był własnością Kolegium, natomiast od 1954 r. ukazuje się na zlecenie zarówno Kolegium, jak i Rzymskiego Instytutu Görres-Gesellschaft, nakładem H. Herdera we Freiburgu. Jako uzupełnienie Kwartalnika, ukazują się od 1893 r. zeszyty suplementów, których wyszło już (do 1981 r.) 39 numerów. Dodajmy jeszcze na zakończenie, że „Römische Quartalschrift” jest, jak dotąd, jedynym katolickim, ponadregionalnym czasopismem w języku niemieckim, obejmującym wymienione dziedziny badań.

RECENZJE I SPRAWOZDANIA

PUBLIKACJE W STULECIE OTWARCIA DLA BADAŃ ARCHIWUM WATYKAŃSKIEGO

Il libro del Centenario. Archivio Segreto Vaticano a un secolo dall'apertura 1880/1881 - 1980/1981. Archivio Vaticano Città del Vaticano 1981, s. 302;
- Appendice. Città del Vaticano 1982, s. 146.

Dwa bogato ilustrowane tomy upamiętniają fakt stulecia, które upłynęło od udostępnienia naukowcom zasobów Archiwum Watykańskiego. W części pierwszej tomu zasadniczego, po przedmowie kard. A. Samoré (zmarł 3 II 1983) Archiwisty i Bibliotekarza S.R.E. oraz wprowadzeniu mons. M. Giusti, prefekta Archiwum Secretum Vaticanum, zamieszczono osiem opracowań, raczej publicystycznych, zaznajamiających ze zbiorami, z problematyką ich dotychczasowego wykorzystywania oraz z impresjami osób aktualnie prowadzących poszukiwania.

Druga część tegoż tomu oraz Appendice przynoszą omówienia i dokumentację obchodów, od uroczystości ich otwarcia poczynając poprzez organizowane sympozja i seminaria, imprezy takie jak inauguracja nowych pomieszczeń archiwalnych, okolicznościowa wystawa, prezentacja publikacji, aż po teksty rozsyłanych zaproszeń i drobnych omówień w *L'Osservatore Romano*.

L'Archivio Segreto Vaticano e le ricerche storiche. Città del Vaticano 4-5 giugno 1981. A cura di Paolo Vian. Unione Internazionale degli Istituti di Archeologia, Storia e Storia dell'Arte in Roma. Roma 1983.

Z okazji stulecia doniosłego aktu Leona XIII, udostępnienia nauce bogatych zbiorów Archiwum Watykańskiego, instytuty i ośrodki reprezentowane w Unione Internazionale degli Istituti di Archeologia, Storia e Storia dell'Arte in Roma zorganizowały

dwudniowe sympozjum naukowe dla podkreślenia wagi tego wydarzenia i owoców, jakie przyniosło. Wygłoszone referaty w większości dotyczyły dziejów poszukiwań poszczególnych ośrodków a nawet ich prehistorii, gdyż de facto pojedyncze osoby korzystały z tych archiwaliów już o wiele wcześniej.

Dzieje polskich poszukiwań omówił barwnie prof. B. Biliński, dołączając w druku dość obszerną bibliografię, która zostanie omówiona oddzielnie.

WYDAWNICTWA BIBLIOGRAFICZNE

Sante Graciotti, Krzysztof Żaboklicki: *La polonistica in Italia e l'italianistica in Polonia 1945 - 1979*. Con saggio bibliografico a cura di J. Křesálková. Accademia Polacca delle Scienze. Biblioteca e Centro di Studi a Roma. Conferenze 86. Wrocław 1983, s. 127.

J. Křesálková swój zestaw bibliograficzny za lata 1945-1979 ujęła alfabetycznie dzieląc go na dwie części. W pierwszej (s. 14-70), podaje prace polonistów włoskich i Polaków na stałe przebywających we Włoszech; w drugiej (s. 70 - 98), znalazły się natomiast prace Polaków opublikowane we Włoszech oraz niektóre ważniejsze, zdaniem Autorki, opracowania drukowane w Polsce. Sięgając do roku 1945 J. Křesálková wyraźnie nawiązuje do znanej i cenionej do dzisiaj pracy Maria e Marina Bersano Begey: *La Polonia in Italia*. Saggio bibliografico 1799-1945. Torino 1949 s. 295. W krótkim, zaledwie kilkunastowerszowym wstępie Autorka z naciskiem podkreśla, że oczywiście jest to raczej fragmentaryczne wyliczenie, aniżeli bibliografia kompletna i systematyczna (s. 16). I tak jest istotnie. Raczej można mówić o materiałach do przyszłej bibliografii, przy czym kryterium metodologiczne nie jest ani zbyt jasne, ani też konsekwentnie realizowane.

Wymienione wykazy bibliograficzne zostały poprzedzone artykułem prof. Sante Graciottiego o genezie, rozwoju i aktualnym stanie polonistyki włoskiej (s. 3-13).

Rozwój italianistyki w Polsce omówił pokrótce K. Żaboklicki (s. 99-108). Wykaz ważniejszych prac za okres 1945 - 1979 podaje

on również tylko w układzie alfabetycznym autorów, zgrupowanych jednak według ośrodków uniwersyteckich: w Warszawie, Krakowie, Poznaniu. W ostatniej, czwartej grupie, zatytułowanej *Biblioteca e Centro di Studi a Roma dell'Accademia Polacca delle Scienze*, znalazły się faktycznie, obok prac drukowanych w serii Biblioteki - *Conferenze*, także prace ogłaszane w Polsce i we Włoszech, i to zarówno przez Polaków jak i przez Włochów (s. 110-125).

Jitka Křesálková: *Bibliografia della slavistica italiana 1978 - 1983*.
Associazione Italiana degli Slavisti. Milano 1983, s. 92, nlb. 2.

Zestaw w formie powielaczowej zawiera 1144 pozycje 445 autorów publikowane zarówno we Włoszech, jak i w innych krajach europejskich. Polski dotyczą 103 tytuły. Obok opracowań ściśle literackich i lingwistycznych podaje prace o charakterze historyczno-kulturalnym, i to w sensie bardzo szerokim. Bibliografia ma układ wyłącznie alfabetyczny, według autorów. Brak natomiast tak podstawowych wykazów jak choćby spisu czasopism, które zostały uwzględnione w zestawieniu oraz przyjętych skrótów. Bibliografia opublikowana w połowie 1983 r. nie mogła, oczywiście, podać wielu pozycji z tego roku, pomimo że tytuł obejmuje tę datę. Najpełniej zebrany jest materiał dla lat siedemdziesiątych (zob. z autorów polskich hasło B. Biliński, J. W. Woś). Szereg autorów zostało jednak całkowicie pominiętych (np. J. Dużyk, B. Lewandowski, D. Morawski). Podobnie nie uwzględniono żadnych z czasopism polskich, nielicznych wprawdzie i głównie kościelnych, zawierających jednak sporo materiałów całkowicie mieszczących się w zakresie przyjętym w prezentowanej bibliografii.

Europa Orientalis, 1/1982. Studi e Ricerche sui Paesi e le Culture dell'Est Europeo e Bibliografia Italiana Corrente sull'Europa Orientale. Comitato di redazione: Mario Capaldo - Univ. di Salerno, Antonella D'Amelia - Univ. di Salerno, Sante Graciotti - Univ. di Roma, Angelo Tamborra - Univ. di Roma. Bez daty i miejsca wydania, s. 161.

W pierwszym woluminie tego nowego wydawnictwa zostały opublikowane teksty wystąpień uczestników panelu zorganizowanego w marcu 1978 r. na temat: *Znajomość świata słowiańskiego w Italii*. Wśród dominującej problematyki czeskiej i rosyjskiej (XVIII i XIX w.), Polski dotyczy wystąpienie J. Křesálkovéj o sprawach kozackich według relacji nuncjuszy apostolskich w Polsce (*I cosacchi visti da due italiani del Cinquecento: G. A. Caligari e A. Bolognetti*, s. 63-70).

W części drugiej (s. 89-161) publikacja przynosi drobnym, ale wyraźnym drukiem bieżącą bibliografię włoską za lata 1980-1981. Układ bibliografii został oparty na założeniach *International Committee for Soviet and East European Studies*, Birmingham 1982, nieco tylko zmodyfikowanych i dostosowanych do zakresu podjętej tematyki.

Podstawą wyjściową jest klasyfikacja dziesiętna przyjmująca podział na 10 grup, które tworzą tzw. działy pierwszego stopnia, oznaczone symbolami jednocyfrowymi od 0 do 9. Z kolei każdy z tych działów dzieli się następnie na poddziały. Wszystkie uwzględnione państwa otrzymały również swą stałą cyfrę. Polska jest oznaczona cyfrą 6 i zebrano pod nią 273 pozycje. System w sumie jest bardzo przejrzysty i chyba funkcjonalny, zwłaszcza że na mikroschedzie załączonej do tomu podano: 1 - spis czasopism włoskich, które wykorzystano przy opracowywaniu bibliografii; 2 - osobny spis czasopism zagranicznych w bibliografii; 3 - wykaz wykorzystanych pozycji włoskich typu miscellanea; 4 - podobny wykaz miscellaneów zagranicznych; 5 - indeks nazwisk występujących w bibliografii.

Bronisław Biliński: *I Polacchi nell'Archivio Vaticano e il primo trentennio dell'Expeditio Romana (1886-1916, con una bibliografia sommaria)*, s. 37 - 90. W: *L'Archivio Segreto Vaticano e le ricerche storiche*. A cura di Paolo Vian. Roma 1983.

Autor przedstawił dawniejsze dzieje, a w części i stan aktualny polskich kwerend w Archiwum Watykańskim w ramach sympozjum zorganizowanego przez Unione Internazionale degli Istituti di Archeologia, Storia e Storia dell'Arte in Roma. Wykaz bibliograficzny dodany w druku, sam Autor określił jako tylko „bibliografia sommaria”. Obejmuje on 450 pozycje wśród których

znajdują się zarówno edycje źródeł z zasobów archiwalnych Watykanu (zatem nie tylko Archiwum Watykańskiego, ale i Biblioteki Watykańskiej, archiwów różnych kongregacji i dykasterii), jak również sprawozdania z poszukiwań, opracowania na nich oparte oraz publikacje o dziejach polskich poszukiwań. W wykazie zostały uwzględnione przede wszystkim prace autorów polskich, a tylko nieliczne wzmianki o publikacjach autorów obcych.

PUBLIKACJE ŹRÓDEŁ DOTYCZĄCYCH POLSKI

Bullarium Poloniae, t. 1 (1000 - 1342). Ediderunt et curaverunt Irena Sułkowska-Kuraś et Stanisław Kuraś. École Française de Rome. Romae 1982, s. 27 + 386.

Imponujące i doniosłe wydawnictwo jest wynikiem współpracy nauki polskiej, zwłaszcza Instytutu Historii PAN w Warszawie z zasłużoną na polu edycji dokumentów papieskich École Française de Rome. Tom dużego formatu i układu ściśle wzorowanego na publikacjach tejże Szkoły zawiera dokumenty papieskie, niekoniecznie bulle, w formie streszczeń, a nie pełnych tekstów, co zbliża je do formy znanej w nauce pod nazwą *regesta pontificum*.

Za okres od roku 999 do 1342 wydawcy Irena i Stanisław Kurasiowie zebrali rozproszone dotąd wiadomości o 1923 dokumentach podając wszystkie zasadnicze elementy opisu i szczególnie cenne informacje o miejscu przechowywania oryginału czy kopii, oraz ważniejsze dotychczasowe wydawnictwa. Przyjęcie łaciny jako języka wydawnictwa zapewnia łatwy dostęp wszystkim zainteresowanym mediewistyką europejską.

Documenti di interesse polacco nell'Archivio di Stato di Venezia. Regesto delle carte di Daniele III Dolfín, ambasciatore straordinario in Varsavia alla corte di Federico Augusto II di Sassonia (1715-1716). Ed. Gaetano Platania. Udine 1983, s. 111.

Ambasador wenecki, Daniele Dolfin przybył do Warszawy w kwietniu 1715 r. z misją pozyskania Polski dla idei ligi antytureckiej. Wydawca odszukał i włączył do edycji także wcześniejszą korespondencję ambasadora - od lutego 1715 r., oraz dołączył, in extenso, relację kończącą jego misję, przekazaną Senatowi Republiki Weneckiej dnia 25 września 1717 r., a więc prawie w rok po opuszczeniu Polski. Ostatni bowiem odnaleziony list Dolfina jako ambasadora w Polsce, napisany w Warszawie, nosi datę 26 sierpnia 1716 r.

Stosunkowo obszerny wstęp (s. 7-30) przynosi dość szerokie omówienie niektórych zagadnień ogólnych, ale nie zawiera szeregu podstawowych informacji na temat samej osoby ambasadora, przygotowania jego misji, jej przebiegu czy oceny. Opublikowane rejestry świadczą, że włoski dyplomata nakreślił bogaty i trafny obraz sytuacji wewnętrznej Rzeczypospolitej z tych lat, jak również jej służby dyplomatycznej i pozycji w ówczesnej Europie.

Lettere de Philippe Mazzei et du roi Stanislas-Auguste de Pologne.
Vol. 1. Italia e Europa. Collezione per il primo centenario dell'unità. Istituto Storico Italiano per l'età moderna e contemporanea. Roma 1982, s. 47 + 415.

Prezentowany tom korespondencji, wynik współpracy naukowej polsko-włoskiej, obejmujący okres od 14 VI 1788 do 31 VIII roku następnego, stanowi w jakimś sensie kontynuację i uzupełnienie edycji *Lettere di Filippo Mazzei alla Corte di Polonia (1788-1792)*, Vol. 1 (luglio 1788-marzo 1790), opublikowanej w Bolonii w 1937 r. przez Raffaele Ciampini, w serii *Fonti per la storia d'Italia*. Tenże sam wydawca w 1934 r. wydał część publikowanych obecnie listów z opuszczeniem jednak wiadomości odnoszących się wyłącznie do Polski, w małym, liczącym zaledwie 50 stron wyborze: *Un osservatore italiano della Rivoluzione Francese. Lettere inedite di Filippo Mazzei al re Stanislao Augusto di Polonia*. Firenze 1934. Z obszerniejszych przygotowanych przez Ciampiniego materiałów skorzystali obecni wydawcy. Publikacja ta jest nowym dowodem rozwijającej się, owocnej współpracy historyków polskich ze środowiskiem naukowym włoskim. Listy bowiem F. Mazzei oraz wstęp naukowy opracował Vittorio Criscuolo przy

współpracy Mario Leonardi. Listy króla Stanisława Augusta przygotowali do druku Monika Senkowska-Gluck i Jerzy Michalski z Instytutu Historii PAN w Warszawie. Podstawę źródłową wydania listów królewskich stanowią w części odpisy sporządzone jeszcze w XVIII wieku przez Jean Fabre, gdyż oryginały przypadły w czasie drugiej wojny światowej.

Oprac. H.F., K.K.

GRZEGORZ WIŚNIEWSKI OFM

KWERENDA W ARCHIWUM KONGREGACJI ROZKRZEWIANIA WIARY

Przez okres trzech miesięcy (luty - kwiecień 1981) przeprowadzałem kwerendę w dwu archiwach kościelnych Wiecznego Miasta: w Archivio Segreto Vaticano oraz w Archivio Storico della S. Congregazione per l'Evangelizzazione dei Popoli. Zamiarem moim było zdobycie materiałów historycznych dotyczących zakonów franciszkańskich w Polsce, a szczególnie „braci mniejszych ściślejszej obserwacji”, istniejących w naszym kraju od początku XVII w. do 1897 r., zwanych popularnie reformatami (spadkobierczynią ich bogatej tradycji jest obecnie polska prowincja franciszkanów pod wezwaniem Matki Bożej Anielskiej).

Nawet krótkotrwała kwerenda, ale w tak bogatych w zasoby archiwach, wystarcza, aby się naocznie przekonać, że poszukiwania będą bardziej owocne, gdy posiada się ogólną orientację w zasobach archiwalnych, i gdy się wie, gdzie można otrzymać dodatkowe informacje. Pisząc o swych poszukiwaniach, pragnę zadośćuczynić prośbie o. dra Hieronima Fokcińskiego SI, rektora Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych w Rzymie, i równocześnie wyrażam nadzieję, że takie podzielenie się zdobytym doświadczeniem pomoże innym badaczom.

Punktem wyjściowym dla moich poszukiwań archiwalnych była publikacja J. Reinholda o misji franciszkanów reformatów w Petersburgu¹. Misja ta została utworzona na początku XVIII wieku w związku z napływem do Rosji wielu cudzoziemców w ramach podjętej przez cara Piotra Wielkiego gruntownej reformy kraju, opartej na wzorach zachodnioeuropejskich. Dla potrzeb religijnych, zarówno katolików, jak i protestantów, powstawały nowe ośrodki kultu; katolickie powstały dwa: w Petersburgu - powierzony reformatom, i w Moskwie - prowadzony przez kapucynów. Misja franciszkanów reformatów obejmowała szereg pla-

¹ J. Reinhold OFM: *Die St. Petersburger Missionspräfektur der Reformaten in 18. Jahrhundert*. Archivum Franciscanum Historicum 54:1961 s. 114-215, 329-402; 55:1962 s. 193-251, 320-366; 56:1963 s. 91-156.

cówek w Ingrii i Inflantach (Kronstadt, Narwa, Dorpad, Rewal, Ryga). Wśród zakonników różnych narodowości najliczniejszą grupę stanowili Polacy (było ich 31 na ogólną liczbę ok. 80 misjonarzy). Misja istniała do początku XIX w.; w 1803 r. miejsce zakonników zajęli księża diecezjalni.

Reinhold oparł się w głównej mierze na źródłach wymienionych na wstępie archiwów; szedłem jego śladem, jednakże zakres moich zainteresowań był szerszy. Ponieważ w Archiwum Watykańskim trzymałem się zasadniczo dwu drukowanych katalogów dotyczących *Archiwum Nuncjatury Warszawskiej (ANVars.)* oraz akt rzymskich odnoszących się do nuncjatury w Polsce (*NPol.*)², moje uwagi obejmują Archiwum Kongregacji do spraw Ewangelizacji Ludów. Przeglądając poszczególne tomy starałem się zarejestrować także inne polonica, nie tylko te, które dotyczą interesującej mnie rodziny zakonnej³. Pomijałem jednak w zasadzie dokumentację spraw unitów, stanowiącą zresztą główny trzon polskich archiwaliów w Kongregacji, ale już opublikowaną w odpowiednich seriach edycji bazylikańskich i ukraińskich. Nie rejestrowałem także spraw ormian polskich, również mających obfitą dokumentację w archiwum Kongregacji do spraw Rozkrzewiania Wiary. Te dwa zakresy tematyczne sygnalizowane są zazwyczaj obszernymi hasłami „Ruteni” i „Armeni” w istniejących indeksach alfabetycznych. Odnotowywałem natomiast te bardziej sporadyczne, rozproszone w poszczególnych woluminach dokumenty czy wzmianki, związane głównie z misjami innych zakonów oraz z prośbami biskupów polskich - przeważnie o *facultates*, udzielane ordynariuszom tych diecezji, na których terytoriach żywy był problem wielowyznaniowości.

Acta

Kierując się wskazówkami podstawowego dla archiwum Kon-

² V. Meysztcowicz: *De Archivio Nuntiaturae Varsaviensis quod nunc in Archivio Secreto Vaticano servatur*. Vaticani 1944. - P. Savio: *De actis Nuntiaturae Poloniae, quae partem Archivi Secretariatus Status constituunt*. Vaticani 1947.

³ Notatki swoje pozostawił Autor w Instytucie, do wglądu wszystkich zainteresowanych (red.).

gregacji przewodnika, *Inventario* N. Kowalskiego⁴, poszukiwania rozpocząłem od głównej serii archiwalnej, a mianowicie *Acta Sacrae Congregationis de Propaganda Fide*, zawierającej protokoły z plenarnych posiedzeń członków Kongregacji, zwanych kongregacjami generalnymi. Przedmiotem moich studiów było 13 woluminów akt. W trzech pierwszych (*Acta* wol. 15, 16 i 17), obejmujących lata 1642-1647, poszukiwałem materiałów do początków działalności misyjnej polskich franciszkanów reformatów, związanej wówczas z osobą Krzysztofa Zatyńskiego, który z Dominikiem ze Skorogoszcza (w dokumentach występuje on jako Dominicus Germanus) wyruszył w 1645 r. do Samarkandy; zmarł jednak już 18 września 1646 r. w Aleppo, w drodze do miejsca przeznaczenia.

Obok spraw franciszkańskich, do których odnalazłem kilkanaście zapisów, dotyczących przygotowań do wyjazdu na misje do Samarkandy, a także działalności polskich reformatów wśród innowierców, odnotowane są w protokołach z lat 1642-1647 kwestie związane z działalnością kapucynów, benedyktynów i dominikanów, a także wzmiankowani są biskupi polscy (chełmski, włocławski, krakowski, łucki, warmiński, gnieźnieński, przemyski, wileński, lwowski, smoleński i żmudzki).

Dalszych 10 przejranych woluminów tejże serii *Acta*, z pierwszych dziesiątek i z końca XVIII w. (wol. 76, 80, 89, 90, 95, 96, 98, 165, 166 i 167) zawiera w sumie, z lat 1719-1728 (wol. 89-98), sporo cennych informacji o pracy polskich misjonarzy wspomnianej już misji petersburskiej, będącej głównym tematem moich poszukiwań. Inne polskie sprawy, protokołowane w tychże 10 woluminach, można by ująć w hasła: petycje biskupów, misja wołoska (1719), misja mołdawska (1725), franciszkanie ref. w Wejherowie (1706), teatyni, jezuiti, paulini, kolegia: wileńskie, braniewskie i lwowskie.

Scritture originali riferite nelle Congregazioni Generali (SOCG).

Dokumenty, które były przedmiotem rozważań na kongregacjach generalnych zaprotokołowanych w *Acta*, zebrane są w serii *Scritture originali riferite nelle Congregazioni Generali*. Te z

⁴ N. Kowalski OMI: *Inventario dell'Archivio storico della S. Congregazione „de Propaganda Fide”*. Schöneck-Beckenried 1961.

połowy XVII wieku wchodzi w część pierwszą serii, do roku 1669 zachowującej układ geograficzny. Dla sprawy początków misji franciszkańskich przejrzałem więc materiały zebrane w częściach określonych „Polonia” w trzech następujących tomach: w wol. 127 zatytułowanym „Lettere di Albania, Bulgaria, Polonia ed Illirico; 1644”, wol. 62 „Lettere di Polonia, Russia, Moscovia, Vallachia, Moldavia, Palestina, Soria, Armenia, Persia e Tartaria 1645” oraz wol. 63 „Lettere di Polonia, Vallachia, Moldavia, Albania e Bulgaria; 1646”. Dokumenty dotyczące franciszkanów reformatów znalazłem w tomie 62 i 63.

Z dokumentów drugiej części serii SOCG, od 1669 r. porządkowanej chronologicznie, odpowiednio do protokołów kongregacji generalnych z serii *Acta*, przejrzałem - dla spraw misji petersburskiej - dziewięć następných woluminów: 625 (1720 r.), 634 i 636 (1722), 643 (1724), 649 (1725), 654 (1726), 670 (1731), 683 (1735), 692 (1737).

Scritture riferite nei Congressi (SC).

Kolejnym ważnym zbiorem w archiwum Kongregacji Rozkrzewiania Wiary jest zespół „Scritture riferite nei Congressi”. Do swego tematu pracy przejrzałem odpowiednie partie trzynastu woluminów serii SC. *Moscovia, Polonia e Ruteni*, a mianowicie wol. 1 (1624-1674), wol. 4-13 (1720-1779), i wol. 15-16 (1783-1790). Także w tych woluminach, obok dominującej dokumentacji spraw Kościoła wschodniego w Polsce, bardziej sporadycznych pism dotyczących Kościoła łacińskiego w naszym kraju, znajdują się również archiwalia o misji reformatów i kapucynów na terenie Rosji.

Innym przedmiotem moich zainteresowań i poszukiwań w zespole „Scritture riferite nei Congressi” były misje w Egipcie, w Ziemi Świętej i Konstantynopolu.

W Egipcie, spośród polskich franciszkanów reformatów apostołowali: Jan Argiel i Jan Sobach (pocz. XVIII w.), Herkulan Glinger (1775-1784), Atanazy Peterski (1792-1793), Rupert Wilczyński (ok. 1790-1801) oraz Prosper Burzyński (1790-1810); ten ostatni był przez jakiś czas prefektem misji, a po powrocie do kraju został biskupem sandomierskim. Przejrzałem więc odpowiednie woluminy serii SC. *Egitto, Copti*, a mianowicie wol. 2 (1720-1727) i wol. 8-14 (1767-1827). Dopiero jednak w tomie 9 są pierwsze wzmianki o franciszkanach, czyli o Burzyńskim (występuje tu

jako Prospero da Cracovia) i Wilczyńskim (Ruperto da Slocovia)⁵. Bogatą korespondencję Burzyńskiego i Wilczyńskiego zawiera wol. 12. Burzyński pisał listy do Kongregacji Rozkrzewiania Wiary jeszcze przez jakiś czas po powrocie do Polski, gdy był zapytywany w różnych sprawach misji. W woluminie 10 znajduje się wykaz misjonarzy pracujących w Egipcie; jest wśród nich polski reformat, o. Glinger zwany Herculano da Bruna di Polonia⁶.

W Ziemi Świętej, we franciszkańskiej kustodii, wśród zakonników różnych narodowości byli również franciszkanie polscy, a mianowicie bernardyni i reformaci. W przejrzanych tomach serii *SC. Terra Santa* (wol. 14 z lat 1783-1797, wol. 19-21 z lat 1843-1855) niewiele jest o nich wzmianek; podlegali oni swoim przełożonym, a nie Kongregacji. Niemniej, w t. 14 pojawiają się nazwiska dwóch reformatów Burzyńskiego i Wilczyńskiego (własnoręczne podpisy, w 1791 r.). Poza tym kilka dokumentów dotyczy Eulogiusza Barcikowskiego ze Lwowa (wol. 14), Jacka Rutkowskiego (wol. 19) oraz ks. Aureliusza Bławaczyńskiego z Warszawy (wol. 20).

W Konstantynopolu pracowali również niektórzy spośród polskich franciszkanów reformatów: Bonawentura Cieszyński (ok. 1707-1713), Maurycy Pigner (1784-1808), Manswet Aulich (1831-1843, 1856-1859), Konrad Piramowicz (1862-1896, działał on także w Bukareszcie), Anastazy Szpręga (1872-1884), Mikołaj Kiefer-Sosnowski (1875-1923) i Tyburcy Dybol (1875-1896). Wbrew oczekiwaniom, w przejrzanych dziesięciu woluminach serii *SC. Romania, Constantinopoli* (wol. 15-17 z lat 1785-1794, wol. 34-40 z lat 1861-1887) informacje o polskich misjonarzach reformatach są zupełnie nikłe, dotyczą tylko Piramowicza i Szpręgi⁷.

⁵ W tomie 9 wzmiankowany jest też Polak, Giovanni da Cracovia; natrafiłem również na dokument o rusinach lwowskich.

⁶ W tymże woluminie w liście wysłanym z Alexandrii 12 sierpnia 1972 r. jest wzmianka o polskim misjonarzu Romualdzie Kocielskim OFM, udającym się na misję do Chin.

⁷ Natrafiłem tam natomiast w wol. 34-40) na takie polskie nazwiska, jak: J. Sokolski, P. Smolikowski CR i Podhajski, P. Semenenko CR, Ignacy Spionek, Okrza Orzechowski, Michał Lawrynowicz, Faliński.

Lettere

Dla pełniejszego obrazu dokumentacji źródłowej tematów badanych w archiwum historycznym Kongregacji Rozkrzewiania Wiary należało przejrzeć odpowiednie partie serii *Lettere*; są to bowiem registry listów wysyłanych z Kongregacji w odpowiedzi na wnoszone sprawy i przysyłane informacje.

Przejrzałem w sumie 4 tomy tychże registrów. Dla początków działalności misyjnej ojców reformatów przebadałem wolumen 9 („Lettere latine della S. Congregazione. 1630-1646”), a dla sprawy misji petersburskiej - z pozytywnym skutkiem - woluminy 109, 119 i 192 z lat 1720, 1725 i 1758.

W tomie 9 znalazłem tylko dwa listy dotyczące franciszkanów reformatów (do Bonawentury Kolczyńskiego, prowincjała wielkopolskiego, i do Ambrożego Stalickiego, prowincjała małopolskiego); odnotowałem jednak sporo innych poloników - listów, których adresatami są najczęściej (obok wspólnot zakonnych, radców czy kapituły) poszczególne osoby, a mianowicie: Iosephus Polonus kapucyn (bardzo często), Franciscus Polonus również kapucyn, o. Zabłocki franciszkanin konwentualny, Adam Maurycy dziekan wschowski, Bernard Barski, Jakub Sobieski podczaszy koronny, książę Sanguszko wojewoda wołyński, książę Wiśniowiecki wojewoda ruski, Stanisław Mniszech starosta lwowski; książę głogowski, książę zasławski, a także biskupi polscy łacińscy; nie mówiąc już o unitach (czy też ormianach), którzy stanowili punkt centralny zainteresowań Kongregacji w odniesieniu do terytoriów wschodniej Europy.

ZOFIA WARDESKA

POLONICA W ARCHIVIO DI STATO DI TRIESTE

Archivio di Stato di Trieste (Trieste, via La Marmora, 17) jest jednym z wielu archiwów państwowych powstałych w Italii w ostatnim stuleciu; zostało powołane dekretem z 13 sierpnia 1926 r. dla przejęcia akt urzędów państwowych miasta Triestu, zwróconych Italii przez Austrię na mocy traktatu z St. Germain (1919). Należy jednak dodać, że akta przechowywane w Archivio di Stato di Trieste odnoszą się zarówno do Triestu, jak i jego okolic. Chronologicznie obejmują wiek XVIII i XIX.

Polonica w Archivio di Stato di Trieste - o ile mi wiadomo, i zgodnie z informacjami uzyskanymi od dyrektora archiwum dr Ugo Cova¹, nie były dotychczas przedmiotem badań. Jedną z przyczyn stanowi zapewne fakt, że dotarcie do nich wymaga sporo czasu i wysiłku; są rozproszone w licznych inwentarzach rękopiśmiennych pisanych gotykiem i zarejestrowane niedbale wraz z innymi dokumentami nie związanymi z powyższą tematyką. Ponieważ stanowią niewykorzystane, chociaż skromne, źródło dla historii Polski pod zaborem austriackim, zwłaszcza dla spraw emigracji zarobkowej i politycznej oraz stosunków polsko-włoskich w tych dziedzinach życia - z inicjatywy Pontificio Istituto di Studi Ecclesiastici (Roma, Piazza B. Cairoli 117), wiosną 1983 r. rozpoczęłam kwerendę dla zorientowania się w możliwościach ich zewidencjonowania. Za punkt wyjścia przyjąłm najstarszy zespół dokumentów - *C.R. Intendenza commerciale per il Litorale* (powstała w 1731 r.), a następnie kontynuowałam poszukiwania w *C.R. Governo per il Litorale* (powstałe w 1776 r.). Pierwszy zespół posiada inwentarz obejmujący jedynie lata 1748-1776, drugi - dwa inwentarze ogólne i pięć szczegółowych, z których przejrzałam oba ogólne i jeden dla lat 1814-1842, zawierający *Atti Presidiali*. Dla orientacji warto zaznaczyć, że wspomniane „Governo per il Litorale” reprezentowało centralne wła-

¹ Dr Ugo Cova pragnę wyrazić serdeczne podziękowanie za wydatną pomoc, jakiej mi udzielił w czasie moich poszukiwań prowadzonych w Trieście w 1983 r.

dze administracyjne („Governo di Vienna”) i posiadało szerokie kompetencje na terenie Triestu.

W oparciu o wyżej wymienione inwentarze stwierdziłam, że w Archivio di Stato di Trieste winny znajdować się w tychże zespołach liczne polonica o następującej tematyce:

1. „Polnisches und Schlesisches Commerzium” [1773-1774]²
2. „Polnische Flüchtlinge” [1822-1842]
3. „Polnische Bankurkunden” [1838]
4. „Commerzium mit Galizien” [1839-1840]
5. „Handel mit Danzig” [1842]

Jednakże dokładny przegląd akt wykazał, że w *C.R. Intendenza commerciale per il Litorale* są jedynie fragmentaryczne materiały odnoszące się do „Polnisches und Schlesisches Commerzium”, a w *C.R. Governo per il Litorale* tylko nieliczne akta personalne związane ze sprawą „Polnische Flüchtlinge”. Wielu sygnatur akt wynotowanych z dawnych inwentarzy rękopiśmiennych nie udało się odnaleźć w nowym inwentarzu, lecz jak wykazały dalsze moje poszukiwania, część z tych akt istnieje i znajduje się dziś w dwóch zespołach, nie posiadających jednak inwentarzy, a mianowicie w: *Atti riservati Presidiali I.R. Luogotenenza Trieste. Anni 1828-1834*, i *Atti [riservati] Presidiali I.R. Luogotenenza Trieste. Anni 1835-1854*. Wszystkie one odnoszą się do jednej sprawy: „Polnische Flüchtlinge”. Sądząc po adnotacjach zostały wyłączone, prawdopodobnie dla użytku „K.K. Polizei”. Z tej grupy - opierając się na cytowanych inwentarzach - brakuje jeszcze niektórych akt personalnych, odnoszących się do następujących osób, które podaję w porządku alfabetycznym: Anton Clumetzki, Carl Czastka, Stanislaus Grabowski, Wincent Gudrajczyk, Alexander Komarnicki, Franz Luschin (?), Ferdinand Milcowicz-Biliński, Anton Rybczyński, Adalbert Sadowski, Franz Sobczyński, Alexander Stadnicki, Josef Totzauer (?), Gustaw Wilczek i Anton Zolkowski. Nie odnalazłam również akt, wymienionych w inwentarzu jako: „Polnische Bankurkunden” [1838], „Commerzium mit Galizien” [1839-1840], „Handel mit Danzig” [1842].

Podjęta przeze mnie próba zorientowania się w zasobach poloników w Archivio di Stato di Trieste wskazuje na potrzebę poszukiwań archiwalnych zakrojonych na szerszą skalę.

² Orientacyjne daty podane w nawiasach ustaliłam podczas przeglądu akt.

Ponizej podaję wykaz odnalezionych przeze mnie poloników (sygnatury) w Archivio di Stato di Trieste.

- I. *Intendenza commerciale per il Litorale in Trieste, 1748-1776.*
 Filza 47 n. 1866/218 f.3, 4v, 5-v, 6-v, 23-v, 24-v, 25-v, 26, 27, 28v, 29v.
 Dot.: „Polnisches und Schlesisches Commerzium 1773-1774”.
- II. *Governo Litorale (1814-1842), Atti Presidiali.*
 Busta 31. Fasc. 6/1.2 n. 1905 f. 1-v, 2-v, 3-v
 Busta 32. Fasc. 6/1.2 n. 164 f. 1, 2-v
 Busta 34. Fasc. 3/6.5 n. 249 f. 1-v, 2-v
 Busta 35. Fasc. 1/2.3d n. 1403 f.1, 2-v, 3-v, 4.
 Dot.: „Polnische Flüchtlinge”.
- III. *Atti riservati Presidiali I.R. Luogotenenza Trieste, Anni 1828-834.*
 Fasc. 7/3.3 n. 382 f.628, 629-v, 630.
 Fasc. 1/3.3 n. 536 f.859-v, 860v, 861-v, 862-v
 1/3.3 n. 617 f.883-v, 884-v, 885v.
 1/3.3 n. 652 f.886-v, 887-v, 888-v, 889-v, 890-v, 891-v, 892-v, 893-v, 894-v, 895-v, 896-v, 898, 899v.
 1/3.3 n. 654 f.900-v, 901-v, 902-v, 903v, 904-v, 906-v, 907-v.
 1/3.3 n. 689 f. 908-v, 909-v, 910-v
 1/3.3 n. 796 f. 916-v, 917-v, 918.
 1/3.3 n. 557 f. 1011-v, 1012-v
 1/3.3 n. 766 f. 1049-v, 1050-v, 1051-v
 Dot.: „Polnische Flüchtlinge”.
- IV. *Atti [riservati] Presidiali I.R. Luogotenenza Trieste. Anni 1835-1854.*
 [Busta 35. Fasc. 1/3.3]³ n. 63 f. 4-v, 5-v, 6-v, 7-v, 8-v, 9.
 n. 68 f. 13-v, 14-v, 15-v, 16-v
 n. 85 f. 17-v, 18-v, 19-v
 n. 275 f. 52-v, 53-v, 54-v
 n. 300 f. 61, 62, 63-v, 64v.
 n. 373 f. 88-v, 89-v, 90-v.
 n. 433 f. 108-v, 109-v, 110, 111-v, 112v.

³ Nizej wymienione akta znajdowały się poprzednio w Busta 35, 36, 37, 38, 42.

- [Busta 36. Fasc. 1/3.3] n. 290 f. 171, 172v.
n. 305 f. 175, 176, 177v.
n. 380 f. 181-v, 182v.
n. 929 f. 220-v, 221-v, 222-v, 223-v.
n. 1010 f. 234-v, 235-v, 236-v, 237-v, 238-v,
239-v, 240-v, 241-v, 242-v.
n. 1116 f. 248-v, 249-v, 250v.
- [Busta 37. Fasc. 1/3.3] n. 690 f. 401-v, 402-v, 403v.
- [Busta 38. Fasc. 7/3.3] n. 195 f. 456-v, 457-v, 458-v.
n. 303 f. 493-v, 494v, 495-v.
n. 517 f. 507-v, 508-v, 509v.
- [Busta 42. Fasc. 1/3.3] n. 315 f. 897-v, 898-v, 899-v, 900.
Dot.: „Polnische Flüchtlinge”.

TADEUSZ M. TRAJDOS

KOMUNIKAT Z POBYTU NAUKOWEGO W RZYMIE
17 XI - 17 XII 1983 R. NA STYPENDIUM
FUNDACJI IM. JANINY UMIASTOWSKIEJ

W trakcie krótkiego pobytu postawiłem sobie cztery cele badawcze:

- ustalenie stanu zachowania archiwaliów w Rzymie do średniowiecznych dziejów zakonu kanoników od pokuty (Ordo Canonicorum Regularium de Poenitentia BB. Martyrum S. Mariae de Metro) zwanych w Polsce „markami”, jako dopełnienie moich studiów w kraju w zakresie kwerendy archiwalnej i bibliograficznej;

- zbadanie poloników w Archiwum Zakonu Karmelitów Trze-wickzowych w Rzymie, w aspekcie pierwszej fazy dziejów tego zakonu w Polsce tj. epoki Jagiełły (1386-1434);

- wykorzystanie zbiorów biblioteki Pontificio Istituto di Studi Orientali do uzupełnienia bibliografii do dziejów kościelnych ziem ruskich Korony i Litwy przełomu XIV i XV w., a także mediewistyki bałkanistycznej;

- zapoznanie się w tymże celu ze zbiorami biblioteki Zakonu Bazylianów (Awentyn, Via S. Giosafat 8).

1. Archiwum zakonu kanoników - pokutników uległo niemal całkowitemu rozproszeniu i zniszczeniu. Zbiory archiwalne zachowały się po części w archiwach państwowych późniejszych siedzib generalnych Zakonu (Praga Czeska XIV-XV w., Kraków XV - pocz. XIX w. i Wilno), niektóre dokumenty publikowano. Zostały też wydane regesty bulli i bulle papieskie (głównie XIII w.) odnośnie spraw tego zakonu. W Rzymie nie istnieje żaden zbiór archiwalny o dziejach marków (poza regestami lateraneńskimi). Ustalenie stanu zachowania materiałów o markach i kompletowania bibliografii (głównie w oparciu o *Dizionario degli istituti di perfezione*) zawdzięczam informacjom uzyskanym od profesora Rabikauskasa.

2. W Archiwum Karmelitów w Rzymie polonica obejmują: a) zbiór akt normatywnych, korespondencji i kopii przywilejów dotyczących prowincji polskiej w tekście Martina Behma: *Com-*

pendium Libri Provinciae 1463-1667 - sygn. II Pol. Conv. 1; b) akta luźne (kwity, rachunki, donacje, listy itd.) dotyczące konwentu w Gdańsku w latach 1542-1678 - sygn. II Pol. Conv. 6; c) akta o konwencie w Poznaniu 1598-1660, z kopiami nadań i notami o początkach fundacji - sygn. II Pol. Conv. 5; d) akta o konwencie w Krakowie 1578-1650 - sygn. II Pol. Conv. 2; e) księga rękopiśmienna autorstwa prowincjała Aleksandra Koślińskiego 1650-1653 pt. *Foundationes Monasteriorum FF. Carmelitarum Antiquae Regularis observantiae per Regnum Poloniae et Provincias adiacentes breviter collectae* (sygn. I Pol. 2) wraz z jej dokładną kopią rękopiśmienną (też po łacinie) - sygn. I Pol. 3, dokonaną w r. 1673 w Rzymie. Dzieło to zawiera szczegółowy wywód okoliczności fundacji kolejnych klasztorów karmelitów trzewickowych w Polsce w układzie chronologicznym i zarazem stanowi bardzo sumiennie sporządzony kopiarusz średniowiecznych przywilejów, nierzadko już zaginionych, odpisanych przez o. Koślińskiego z archiwów Krakowa, Poznania, Bydgoszczy itd. Tekst posiada ogromną wartość dla historyków polskich, a pozostaje niemal zupełnie nieznany. Autor niniejszego komunikatu wyraża nadzieję, że przy współpracy Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych będzie miał możliwość edycji tego doskonałego źródła o mało znanych początkach działalności karmelitów trzewickowych w Polsce. Na podstawie powyższych archiwaliów, a szczególnie rękopisu Koślińskiego udało mi się przygotować uzupełnienie do drukowanej pracy o fundacji karmelitów w Poznaniu (1399/1400) oraz rozpocząć przygotowania do rozprawy o fundacji karmelitańskiej w Bydgoszczy u schyłku XIV w. W pracy tej bardzo mi była pomocna lektura *Bullarium Carmelitanum* (Cz. I. Rzym 1715), *Acta Capitulum Generalium Ordinis Fratrum B.V. Mariae de Monte Carmelo* (t. I, Rzym 1910), i *Monumenta Historica Carmelitana* (t. I, Linnae 1907).

3. Istituto di Studi Orientali w zakresie zbiorów rękopiśmiennych w obrębie interesującej mnie tematyki (sprawy kościelne ziem ruskich Królestwa Polskiego przełomu XIV/XV w.) posiada jedynie jedną z kopii XVI-wiecznych *Rodostowija wielikih kniaziej Litowskih*. Natomiast mogłem skorzystać z obfitej ilości pozycji bibliograficznych - dzieł historyków ukraińskich i rosyjskich, a w szczególności kręgu M. Czubatego i M. Stasiwa. Zgodnie jednak z założonymi tezami zajmują się oni w badaniach XIV/XV w. wyłącznie prawosławiem ruskim, a nigdy lub z lekce-

ważeniem - pozycją katolicyzmu tamże, w kontekście intensywnej przecież wielostanowej kolonizacji polsko-niemieckiej, polonizacji językowej, kulturowej, a także wprowadzania ustroju i urządzeń prawa polskiego. Istotne znaczenie miały dla mnie szczególnie rzetelne studia L. Sonewyckiego nad episkopatem prawosławnym przemyskim i chełmskim w XV w. Wszystkie zebrane materiały wykorzystam w swoich rozprawach, przede wszystkim w tomie 2 *Kościół katolicki na ziemiach ruskich Korony i Litwy za panowania Władysława II Jagiełły*.

4. Biblioteka Bazylianów na Awentynie dysponuje księgozbiorem zbieranym dopiero od około 20 lat. Brak rękopisów, kopiarzy dokumentów bazyliańskich ze średniowiecza czy nawet epoki nowożytnej. Nie odbiega też od innych bibliotek naukowych zawartość prac poświęconych średniowiecznym dziejom Rusi. Natomiast w gromadzeniu zbiorów nacisk położony jest szczególnie na ukraińską historię najnowszą. Z kolei Wydawnictwo Bazylianów stara się publikować serie materiałów źródłowych dotyczących kościelnych dziejów ziem ruskich (Ukrainy) z archiwów watykańskich, ale niemal wyłącznie objętych ramami chronologicznymi unii brzeskiej.

Z DZIAŁALNOŚCI INSTYTUTU W LATACH 1980-1982

1. Sprawy organizacyjne.

Podobnie jak w okresie poprzednim, kontynuowane były i obecnie starania o uzyskanie statusu prawnego dla filii Instytutu w Warszawie, o zapewnienie niezbędnych warunków lokalowych i rozwinięcie zapoczątkowanych tam prac. Do spraw wymagających definitywnego ułożenia należy nadal m. in. kwestia przesyłania materiałów archiwalnych, głównie mikrofilmów i fotokopii, oraz niezbędnej literatury, a także sprawa druku informacji o podejmowanych pracach, o zebranej i udostępnianej już dokumentacji. Po wypadkach z grudnia 1981 zostały wycofane poczynione wcześniej obietnice.

Równocześnie prowadzone były rozmowy z ośrodkami naukowymi w kraju w sprawie podjęcia prac nad edycją dokumentacji polskich nuncjatur. Inicjatywa powyższa znalazła życzliwe przyjęcie.

W celu nawiązania bliższej współpracy z instytucjami naukowymi polskimi w Stanach Zjednoczonych, dyrektor Instytutu wziął udział w obchodach 40-lecia The Polish Institute of Arts and Sciences of America w New Yorku. Zarysowały się możliwości wspólnego opracowania ważniejszych materiałów archiwalnych będących częściowo w posiadaniu różnych instytucji oraz zmikrofilmowania wybranej dokumentacji na użytek współpracujących ośrodków.

Ze spraw lokalowych Instytutu w Rzymie wypada odnotować zakończenie - na początku 1980 r. - przeprowadzki z dawnej siedziby przy via Mecenate 37 do nowego lokalu przy Piazza Benedetto Cairoli 117, po częściowej jego przebudowie.

2. Poszukiwania archiwalne i biblioteczne.

W okresie sprawozdawczym kierunek i zakres poszukiwaniom wyznaczały nadal w przeważającej mierze prośby napływające do Instytutu od różnych instytucji i osób prywatnych. Zgłaszane kwerendy dotyczyły często konkretnego faktu lub dokumentu, kiedy indziej jednak obejmowały szerszy zakres, czy to chronologiczny, czy rzeczowy. Z tej drugiej grupy kwerend zrealizowanych w trzech ubiegłych latach, bądź w których Instytut służył znaczną pomocą, można wymienić m. in. poszukiwania

w archiwum Kongregacji Rozkrzewiania Wiary (de Propaganda Fide) na temat początków Polskiego Kościoła Narodowego w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej; zebranie materiałów w Archiwum i Bibliotece Watykańskiej o kontaktach króla polskiego Augusta II Mocnego ze Stolicą Apostolską; odszukanie dokumentacji do dziejów kultu św. Józefa w Polsce, a zwłaszcza w Krakowie; ustalenie szeregu danych w archiwaliach watykańskich do historii zakonu paulinów; poszerzenie podstawy źródłowej do historii polskich prowincji dominikanów; uzupełnienie dokumentacji do niektórych zagadnień unii brzeskiej.

Sporo nowego materiału przyniosła kwerenda archiwalna na temat udziału kard. Hozjusza w konsystorzach papieskich w latach 1569-1579. Szersze studium źródłowe wraz z tekstami wszystkich odnalezionych wzmianek ilustrujących tenże udział złożone zostało do druku w „Studiach Warmińskich”.

Do tematu procedury kurialnej przy obsadzie biskupstw po soborze trydenckim, zwłaszcza na przykładzie spraw polskich, sięgnięto do szeregu woluminów urzędowych akt konsystorialnych (*Acta Camerari*, *Acta Vicecancellarii*, *Acta Miscellanea*) oraz przebadano pod tym kątem widzenia diariusze prywatne kardynałów z tego czasu zachowane w Archiwum Watykańskim.

Analizując formy pojawiającego się wówczas nowego typu dokumentacji, znanej z późniejszego okresu propozycji konsystorialnej, przebadano także materiały spoza Archivum Consistoriale ASV, głównie z *Miscellanea Armariorum XII* i *XIII*, z serii *Praeconia et propositiones* oraz *Barb.Lat.* Biblioteki Watykańskiej. Z odnalezionych tekstów dla polskich nadań z XVI w. sporządzono pełne odpisy.

W celu opracowania ogólnego omówienia jednego z większych archiwów dykasterii kurii rzymskiej, a mianowicie Kongregacji Rozkrzewiania Wiary, przejrzano wstępnie sporo woluminów, głównie tych serii, w których polonica są włączone w ogólny układ topograficzny. Zasoby tego archiwum są bardzo bogate w dokumentację dotyczącą Polski w jej historycznych granicach, a dotychczas były raczej mało wykorzystywane przez polskich badaczy.

Nadal kontynuowano prace nad przygotowywaną edycją dokumentów papieskich Piusa V (1566-1572) oraz Grzegorza XIII (1572-1785) z serii *Secretaria Brevium* w Archivum Secretum Vati-

canum, rozszerzając kwerendę na dalsze serie tegoż archiwum (*Armata* 39, 40, 42, 44).

W ramach współpracy Instytutu z badaczami prowadzącymi własne poszukiwania, przebadane zostały w tym okresie materiały: w ASV z *Registra Supplicationum* woluminy 479-509; - z *Fondo Borghese* 29 jednostek archiwalnych, głównie z serii drugiej; - z archiwum Roty Rzymskiej z serii *Positiones* woluminy 279-316. W Bibliotece Watykańskiej przejrzano 20 kodeksów z *Fondo Boncompagni*.

W prywatnym archiwum Doria Pamphili z *Fondo Aldobrandini* zarejestrowano polonica z buste 1-35. Ponadto prowadzone były poszukiwania w rzadko udostępnianym archiwum Pont. Inst. Teutonicum Sanctae Mariae de Anima, w generalnym archiwum teatynów oraz trynitarzy (Ordine della Santissima Trinità S. Carlo a Roma).

3. Opracowywanie.

Zasadniczym sposobem opracowywania odszukanych materiałów jest ujęcie informacji o nich w system kartotek-repertoriów. W pierwszej kolejności sporządzone zostały ogólne opisy przebadanych jednostek - woluminów, kartonów czy kodeksów bibliotecznych - przeznaczone do kartoteki topograficznej zespołów i serii archiwalnych. Część odszukanych dokumentów i akt zarejestrowano pod określoną datą w kartotece chronologicznej, przytaczając podstawowe elementy opisu niezbędne do utożsamienia dokumentu; z części sporządzono obszerniejsze streszczenia. Z dokumentacji, która była podstawą do opracowywanych tematów konsystorialnych, a więc dotyczącej osoby kard. Hozjusza oraz procedury kurialnej przy obsadzie biskupstw, dokonano odpisów przygotowując je do druku.

Dokumenty zmikrofilmowane zarejestrowano w kartotece mikrofilmowej. Podobną ewidencją objęto innego rodzaju reprodukcje, jak odbitki fotograficzne, fotokopie itp.

Głównie w ośrodku warszawskim kontynuowano rejestrację poloników już opublikowanych w różnych edycjach źródłowych, zwłaszcza nie polskich. Opisy dokumentów wraz z adnotacjami bibliograficznymi wprowadzane są do repertorium chronologicznego i służą ogólnej informacji, ułatwiając równocześnie dalsze poszukiwania archiwalne.

Do znaczniejszych prac ewidencyjnych wykonanych w ostatnim okresie należy sporządzenie kartoteki wydawnictw źródłowych z wyszczególnieniem kolejnych dokumentów wpisanych do repertorium chronologicznego w toku dotychczasowych prac.

Przed zmikrofilmowaniem uporządkowano i przygotowano do sporządzenia reprodukcji polonica znajdujące się w archiwum generalnym teatynów i trynitarzy. Wstępnie uporządkowano i częściowo opisano kolekcję zdjęć ze zbioru ostatniego ambasadora Polski przy Stolicy Apostolskiej Kazimierza Papée.

4. Gromadzenie materiałów archiwalnych.

Powiększanie zasobu archiwaliów miało miejsce przede wszystkim poprzez dalsze mikrofilmowanie dostępnych materiałów czy wykonanie innej formy ich reprodukcji (kserokopie, fotografie itp.) oraz przez gromadzenie przekazywanej do Instytutu dokumentacji, głównie ze zbiorów prywatnych.

Mikrofilmowanie kontynuowano w Archiwum Watykańskim, Bibliotece Watykańskiej oraz w Archiwum Kongregacji Rozkrzewiania Wiary; własnym sprzętem wykonano mikrofilmy poloników w Archiwum Doria Pamphili z *Fondo Aldobrandini*, a także, po uprzednim uporządkowaniu dokumentacji dotyczącej Polski, z archiwum generalnego teatynów i trynitarzy. Z większości tych mikrofilmów sporządzono równocześnie kopie dla punktu w Warszawie.

W poszczególnych latach wykonano:

rok 1980	7.166 mf.	472 fot.
1981	22.500 mf.	4.013 fot.
1982:	11.497 mf.	386 fot.

W okresie sprawozdawczym przekazali Instytutowi różnego typu materiały, głównie jednak korespondencję, m. in.: państwo E. W. Zahorscy; p. Z. Jelska-Bulhag - materiały ilustrujące życie polonijne w Rzymie i we Włoszech, głównie w latach 1953-1958; siostry zmartwychwstanki - zbiór dokumentacji z okresu Soboru Watykańskiego II.

5. Udostępnianie zbiorów archiwalnych i bibliotecznych.

Ten punkt działalności stał się od lat zadaniem najbardziej

angażującym cały personel, realizowanym zarówno w Rzymie, jak i w ośrodku warszawskim.

Frekwencja w Instytucie rzymskim, pomimo stanu wojennego w kraju, a w związku z tym minimalnego przyjazdu osób z Polski, nie tylko nie zmalała, ale w szeregu miesięcy liczba wizyt wzrosła do ponad stu dwudziestu. Najliczniejszą grupą czytelników korzystających ze zbiorów - zwłaszcza biblioteki i jej działu czasopism - byli studenci różnych uczelni rzymskich i włoskich, w większości Polacy, ale też i spora grupa cudzoziemców. Dogodny dostęp do literatury w języku polskim ułatwia im bowiem pisanie różnego rodzaju prac i zdawanie egzaminów, zwłaszcza w pierwszych latach studiów. Interesują się przy tym wszystkimi dziedzinami nauk kościelnych, nie tylko historią. W ostatnim okresie dał się ponadto zauważyć wyraźny wzrost zainteresowania literaturą piękną, zarówno krajową, jak i polonijną. Drugą grupą osób, liczebnie prawie dorównującą pierwszej, byli naukowcy, dziennikarze i publicyści, z dużą przewagą obcokrajowców zajmujących się tematyką polską, a wśród nich, z całkiem zrozumiałych względów, Włosi. Tej grupie, podobnie jak i osobom rozpoczynającym kwerendę w zbiorach watykańskich, Instytut starał się przychodzić ze szczególną pomocą.

Szereg próśb, jak zwykle, dotyczyło pośrednictwa w poszukiwaniach różnych informacji i materiałów w kraju, pomocy w nawiązaniu kontaktów z instytucjami i naukowcami w Polsce. Wiele osób zwracało się także w sprawach bytowych.

Oprócz obsługi osób przychodzących do Instytutu, udzielano wielu informacji telefonicznie oraz drogą korespondencji. Do księgi korespondencji wpisano odpowiednio w latach: 1980 — 887 listów; 1981 — 939; 1982 — 681, z której to liczby znaczna część przypada na kwerendy archiwalne i biblioteczne czy też pośrednictwo w jeszcze innego rodzaju poszukiwaniach.

Na zamówienia różnych instytucji i osób wykonano w tym okresie:

rok 1980	10.020 mf.	2.843 fotogr.	13.200 fot.
1981	7.494 mf.	61 fotogr.	5.200 fot.
1982	12.266 mf.	190 fotogr.	780 fot.

6. Publikacje.

W okresie sprawozdawczym ukazał się drugi numer biuletynu Instytutu, „Informationes”. Na szczególną uwagę zasługują zamieszczone w nim omówienie zbiorów Biblioteki Watykańskiej oraz stanu dotychczasowych w niej poszukiwań poloników.

Do wznawianej przez Unione Internazionale degli Istituti di Archeologia, Storia e Storia dell'Arte publikacji międzynarodowego katalogu periodyków naukowych, znajdujących się w różnych instytucjach Rzymu, przygotowano wykaz posiadanych przez naszą bibliotekę polskich czasopism naukowych (w sumie ponad 200 tytułów).

Podobnie przygotowano szersze opracowanie zebranych w Instytucie mikrofilmów i fotokopii do powstającej z inicjatywy tejże Unione — *Guida alle collezioni fotografiche in Roma*. Z kolei dla Istituto Nazionale dell'Informazione zebrano podstawowe wiadomości o powstaniu i dotychczasowej działalności Instytutu. Informacje te znajdują się w trzecim wydaniu *DOC Italia 1982 - Annuario degli enti di studio, ricerca, cultura e informazione*.

W „L'Osservatore Romano” (1981 n.51) ukazał się dłuższy artykuł dyrektora Instytutu o zadaniach i pracach tej polskiej placówki w Rzymie z okazji wizyty Ojca św. dnia 8 lutego 1981 r., przypadającej prawie dokładnie w 10 rocznicę śmierci jej założyciela, O. Eugeniusza Reczka S.I. W tymże dzienniku zamieszczono także dwa omówienia wystawy zorganizowanej w Instytucie na temat życia i działalności zmarłego ks. kard. Stefana Wyszyńskiego, Prymasa Polski, protektora Instytutu.

Z okazji 25-lecia przyjazdu do Rzymu O. Reczka, co jest w jakimś stopniu datą początkową naszego ośrodka, ukazało się kilka publikacji o charakterze informacyjnym. Z ważniejszych należy wymienić: *Un institut pontifical d'etudes ecclesiastiques. 25 ans a la recherche historique et au service polonais a Rome* (O. Ryszard Plezia S.I) - *Annuaire de la Campagne de Jesus*. Roma 1982 - (publikacja ta ukazuje się w pięciu wersjach językowych); *Un centro scientifico-culturale polacco a Roma fondato dal P. Reczek S.I.* - *Societas* 31:1982; *Papieski Instytut Studiów Kościelnych w Rzymie* - *Kronika Rzymska* 1982 n.2; *25 anni alla ricerca storica e al servizio dei polacchi* - *Polska w Europie* 31:1982. O bieżącej działalności Instytutu mówił też dyrektor w Radio Watykańskim.

Z opracowań opartych na materiałach archiwalnych watykańskich opublikowano w *Archivum Historiae Pontificiae* 18: 1980, roczniku Uniwersytetu Gregoriańskiego, obszerniejsze studium o nie znanym dotychczas typie dokumentacji konsystorialnej, *Le relazioni concistoriali nel Cinquecento* (H. Fokciński). Inny artykuł, także o tematyce konsystorialnej, *Conferimento dei benefici ecclesiastici maggiori nella Curia Romana fino alla fondazione della Congregazione Concistoriale* został opublikowany w *Rivista di Storia della Chiesa in Italia* 35:1981. Ponadto ogłoszone zostały dwa dalsze opracowania innego charakteru: *Możliwości ujęć pluralistycznych na podstawie kwerend w zbiorach watykańskich. Polska w Europie* 31:1982 (H. Fokciński); *Benedetto XIV e l'episcopato polacco. La riforma dell'Accademia di Zamość* (Wiktor Gramatowski), oraz parę recenzji.

Nakładem Instytutu ukazało się w trzech ubiegłych latach kilka pozycji książkowych, m. in. trzy woluminy *Wyboru pism M. Angeli Truszkowskiej*, założycielki zgromadzenia sióstr felicjanek (t. 2 cz. 1 w 1980 r., t. 2 cz. 2 w 1981 r. oraz t. 3 w 1982 r.), O. Honorata Koźmińskiego: *Listy okólne do sióstr felicjanek*. Rzym 1980, oraz B. Cywińskiego: *Ogniem próbowane. Z dziejów najnowszych Kościoła katolickiego w Europie środkowo-wschodniej*. Rzym 1982.

Libreria Editrice Vaticana wydała w roku 1980 bibliografię prac obecnego papieża do momentu wyboru na Stolicę Apostolską, której współautorem jest W. Gramatowski SI (*Karol Wojtyła w świetle publikacji - Karol Wojtyła negli scritti. Bibliografia*), opracowaną w języku polskim i włoskim.

Sporo uwagi poświęcono przepracowaniu i uzupełnieniu kompendium dla studiów nad historią dominikanów w Polsce. Instytut służył także wydatną pomocą w zebraniu materiałów, a następnie w przygotowaniu do druku kilku dalszych jeszcze książek i opracowań.

7. Biblioteka.

Nadal najwięcej osób przychodzących do Instytutu korzysta z księgozbioru, a zwłaszcza z działu czasopism. Z tego powodu sporo czasu i wysiłku poświęcono w tych latach kompletowaniu i powiększaniu zbioru periodyków polskich. Z uwagi też na stale wzrastającą liczbę czytelników korzystających z czasopism, kon-

tynuowano zbieranie i opracowywanie materiału do centralnego katalogu czasopism polskich w Rzymie. Uwzględnione zostaną w nim nie tylko instytucje polskie, ale przede wszystkim ośrodki innych krajów, które posiadają zbiory biblioteczne w Rzymie. Prace nad katalogiem są już na ukończeniu. W zestawieniu uwzględniono blisko 50 bibliotek rzymskich.

W księdze akcesji odnotowano wpływ pozycji zwartych w poszczególnych latach: rok 1980 - 820 pozycji włączonych do zbiorów, rok 1981 - 1148, rok 1982 - 1724. Na bieżąco kompletowano blisko 200 tytułów czasopism. Przeważająca część nabytków pochodzi z darów instytutów wydawniczych, głównie krajowych, oraz osób prywatnych; w jakiejś mierze jest to również wynik wymiany wydawnictw i dubletów. Bardzo niewiele natomiast pochodzi z zakupów.

W ramach wymiany z innymi instytucjami przekazywano z dubletów i pozycji zbędnych po kilkaset książek rocznie, nie licząc znacznie wyższej cyfry poszczególnych numerów periodyków, a niejednokrotnie całych ich ciągów. W ten sposób uzupełniano zbiory bibliotek w kraju, a także w Rzymie; m. in. znaczną liczbę czasopism przekazano do Biblioteki Watykańskiej.

Podstawowe prace biblioteczne były prowadzone przede wszystkim na odcinku ewidencji bieżących wpływów, katalogowania nowych nabytków włączanych do zbioru oraz porządkowania i wstępnego, skróconego opisu większych ilościowo grup nabytków przejętych w ostatnim czasie.

8. Wystawy i odczyty.

Dużym zainteresowaniem zarówno Polaków, jak i obco-krajowców, co znalazło też swe odbicie w prasie i innych środkach masowego przekazu, cieszyła się wystawa poświęcona życiu i działalności ks. kard. Stefana Wyszyńskiego, Prymasa Polski i protektora Instytutu, otwarta 12 VI 1981 r., wkrótce po jego śmierci. Wspomnieniami o zmarłym Prymasie podzielił się ks. infułat Fr. Mączyński, rektor Papieskiego Instytutu Polskiego w Rzymie.

Z okazji 600-lecia obrazu Matki Bożej na Jasnej Górze Instytut służył lokalem i znaczną pomocą w zorganizowaniu przez oo. paulinów okolicznościowej wystawy maryjnej. W czasie trwania wystawy miał miejsce cykl odczytów na temat Jasnej Góry i dal-

szy ciąg wspomnień ks. infułata Fr. Mączyńskiego o kard. Stefanie Wyszyńskim.

Pod koniec stycznia 1980 r. w sali Instytutu odbyła się prezentacja książki *Autobiografia del cattolicesimo polacco* - zbioru artykułów autorów polskich z kręgu „Znaku” i „Tygodnika Powszechnego” - zorganizowana przez Centro Studi Europa Orientale.

Dnia 30 maja tegoż roku w siedzibie Instytutu miał miejsce odczyt informujący o bieżących pracach naszego ośrodka, zorganizowany wspólnie z Ogniskiem Polskim w Rzymie, a w dwa tygodnie później, z inicjatywy Stowarzyszenia Polskich Kombatantów, odbył się wieczór artystyczny Ireny Habrowskiej-Jellaczyc i Andrzeja Solki, na który złożyły się recytacje wyjątków poezji obecnego papieża oraz wierszy religijnych Romana Brandstaettera.

Z okazji Synodu Biskupów, dnia 17 października 1980, konferencję na temat toczących się jeszcze narad wygłosił ks. kard. Franciszek Macharski. W rocznicę 10-lecia stabilizacji porządku kanonicznego na polskich ziemiach zachodnich i północnych wygłosił odczyt dnia 22 października 1982 r. ks. arcybiskup Henryk Gulbinowicz, metropolita wrocławski.

H. F.

RIASSUNTO

T. Zdziech: *L'Archivio storico della S. Congregazione "de Propaganda Fide"*.

L'elaborazione che vuole essere una guida nel materiale archivistico riguardante la Polonia, all'inizio ricorda brevemente le origini, gli scopi, l'organizzazione e le riforme della Sacra Congregazione "de Propaganda Fide" fino all'attuale ordinamento stabilito dalla costituzione "Regimini Ecclesiae universae" di Paolo VI (15 VIII 1967). Poi passa alla caratteristica generale del così detto "archivio storico", cioè il materiale archivistico raccolto negli anni 1622-1892. La descrizione si basa sull'opera di Nicola Kowalsky: *Inventario dell'Archivio storico della S. Congregazione "de Propaganda Fide"*, del 1961, ma aggiunge molti complementi e precisazioni richiesti dai cambiamenti avvenuti ultimamente nell'Archivio.

Il contributo essenziale è costituito dalla descrizione e dall'analisi delle più importanti serie archivistiche che contengono il materiale documentario sulla Polonia nei suoi confini storici. L'articolo finisce con l'enumerazione e con la breve caratteristica delle edizioni di tali documenti.

W. Szelińska: *Registra Supplicationum del XIV-XV sec. nell'Archivio Segreto Vaticano*.

Una delle più grandi serie archivistiche dell'Archivio Segreto Vaticano (più di 7300 volumi) è stata qui descritta ed analizzata.

Dopo le osservazioni sulle suppliche come una delle fonti storiche e sul loro legame con le altre serie archivistiche, l'autrice descrive la provenienza, la tematica e la forma esterna delle suppliche, nonché il modo della loro iscrizione nei registri, ed altri atti dei quali "Registra" danno oggi la testimonianza. Un prezioso complemento è dato dalla descrizione degli inventari e degli indici, come pure dalle ampie notizie sulle ricerche dei documenti riguardanti la Polonia e sulle loro pubblicazioni sia in Polonia che all'estero.

T. Sz.: *Istituto Storico Germanico in Roma.*

L'Istituto creato nel 1888, sette anni dopo l'apertura agli studiosi degli archivi della Santa Sede, è uno dei più noti nel campo della ricerca archivistico-storica. La breve presentazione di questo Istituto al lettore polacco termina con l'elencazione delle più importanti edizioni delle fonti particolarmente interessanti per gli storici polacchi.

E. Gätz: *Römische Quartalschrift ...*

Il carattere e la fondazione del periodico nel 1887 vengono presentati sullo sfondo della creazione e dello sviluppo del Collegio Teutonico in Campo Santo a Roma (1867) e dell'Istituto Romano della Società di Görres (1888). Il periodico, come anche il suo Supplemento pubblicato dal 1893, sono fin dall'inizio dedicati all'archeologia cristiana e alla storia della Chiesa Cattolica.

G. Wiśniowski OFM: *Le ricerche nell'Archivio della S. Congr. "de Propaganda Fide".*

Il comunicato dà brevi informazioni sui risultati della ricerca storica riguardante l'inizio dell'attività missionaria dei Frati Minori Riformati (polacchi) nel sec. XVII e la loro missione di Pietroburgo (sec. XVIII). Sul margine della ricerca l'autore ha annotato gli altri "polonica" ritrovati.

Z. Wardęska: *"Polonica" nell'Archivio di Stato di Trieste.*

L'Archivio di Stato di Trieste è stato creato nel 1926, quando questa città era diventata territorio italiano, ma contiene gli atti del XVIII e XIX secolo. Per la storia della Polonia la ricerca ha portato alcuni documenti riguardanti l'emigrazione politica polacca soprattutto quella di lavoratori dei territori polacchi occupati dall'Austria, nonché le testimonianze dei contatti italo-polacchi. Sono stati consultati i vecchi e i nuovi inventari, confrontati poi con il reale contenuto dei volumi e delle buste.

T. M. Trajdos: *Comunicato sulle ricerche a Roma.*

L'autore descrive il risultato delle ricerche, durate appena un mese, del materiale archivistico attinente l'Ordine dei Canonici Regolari "de Poenitentia BB. Martyrum S. Mariae de Metro", le consultazioni delle biblioteche di Pontificio Istituto Orientale e dei Padri Basiliani, come pure la ricerca dei "polonica" nell'Archivio Generale dei Padri Carmelitani.

Recensioni

**Relazione sull'attività del Pontificio Istituto di Studi Ecclesiastici
in Roma per anni 1980-1982.**

PUBLIKACJE

Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych
w Rzymie
00186 Roma - Piazza B. Cairoli, 117

Seria - STUDIA ECCLESIASTICA

1. Majkowski Józef ks. TJ: *Święty Stanisław Kostka. Studium z dziedziny hagiografii psychologicznej*. Rzym 1965 s. 28+321+59 tbl.
2. Dissertationes: Szafraniec Sykstus ks. OSP: *Konwent paulinów jasno-górskich 1382-1864*. Rzym 1966 s. 16+146+8 tbl. — Chetid Giovanni P.: *L'origine delle Costituzioni dell'Ordine Libanese Maronita*. Roma 1966 p. 8+98+10 tbl. — Tumpić Mihael: *Pavlini Varazdinci*. Rim 1966 s. 4+31.
3. Wojtyska Henry Damien CP: *Cardinal Hosius Legate to the Council of Trent*. Rome 1967 p. 31+411+10 tbl.
4. Wysocki Jan ks.: *Józef Ignacy Rybiński, biskup włocławski i pomorski 1777-1806. Zarys biograficzny na tle rządów diecezją*. Rzym 1967 s. 20+418+13 tbl.
5. *Acta Capitulum Provinciae Poloniae Ordinis Praedicatorum*. Vol. 1 (1225-1600). Romanus Fabianus Madura OP edidit. Roma 1972 p. 48+794+14 tbl.
6. Majkowski Joseph SI: *Saint Stanislaus Kostka. A Psychological Hagiography*. Rome 1972 p. 32+306+59 tbl.
7. Kasperkiewicz Karolina Maria SłNSJ: *Sługa Boży Józef Sebastian Pelczar, biskup przemyski*. Rzym 1972 s. 31+412+8 tbl.
8. Przydatek Casimiro SI: *L'annuncio del Vangelo nello spirito del dialogo*. Roma 1971 p. 35+84.
9. Karpiński Richard: *Exousia à la base de l'enseignement de Jésus et de la mission apostolique selon S. Matthieu*. Rome 1968 p. 17+126.
10. Chmiel Jerzy: *Lumière et Charité d'après la Première Épître de Saint Jean*. Rome 1971 p. 48+267.
11. Siwek Paweł TJ: *Śladami Chrystusa. Ćwiczenia Duchowne św. Ignacego Loyoli*. Rzym 1969 s. 456.
12. Petrowicz Gregorio: *La Chiesa Armena in Polonia. Parte prima: 1350-1624*. Roma 1971 p. 22+221+18 tbl.
13. Bednarski Felice Adalberto OP: *La deduzione delle norme morali generali della legge naturale*. Roma 1969 p. 62.
14. *Studia i Materiały*. Rzym 1972 s. 317.
15. Hermanowicz Ryszard ks.: *Chrześcijański ruch zawodowy w Polsce 1918-1939*. Rzym 1973 s. 24+239.

16. Kuźmak Krystyna: *Bractwa Matki Boskiej Wspomożycielki Chrześcijan na ziemiach polskich w XVIII stuleciu. Studium z dziejów kultu maryjnego i wspólnot chrześcijańskich w dawnej Polsce*. Rzym 1973 s. 42+249+12 tbl.

Seria - ŻYCIE I WIARA

1. Mirewicz Jerzy TJ: *Mity współczesze*. Rzym 1968 s. 279.
2. Siwek Paweł TJ: *W pogoni za Nieskończonością*. Wyd. 2. Rzym 1972 s. 294.
3. Paluskiewicz Felician TJ: *Wy im jeść dajcie*. Rzym 1978 s. 124.

PUBLIKACJE KS. KARD. STEFANA WYSZYŃSKIEGO PRYMASA POLSKI

1. *Miłość na codzień*. Rzym 1971 cz. 1 s. 301; cz. 2 s. 280.
2. *Beatyfikacja Ojca Maksymiliana Marii Kolbe. Wybór dokumentów i przemówień*. Rzym 1971 s. 67.
3. *Z gniazda orląt*. Rzym 1972 s. 183.
4. *W sercu stolicy*. Rzym 1972 s. 194.
5. *Kromka chleba*. Wyd. 1. Rzym 1973 s. 79; Wyd. 2. Rzym 1974 s. 79.
6. *Un tozzo di pane*. (Pensieri scelti dalle pubblicazioni e dai discorsi). Roma 1974 p. 159.

V A R I A

1. *Pomocnicy Matki Kościoła*. (Materiały z prac Komisji Maryjnej Episkopatu Polski). Rzym 1974 s. 159.
2. *Wybór listów Sługi Bożej Marii Franciszki Siedliskiej założycielki Zgromadzenia Sióstr Najświętszej Rodziny z Nazaretu*. Rzym 1975 s. 29+351.

3. *Pięćdziesiąt lat prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej Towarzystwa Jezusowego (1926-1976). Sylwetki i wspomnienia.* Rzym 1976 s. 310.
4. Bednarski Feliks W. OP: *Wychowanie młodzieży dorastającej.* Rzym 1976 s. 292.
5. *Informationes.* Biuletyn Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych. Rzym-Warszawa 1:1976 s. 98; 2:1980 s. 125; 3:1984 s. 134.
6. Truszkowska M. Angela: *Wybór pism.*
 - T.1. *Listy do sióstr.* Rzym 1977 s. 24+295.
 - T.2/1. *Listy do O. Honorata Koźmińskiego.* Rzym 1980 s. 15+334.
 - T.2/2. *Listy do O. Honorata Koźmińskiego i do różnych osób spoza zgromadzenia.* Rzym 1981 s. 8+389.
 - T.3. *Różne pisma.* Rzym 1982 s. 16+277.
7. Białek Czesław: *Jezuici polscy w misji zambejskiej.* Warszawa 1980 s. 123.
8. O. Honorat Koźmiński: *Listy okólnę do sióstr felicjanek 1863-1907.* Rzym 1980 s. 18+208.
9. Cywiński Bohdan: *Ogniem próbowane. Z dziejów najnowszych Kościoła katolickiego w Europie środkowo-wschodniej. T.1 Korzenie tożsamości.* Rzym 1982 s. 349.

